

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Benjamin Žohar

Polifonija kot politična konfrontacija:

Politološka vrednost polifone pripovedi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Benjamin Žohar

Mentor: red. prof. dr. Igor Lukšič

Polifonija kot politična konfrontacija:

Politološka vrednost polifone pripovedi

Magistrsko delo

Ljubljana, 2013

Zahvaljujem se Nikolaju, Evi, Marku, moji ženi Anni in
mojemu mentorju, prof. dr. Igorju Lukšiču za pomoč.

Pravega prijatelja spoznaš v stiski.

Polifonija kot politična konfrontacija: Politološka vrednost polifone pripovedi

V tem magistrski delu želimo pokazati na analitični potencial polifonije. Polifonija je specifičen način pripovedi, kateri je, po mnenju ruskega literarnega kritika Bahtin, izključna lastnost deli Dostojevskega. Gre za odprto konfrontacijo literarnih junakov, kateri svobodno izražajo svoje pluralne poglede. Skozi nalogo smo želeli pokazati, da takšna pripoved nima zgolj književne vrednosti, ampak ima prva tako politološko-analitično vrednost. Pri potrjevanju naše teze smo uporabili dva pristopa: V uvodu smo analizirali sam koncept polifonije, kot ga razvije Bahtin, ter politične aspekte tega koncepta. Nadaljevali smo z obravnavo polifonije skozi konkreten primer polifonega romana *Zločin in kazen*. V tem delu pride do izraza analitična vrednost polifonije, katera izpostavlja neposredne povezave med političnim in psihičnim; kako je razmerje družbenih sil osnovano v psihični ekonomiji posameznikov te družbe.

Ključne besede: Polifonia, *Zločin in kazen*, governmentalizm, psihoanaliza, diskurz

Polyphony as a political confrontation: The value of a polyphonic narrative for political science

In this master thesis we want to present an analytical potential of polyphony. Polyphony is a specific type of narrating, which is, by Russian literature critic Bahtin, an exclusive trait of Dostoyevsky's works. Polyphony is a type of narration where heroes openly confront and freely express their various views. Through the thesis we tried to show, that such narration does not have only a literature value, but it also has a political-analytical value. To support the thesis we used two approaches: In the introduction we analysed the concept of polyphony itself, as developed by Bahtin, and its political aspects. We continued by considering the concept of polyphony through the concrete example of the polyphonic novel, *Crime and Punishment*. In this part the analytical value of polyphonic narration came to the fore and exposed direct connections between the political and psychical; how the constellation of social forces roots in the psychical economy of an individual of that society.

Vsebina

1	Uvod	6
1.1	Metodologija in struktura naloge.....	7
1.2	Dostojevski in polifonija	8
1.3	Pojem političnega	14
2	Politična analiza – uvod	20
2.2	Foucault in polifonija.....	23
2.3	Governmentalizem	26
2.4	Biopolitika: družba izpovedi in pogleda	33
2.5	Zaključek.....	41
3	Psihoanaliza – uvod	42
3.1	Rodija Raskolnikov.....	42
3.2	Katerina Ivanovna Marmeladov	51
3.3	Pulharija Raskolnikova.....	54
3.4	Zaključek.....	60
4	Lacan, Žižek – uvod	62
4.2	Raskolnikov – vpis v simbolno	66
4.3	Veliki drugi in simbolna kastracija	72
4.4	Transfer	78
4.5	Zaključek – od podzavesti do politike.....	83
5	Zaključek	84
6	Literatura	87

Lista shem

Shema 4.1: diskurza histeričarke	75
--	----

1 Uvod

Ruski literarni teoretik Bahtina je pri preučevanju del Dostojevskega prepoznal poseben tip pripovedne tehnike. Po Bahtinu so tradicionalni, monološki romani enovita dela, zamejeni z ideologijo avtorja. Njihova pripoved je uperjena k določenemu cilju, potrditvi moralne oziroma filozofske misli avtorja. Na drugi strani so romani Dostojevskega pluralne, občasno kaotične pripovedi, sestavljene iz celovitih in avtonomnih individuuumov. Svet Dostojevskega je svet osebnosti, posameznikov, vpetih v družbena razmerja, kjer so soočeni z drugimi osebnostmi, ter skupaj tvorijo heterogen in spreminjajoči se svet. Različne literarne osebe ne ponavljajo misli avtorja, ampak so svobodni individuumi, z različnimi pogledi na svet. Avtor ni povzdignjen nad njih in njegova misel je zgolj eden izmed mnogih diskurzov, kateremu lahko druge literarne osebe nasprotujejo. Takšno pripovedno tehniko Bahtin imenuje *polifonija* (Bahtin 1982, 2007).

Po Bahtinu je polifonija ključna iznajdba Dostojevskega. Polifona pripoved je tisto, kar loči njegove romane od tradicionalnih romanov, kjer so različne literarne osebe zgolj lupine, napolnjene z avtorjevimi idejami. Besedila takšnih romanov so homogeni, prepričevalni diskurzi, ki poskušajo bralca prepričati v svoj način mišljenja. Njihova vsebina sicer opisuje različne dileme in konflikte med knjižnimi osebami, vendar se ti konflikti skozi potek zgodbe izpraznijo in sprevržejo v ideološko enostranski zaključek (Bahtin 2007).

V magistrski nalogi bomo obravnavali model polifone pripovedi kot politološki koncept. Pokazati želimo, da polifonija ni zgolj svojevrstna pripovedna tehnika, ampak je tudi orodje za razlago politične dinamike. Namen magistrske naloge je torej pokazati, da polifonija ni zgolj literarni dosežek, ampak ima prav tako politološko vrednost.

Naloga je tip teoretične analize. S pomočjo analize bomo poskušali odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

- Ali je polifona pripoved Dostojevskega istočasno tudi model politične dinamike?
- Kako je predstavljena politična moč v polifoni pripovedi?

- Kako psihološka razsežnost romana vpliva na njeno politično razsežnost?

Na osnovi predmeta preučevanja in ciljev analize postavljamo naslednjo hipotezo:

Polifonija je svojevrsten politološki koncept oziroma model, ki razlaga politično dinamiko na osnov posameznika, njegovega psihološkega stanja ter njegovega razumevanja družbeno-politične realnosti. Skozi roman *Zločin in kazen* nam Dostojevski ne pripoveduje zgolj zgodbe, ampak nam na osnovi polifone pripovedi predstavlja različne poglede na politično dinamiko.

Z nalogo želimo pokazati, kako polifona pripoved romana prikazuje razmerja političnih sil. V nalogi pa si ne zastavlja zgolj deskriptivnih ciljev. Pričakujemo, da bo specifičen pristop, osnovan na Bahtinovi literarni teoriji in dopolnjen z našo analizo, postavil temelje drugačnega pogleda na razmerja moči. To je delno že nakazal Bahtina v svoji razlagi oblikovanja resnice v polifoni pripovedi. Slednja ni enoznačno dejanje posameznika, prav tako ne enovita sinteza različnih glasov. Resnica je množstvo asinhronih glasov, ki so v konkretni situaciji soočeni v svoji različnosti. Resnica torej nikoli ne izhaja iz glasu posameznika oziroma iz splošnega enoglasja, temveč se vzpostavlja v množtvu različnih glasov (Bahtin 2007).

1.1 Metodologija in struktura naloge

Glede na pluralno naravo polifone pripovedi je prav tako naša analiza osnovana na več različnih političnih, filozofskih in psiholoških teorijah. Naša analiza poteka od branja primarnega vira, interpretacije politične simbolike, do iskanja primerljivih idej v sekundarni politološki, filozofski in psihoanalitični literaturi. Ugotovitve so na koncu zapisani v obratni smeri: od deskripcije posameznih idej do njenih analogij v primarnem viru, ter do iz tega izhajajoče refleksije samih idej. Glede na to, da je je objekt naše raziskave imanentno diskurziven (roman), smo pri analizi sledili nekaterim načelom Foucaulteve arheologije (Foucault 2001): Osnovne enote analize so različne izjave, katere so vse obravnavane na enakem nivoju. Polifonost pripovedi nam daje možnost iskanja razlik, vendar pa to še ne pomeni, da bodo slednje izrazite in samoumevne. Zato se moramo držati Foucaultevega načela majhnih razlik: Skozi analizo izpostavljamo obilico notranjih razlik, majhne zareze, katere nam kažejo kako je politično prepleteno skozi celotno telo družbenega in kako so

politični boji prisotni na vseh nivojih individuuma, od njegovega družbenega delovanja do njegove podzavesti. Glavna značilnost polifone pripovedi je njena pluralnost in njena konstanta konfrontacije drugačno mislečih osebnosti. Kot taka je idealno polje za razkrivanje mikrofizike političnih razmerji. Kar želim pokazati v tej nalogi niso veliki filozofski, psihološki in politični preskoki, ampak povezane serije malih zarez ki jih analiza velikih prelomov spregleda.

Naloga je razdeljena na teoretični in analitični del. V teoretičnem delu smo predstavili dva temeljna koncepta: polifonija in pojem političnega. Drugi del je analitičen. V njem predstavljamo posamezne politične, filozofske in psihološke ideje ter jih nato uporabimo za razlago različnih izjav in dialogov v romanu. Začeli smo s Foucaultom in njegovim razumevanjem oblasti. V romanu smo pokazali na različne vzorce governmentalizma, ter na način delovanja sodobnega režima resnice in nadzorovanja. Sledi preskok do psihoanalize, kjer različna delovanja posameznikov v romanu razložimo na osnovi delovanja njihovega psihičnega aparata, ter njihovih različnih načinov soočanja s družbenimi izzivi. V zadnjem poglavju smo poskušali s pomočjo Lacanovske psihoanalize povezati polje psihičnega z družbenim. V zaključki smo poskušali poiskati skupni imenovalec med psihologijo in politično analizo.

1.2 Dostojevski in polifonija

Polifonija Dostojevskega temelji na svobodnem junaku. Junak je samostojna enota, katera razvija svojo filozofsko in moralno misel. Vendar pa pri polifoniji ne gre za svet izoliranih junakov, ampak za delovanje teh svobodnih posameznikov v svetu napolnjenem z drugimi svobodnimi junaki. Temelj dinamike polifone pripovedi je torej v konfrontaciji posameznikov v njihovi drugačnosti. Prav tako so ti glasovi različnih junakov neodvisni od avtorja. Avtor je v polifoni konfrontaciji zgolj eden izmed glasov, enakovreden, in ne prevladujoč, kateri bi zaokrožil in poenotil celotno pripoved v moralno filozofsko enovitost. Dostojevski je po Bahtinu izumitelj polifone tehnike, s čimer je prelomil evropsko tradicijo monološkega romana (Bahtin 2007, 9–1).

S strani monološkega romana se zdi polifona pripoved zmedena in kaotična, brez pravilne enotnosti, katera bi povezala in vodila pripoved. Dostojevski je v svojih delih prisegal na

enotnost časa – njegove pripovedi niso dolgotrajni razvojni procesi, kjer junak dozori v zaključeno celoto, ampak krajši časovni izseki, v katerih avtor pokaže na konstanten proces dialoškega spreminjanja in konfrontacije nesklenjenih misli junakov. Pripoved se tako skoncentrira na konfrontaciji in medsebojne vplive. Iz tega stališča je pripoved Dostojevsega družbena oziroma politična, saj se ključen element pripovedi zgodi v odnosih med junaki. V tem je tudi glavna odlika Dostojevskega v primerjavi z monološkimi romani: gre za dinamiko skozi družbo v kateri je junak enakovreden soudeleženec in skozi katero dialektično razvija svojo nikoli zaključeno misel (Bahtin 2007, 7–13).

Če polifonijo razumemo kot model za razumevanje družbe, v svoji pluralnosti in nezaključenosti predstavlja radikalno drugačen pogled od filozofije Hegla, katera je dominirala evropsko filozofijo 19. stoletja. V slednji gre za dialektično prehajanje iz faze v fazo v smeri končnega, enovitega spoznanja duha. Takšno strukturo imajo običajno monološki romani, medtem ko v polifoni pripovedi gre za drugačen epistemološki proces. Prav tako je polifonija drugačna od Marxove predelave Hegla dialektike duha v materialistično dialektiko. Za Marxa je konfliktnost družbe mogoče zreducirati na osnovne konflikte med razredi, ki imajo svojo bazo v načinu produkcije. Polifonija na drugi strani ne predpostavlja določenega principa, ki zreducira pluralnost družbe. Pluralnost je *a priori* polifonije in ne zgolj začasno stanje:

Svet Dostojevskega je globoko pluralističen. Če že moramo najti podobo, h kateri nekako teži njegov svet, podoba v duha svetovnega nazora, samega Dostojevskega, potem naj bo ta podoba cerkev kot komunikacija nezlitih duš, kjer se shajajo tako grešniki kot pravičniki. Ali pa morda podoba Dantejevega sveta, v katerem se večravenskost prenese v večnost, kjer sobivajo skesanci in neskesanci, obsojeni in odrešeni. To bi bila podoba v stilu samega Dostojevskega ali, natančneje, v stilu njegove ideologije, medtem ko mu je podoba enotnega duha globoko tuja (Bahtin 2007, 35).

1.2.1 Družba in posameznik

Bahtinova analiza nam razkriva dve plasti pripovedi Dostojevskega. Na makro nivoju imamo opravka z družbeno plastjo, katera je pluralistična – polifona družba je zmes različnih

posameznikov. Vendar pa Dostojevskega ne smemo označit za družbenega atomista. Po Bahtinu polifono razumevanje družbe ne temelji na redukciji družbe na seštevek posameznikov, ampak osnovo družb predstavljajo posamezniki organizirani v taborih: "V tem družbenem svetu ravni niso faze, ampak posamezni *tabori*, protislovni odnosi med njimi pa ne ponazarjajo poti osebnosti, vzpenjajoče ali spuščajoče se, temveč stanje družbe. Večplastnost in protislovnost družbene stvarnosti sta bili dani kot objektivno dejstvo epohe" (Bahtin 2007, 35–36). Bahtin tukaj namiguje, da je način pisanja Dostojevskega odraz zgodnjega ruskega kapitalizma, polnega nesorazmerji, konfliktov in frustracij. Za razliko od monoloških romanov, kateri predstavljajo družbo skozi vertikalni razvoj, je pripoved Dostojevskega horizontalna, pri njem ne gre za razvoj in nastajanje, ampak za medsebojno delovanje in soobstajanje posameznikov in taborov. V jeziku sociologije gre pri Dostojevskega za prehod iz družbenega evolucionizma v družbeni pluralizem.

Drugi, mikro nivo pripovedi, je nivo posameznika in njegove misli. Kot pri družbi tudi pri posamezniku Dostojevski zavrže formo razvoja ideje, katere je posameznik zgolj nosilec. V njegovem literarnem svetu je posameznik svoboden, tako da on razvija misel in ne misel njega. Po drugi strani njegovo mišljenje ni izolirano, ampak na razvoj njegove misli konstantno vplivajo konfrontacije z drugimi posamezniki. Pri Dostojevskem ne gre za razvoj misli kot take, ampak za dialektiko, za sooblikovanje misli, za polemiziranje in napet odnos, vendar ne v heglovskem smislu približevanja absolutni ideji, ampak za dialektiko kot tako, nikoli zaključeno konfrontacijo. Misel je na tak način postavljena na drugo mesto, v središču pozornosti je človek in njegovo spreminjanje v konkretnih družbenih odnosih (Bahtin 2007, 35).

Polifonija ni iskanje bistva posameznika. V polifoni pripovedi ne gre za to, da bi okarakterizirali junake ter na tak način zajeli njegove socialno politične in individualne lastnosti v enovito oznako človeka: "Ne, Dostojevskega zanima junak *kot posebno gledišče na svet in na samega sebe*, kot smiselna in vrednotenjska pozicija človeka v odnosu do samega sebe in do stvarnosti, ki ga obdaja. Za Dostojevskega ni pomembno, kaj njegov junak pomeni v svetu, ampak to, kaj svet pomeni za junaka in kaj junak pomeni sam sebi" (Bahtin 2007, 57). Junak ni podan skozi svoj značaj, ampak je njegov značaj objekt samorefleksije – njegova osebnost ni dana, ampak je mišljena. Takšno razumevanje posameznika nam omogoča kompleksno psihoanalitično obravnavo. Iz polifona dialektika bomo razvili psihoanalitično

analizo, kjer bomo iskali predvsem različne psihopatološke oblike, katere se pojavljajo kot rezultati patološkega razvoja misli posameznika. Na drugi strani nam polifonija razkriva prav tako element družbenega vpliva in tako daje vpogled v kompleksno dinamiko izgradnje in spreminjanja psihe v dialoškem odnosu z družbo.

Bahtin vidi samozavedanje kot dominantno obliko umetniškega izražanja Dostojevskega, katera prevladuje nad ostalimi elementi romana. Okolje, katero v tradicionalnih romanih igra pomembno vlogo pri determiniranju junaka, je pri Dostojevskem zreducirano na objekt, katerega junak reflektira. V jeziku sholastičnega spora o univerzalijah bi lahko dejali, da je svet Dostojevskega nominalističen.

Za Dostojevskega so dalje značilni posebni tipi junakov, sanjačev, za katere ni nič samoumevno, ampak v nedogled analizirajo svojo družbeno in realno okolje ter sebe. Tipičen primer takšnega junaka je Raskolnikov v romanu *Zločin in kazen*, katerega misel je nepretrgana refleksija sebe in okolja. To predstavlja velik problem za njegove bližnje, saj v njegovem blebetanju ne najdejo enotnega imenovalca, kateri bi zakoličil njegovo miselni svet in dal oprijemljivo diagnozo. Šele načelniku Porfiriju uspe vplesti se v Raskolnikov miselni proces in razumet njegovo delovanje. Bahtin Porfirijovo metodo označi kot dialoško intuicijo in srečanja med tema dvema junakoma označi za primer sijajnega polifoničnega dialoga (Bahtin 2007, 73–75).

1.2.2 Resnica in avtor

Raskolnikov, kot tudi drugi junaki Dostojevskega, so nezaključeni, kar pa ne pomeni, da njihova misel na poti ne ustvari določenega zaključka. Cilj teh junakov je resnica, vendar ne absolutna resnica, določeno objektivno spoznanje, ampak dognana resnica. Junakov zaključek je njegov lastni zaključek, ko njegova misel preplet dogodkov zaključi v svoji lastni resnici: "[...] ta 'resnica', do katere se mora dokopati junak in se na koncu resnično dokoplje s tem, ko sam sebi razjasnjuje dogodke, je za Dostojevskega v bistvu lahko le *resnica lastne zavesti*" (Bahtin 2007, 57). Resnica in spoznanje sta v polifoni pripovedi zmeraj individualna. Na nivoju družbe lahko govorimo zgolj o konfrontaciji ali sovpadanju resnice, nikakor pa ne moremo govoriti o resnici kot stanju družbe. Polifona družba je *a priori* pluralna. Takšno

razumevanje družbe nam omogoča implementacijo foucaultovskega razumevanja resnice, kot epistemološkega temelja vsake oblike političnega režima.

Kakšna je pri tem pozicija avtorja? Avtor je seveda v romanu močno aktiven, saj vendarle gre za njegovo delo, ampak je ta aktivnost dialektična in ne absolutna. Avtor polifone pripovedi ne ustvarja junakov, ki so zaključeni in podložni njegovemu presežnemu pogledu, ampak s širino svoje zavesti omogoča poustvarjanje drugih zavestih, katere so zgolj v dialektičnem odnosu do zavesti avtorja (in ne odnosu pogojevanja in osmišljanja) (Bahtin 2007, 81–85). Gre za tehniko pisanja, kjer se junaka ustvari kot miselno entiteto, ne da bi ga pri tem objektivizirali skozi oznake, sodbe in zaključke, ampak se mu pusti misliti v svoji specifični neskončnosti. V nasprotju s tem v monološki tehniki avtorjeva zavest determinira zavesti junakov, okarakterizira junake, postavi jih na svoje mesto, ter s svojo dominantno perspektivo ustvarja zaključene smisle. Smisel in resnica v monološkem romanu sta dani od avtorja medtem ko je v polifoniji dialoško spoznanje junaka.

Dostojevski pri svojem pisanju nikoli ne prikrajša junaka za informacije – junaki niso izolirani in omejeni, ampak stojijo v enakovredni poziciji do avtorja. Gre za dialoško prepletanje misli, posledica katerega so pogosti mikrodialogi v mislih posameznika, kateri premleva različne informacije in izjave drugih in jih postopno sestavlja v svojo lastno resnico, kar je še posebej izrazito pri Raskolnikovu in njegovih blodnjah: "Dostojevski zase nikoli ne prihrani bistvenega presežka *smisla*, vzame si le tisti minimum pragmatičnega, čisto informativnega presežka, ki je nujen za vodenje pripovedi. Bistveni presežek smisla, ki bi pripadal avtorju, bi namreč veliki dialog romana spremenil v zaključen objektivni ali pa retorično odigrani dialog" (Bahtin 2007, 87).

Vsi trije aspekti polifone pripovedi, radikalni družbeni pluralizem, neodvisnost in nezaključenost junaka in enakovrednost avtorja, ustvarjajo edinstveno okolje, v katerem junaki (in avtor) oblikujejo različne ideje in jih oblikujejo v odnosu s seboj in okoljem: "Junak Dostojevskega ni samo beseda o samem sebi in o svojem najbližjem okolju, ampak tudi beseda o svetu: to ni samo junak ki se zaveda, to je junak-ideolog" (Bahtin 2007, 91). Takšno razumevanje Raskolnikovih del bo tudi osnova za našo analizo, katera bo prešla čez tri plasti odnosov junaka: odnos samozavedanja (junaka) do sebe, odnos samozavedanja do okolja in

odnos okolja do besede samozavedanja. Pri tem bo ključna (ideološka) misel, katero posamezniki razvijajo skozi tri odnose.

Pri Dostojevskem je ideološkost posameznika neposredno integrirana tako v najbolj intimno osebno življenje kot v širšo družbeno življenje. Posameznik, kateri obdeluje določeno idejo, slednjo uporabi na vseh nivojih svojega mišljenja, tako na odnosu so sebe kot pri razumevanju družbenih fenomenov.

Pluralnost idej in ideologij sama po sebi ni izključna lastnost polifonih romanov. Mnoštvo različnih idej in pogledov lahko prav tako razberemo v klasičnih, monoloških delih. Vendar Bahtin v njih vidi ključno razliko: Vsa pluralnost idej v monološkem romanu je zreducirana na dvojnost pravilno-napačno. Mnoštvo pogledov je skozi različne pripovedovalne tehnike zreducirana do enovite, dominantne ideje avtorja. Bahtin je ta problem ideološke redukcije videl ne samo v romanih, ampak: "[...] tudi v drugih sferah ideološkega ustvarjanja. Povsod se vse pomembno in vredno konceptira okoli enega središča – nosilca. Vsaka ideološka ustvarjalnost je mišljena kot verjeten izraz ene zavesti, enega duha" (Bahtin 2007, 95).

Problem dominacije monološkega tipa mišljenja izhaja iz evropske kulture racionalizma in razsvetljenstva, čas gojenja enotnega duha razuma, kateri je svoje poglede vpel v vse pore družbenega življenja.¹ Po enakem principu enotnosti delujejo tudi različni utopični pogledi, kot na primer utopični socializem. In tako je tudi z literarnimi deli. V monološki pripovedi se po principu resnica-laž različne ideje zlijejo v enotno avtorjevo resnico. Bralec je postavljen v vlogo učenca pred avtorja-učitelja, kateri mu kaže pot do resnice (Bahtin 2007,94–102).

Dostojevski na drugi strani ne ustvarja filozofskih romanov, kateri dajejo bralcu enovit odgovor. Njegova tehnika temelji na ustvarjanju dialogov med junaki in na konfrontaciji različnih filozofskih pogledov. Njegovo delo je zbor glasov, katere je slišal v svojem okolju in jih prenesel v svoje delo: "Dostojevski je imel genialni dar za to, da je slišal dialog svoje epohe ali natančneje, da je epoho slišal kot nekakšen veliki dialog, v katerem ni lovil le

---

¹ Mihail Bahtin je pisal v 20. letih dvajsetega stoletja, v Sovjetski Rusiji, torej v času veliki družbenih sprememb in obdobja velikih ideoloških narativov (komunizem, socializem, fašizem, imperializem, itd.)

posameznih glasov, ampak predvsem *dialoške odnose* med glasovi, njihovo dialoško medsebojno delovanje" (Bahtin 2007, 104).

Kaj je torej v polifoni pripovedi politično relevantnega in kakšna je njena analitična vrednost? Dostojevski si različnih glasov v svoji polifoniji ni preprosto izmišljal, ampak jih je slišal ter kot take uporabil v svojih romanih. Te glasove je poustvarjal skozi različne junake ter jih v njihovem delovanju dialoško razvijal, predeloval. Na tak način lahko njegova dela razumemo kot analitični peskovnik, v katerem se umetnik igra s različnimi scenariji, kako se različne družbene ideje srečujejo, kako med seboj delujejo in kakšne bodo njihove posledice. Pri tem je Dostojevski zmeraj pazil, da nebi prišlo do ideološki dominacije (slednja je bila po svoje preprečena skozi strukturo 'junak – ideja', kjer vsak junak z enako svobodo zagovarja svoj pogled), čeprav so mu bile določene ideje bližje. Njegove romane lahko torej beremo kot družbene simulacije, skozi katere lahko analiziramo tako psihološki razvoj posameznikov kot politično dinamiko, način vzpostavljanja dominacij, delovanja politične in ideološke represije, itd.

1.3 Pojem političnega

Da bi lahko nadaljevali z analizo političnih aspektov polifone pripovedi moramo najprej razumeti kaj je to politično. Carl von Clausewitz v svojem nikoli zaključenem delu *O vojni* (1872) pokaže na določeno korelacijo med političnim in vojno: Vojna je nadaljevanje politike z drugimi sredstvi. Njegova razlaga odnosa je metaforična: vojna do določene mere izhaja iz enake osnove kot politiki. Kar jih loči je način, ne pa namen. Medtem ko vojna uporablja sredstva uničevanja za reševanja konfliktov, in predpostavlja zmago nad sovražnikom ali celo uničenje sovražnika, politika na drugi strani rešuje konflikte na mirnejši način. Osnovni dvojec pri vojni je zmagovalec-poraženec. Seveda lahko pride do situaciji, ko se vojna ne zaključi v jasni binarnosti zmagovalec-poraženec (na primer *Pirova zmaga*, ali pa scenarij iz hladne vojne, MAD – *mutual assured destruction*), vendar pa sam način delovanja vojne ne omogoča drugačnega načina delovanja kakor skozi podreditve oziroma uničenje ene strani. Na drugi strani se politika izvaja v mnogih modalnostih: skozi pogajanja, grajenje koalicij, volitve in predvolilno tekmovanje, razpravljanje itd. Politika je torej pluralen proces, v katerem so združene mnoge prakse in načini delovanja.

Na podoben način razume Clausewitzovo izjavo Carl Schmitt: "Vojna je zgolj 'instrument politike'" (Schmitt 1994, 90). Vojna je zgolj eden izmed načinov politike, to pa še ne pomeni da je način vojne edini način politike. Schmitt temu doda tudi obratno smer. Medtem ko politika vsekakor daje logiko vojni, pa po drugi strani vojna uporablja svojo lastno 'gramatiko', svoj lasten način delovanja. V takšnem odnosu je politika tudi z drugimi aspekti življenja posameznika: politika ne moremo enačiti z ekonomijo, kulturo, umetnostjo, religijo. Politika je neposredno povezana z vsakim izmed naštetih aspektov družbe, vendar pa to še ne pomeni da jih lahko enačimo. Vsak izmed naštetih elementov človekovega delovanja ima svoj način delovanja in svoje kriterije. Schmitt razloži različne kriterije skozi binarne pare: estetika deluje po kriteriju lepo-grdo, morala in religija po kriteriju dobro-zlo. Razumevanje politike na način kriterijev je po Schmittu razlikovanje med prijateljem in sovražnikom.

Gre za specifično politično razlikovanje, katerega ni mogoče zreducirati ali razložiti skozi kriterije drugih parov: "Politični sovražnik ni nujno moralno zel ali estetsko grdi; ni nujno gospodarski konflikt in morda je celo prednost sklepati posle z njim. Je samo drugi, tujec, in za njegovo bistvo zadostuje, da je v nekem zelo intenzivne smislu eksistencialno nekaj drugega in tujega [...]" (Schmitt 1994, 85). Politika je torej način definiranja eksistencialne drugačnosti, način bitja, ki je za 'nas' tuje oziroma nasprotno. Schmitt pri tem doda, da psihologija posameznika sicer deluje tako, da to drugačnost označi tudi z drugimi kriteriji, na primer grd in nemoralen, vendar pa to ne pomeni, da je grd in nemoralen tudi sovražnik in da estetika in morala sovpadata z politiko. Določitev sovražnosti prav tako ne pomeni takojšnjega konflikta in vojna, je pa konflikt in v skrajnem primeru vojna, stalen potencial kateri stoji v političnem odnosu prijatelj-sovražnik (Schmitt 1994, 84–85).

Schmittova definicija omogoča zavrnitev razumevanja politike kot totalne družbene sile, razvito v pravni teoriji 18. stoletja. Politika ni celost družbenega, katera zajame vse aspekte od kulture do ekonomije. Prav tako politika ni nekaj kvalitativno nadrejenega družbi (za tako Schmitt označi heglovsko razumevanje države²). Politično je skozi kriterij prijatelj-sovražnik svojevrstna kvaliteta določanja.

---

² Za Schmitta je Hegel po drugi strani utemeljitelj pojma sovražnika, kot samostojne kategorije; ne v moralnem ali estetičnem smislu, ampak kot eksistenčna drugost, tisto drugo v totaliteti, kar je treba zanikat.

Po Schmittu (1994) je najbolj pogosta osnovna enota političnega država, entiteta, katero po njegovem mnenju v času objave teksta (1932) čaka nejasna prihodnost. Država je zaključena enota posameznikov in ima politični monopol določanja sovražnik-prijatelj. Notranja trenja v državi lahko izpodkopljejo politični monopol države in v skrajnem primeru privedejo do državljanske vojne. Kot primer tega Schmitt navaja Marxovo razlago razrednega boja: sindikalni boj postane politični, ko delavski razred razglasi buržoazijo za sovražnika, kar privede do državljanske vojne. Posledično Schmitt izredno kritično obravnava različne pluralistične teorije družbe, katere po njegovem nevarno spodbujajo družbeno ureditev polno potencialnih politični razdorov. Za stabilno družbo je potrebna stabilna politična ureditev, katera jasno določa kdo je sovražnik in kdo prijatelj (Schmitt 1994, 93–105).

"Če bi vse teorije države in politične ideje razvrstili glede na njihovo antropologijo, bi jih lahko razvrstili glede na to, ali zavestno ali nezavedno 'po naravi zlega' ali 'po naravi dobrega' človeka." (Schmitt 1994, 109) Predpostavka dobrega človeka je značilna za liberalne in anarhistične teorije, kjer jo anarhisti uporabljajo za zanikanje države, liberalci pa predelajo politično v služabnika družbenega: "Državi sovražni radikalizem raste v isti meri kot vera v radikalno dobrost človeške narave" (Schmitt 1994, 111). Predpostavka o dobrem človeku vzpostavi podobo družbe, katera vsebuje pravičen notranji red, država in politika pa sta v vlogi podpornika tega reda. Po Schmittu iz takšne logike ni mogoče izpeljati konkretne teorije političnega, ampak liberalizem nasprotno razlaga politiko zgolj v negativen smislu kot polje ki mora biti omejeno in nadzorovano.

Schmitt zavrača liberalno razumevanj politike. Politika ni izrastek družbenega, nek dodatek, katere slednji sicer koristi, ni pa njen pogoj oziroma od nje neodvisna modalnost človeškega mišljenja in delovanja. Na drugi strani prav tako zavrača vse teološke in naturalistične teorije, katere polje političnega postavijo v božje oziroma naravno pravo, na višjo instanco, kateremu bi moral človek slediti. Suverenost višjega, božjega, oziroma naravnega prava je zgolj prazna fraza, katere edina politična posledica je vladavine teh, kateri se sklicujejo na ta višji razred. Pri tem se Schmitt sklicuje na Hobbesa: suverenost prava je izključno suverenost teh, kateri izvršujejo pravo in ne višje instance. Njegove antropološke predpostavke o prvotnem stanju vojne vseh proti vsem so za Schmitta pravilne predpostavke, katere omogočajo mišljenje političnega. Tu ne gre za nekakšno temno fantazijo, ampak za mišljenje posameznika kot političnega (Schmitt 1994, 109–117).

K temu je treba dodati Schmittovo razlikovanje med sovražnikom kot političnim pojmom, ter sovražnikom v privatnem pojmu. Glavna lastnost sovražnika v političnem smislu je njegova javnost, da gre za določeno skupnost in, dalje, da se je sovražnik sposoben boriti (Schmitt 1994, 86–87). Njegova razločitev je precej nejasna, še posebej ko pride do zahteve po javnosti in do skupine ljudi kot osnove za političnega sovražnika. Kar nam govori Hobbes je ravno političnost posameznika in o posameznem sovražniku. Schmittov glavni argument je, da je politično zmeraj v intenziteti točke sovražnik-prijatelj, katera je lahko med državami kakor tudi znotraj države. Kar se zdi ključno pri njegovi razdelitvi političnega od osebnega nasprotnika je predvsem javnost sovražnika, ne v smislu javno znanega, ampak da je razlog za sovraštvo njegova drugačnost, katera ogroža politično skupnost. Osnova za politično je torej mišljenje v določeni zaokroženi politični skupnosti, katera je soočena z drugo politično skupnostjo. Na drugi strani, takšna definicija ne izključuje posameznika, kot zaključene politične celote.

Razumevanje Schmitta v kontekstu Hobbesa nam tako daje svojevrsten način razumevanja političnega: če je politično v osnovi razločevanje sovražnikov in prijateljev, je torej Hobbesovo teoretično prvotno stanje političnost posameznika, kateri postopoma, skozi združevanje in podrejanje ustvarja vse večje enote političnega združevanja. Leviatan ni nič drugega kot končna instanca političnega, mesto kjer se določajo meje skupnosti in njihovi medsebojni odnosi.

Kaj nam takšna razlaga pove o pojmu političnega? Prvič: pojem političnega v osnovi pomeni način skupne organizacije ljudi, kar pa še ne izključuje posameznika kot zaključene politične enote. Drugič: politično je pogoj vseh drugih oblik skupnega (npr. družbeno, versko, kulturno življenje). Tretjič: čeprav politično pogojuje druge oblike človeškega skupnostnega delovanja, še ne pomeni, da je vsaka človeška dejavnost politična; politično je predpogoj in ne totalnost človeških povezav.

Iz takšne definicije političnega izhaja, da je politično prav tako osrednje dejanje romana, Raskolnikov umor oderuhinje. Utemeljitev je Raskolnikov prevzel nekega večera, ko je v gostilni prisluhnil pogovoru med študentom in mladim častnikom: "Če bi jo ubil in vzel njen denar, da bi se z njegovo pomočjo posvetil potem delovanju za vse človeštvo in za skupno stvar: kako misliš, da se tako majcen ne bi izbrisal s tisoči dobrih dejanj? Namesto enega

življenja – tisoči življenj rešenih gnitja in razkola. Ena smrt in sto življenj v zameno – ni to dober račun?" (Dostojevski 2005, 68). Tukaj imamo opravka z imanentno politično situacijo, katera žene celoten razplet romana: starka je postavljena na mestu drugega, javnega sovražnika. Njena odstranitev bi pomenila na drugi strani dobro politični skupnosti. Kar nam izredno jasno pokaže ta navedek, je odcepitev morale od političnega, kako politika šele vzpostavlja polje, v katerem je mogoče misliti moralno.

Odcepitev političnega od ostalih sfer delovanja človeka je v temelju novoveškega razumevanja politike. V srednjeveški politični teologiji je dobra vladavina sovpadala z moralnostjo in božjim zakonom. Ključen avtor, kateri je razcepil moralo od politike je bil firenški uradnik Niccolò Machiavelli. Njegovo najpomembnejšo delo, *Vladar*, je skozi zgodovino burilo mnoge duhove, samega Machiavelli pa so imenovali od posebljenega zla do političnega genija. Kar je bistveno pri Machiavellijevi analizi politike, je odcepitev od srednjeveške normativne teološke misli. Namesto tega je analiziral stanje političnega dogajanja kakršno je: "Machiavelliev Vladar ni nikakršna moralka. Delo je namenjeno vladarju, zato povzema politične izkušnje, tehta razne politične tehnike in oblike in na koncu zastavlja politični cilj. Morala je obravnavana politično, kot element politike, moralna praksa je posredovana s politično prakso" (Lukšič 2006, 18). Podobno kakor pri Hobbesu Machiavelli prav tako izhaja iz politične antropologije o slabem človeku. Njegova predpostavka je, da so ljudje v osnovi slabi, poskušajo goljufati, kar mora vladar upoštevati pri svojem vladanju.

Zajeti mesto vladarja je ključen cilj Raskolnikova. Njegova daljša interpretacije zgoraj navedene utemeljitve je, da je za takšno dejanje potreben "nadčlovek", nekdo ki lahko gre za zakonom in udejanji umor, katerega cilj je splošno dobro. Raskolnikov si zastavi individualni test, če je on tisti, kateri lahko gre za ustaljene zakone in moralo. Sam mnogokrat omenja Napoleona kot svoj vzor. Gre torej za vprašanje, če je sposoben postati Machiavellovski vladar:

"V tistem trenutku sem spoznal, Sonja,' je zanosno nadaljeval, 'da je oblast dostopna samo tistemu, ki si upa skloniti se in jo pobrati. Pri tem gre samo za nekaj: Samo upati si je treba! [...] Razumi me: če bi šel po isti poti, umora mogoče ne bi ponovil nikoli več. Moral sem zvedeti nekaj drugega, nekaj drugega me je napeljalo k temu: tokrat

sem moral ugotoviti, in to čim prej, ali sem uš, kakor vsi ali sem človek. Bom zmogel prestopiti mejo ali ne bom zmogel? Si bom upal skloniti se in pobrati ali ne? Ali sem trepetajoče bitje ali pa imam pravico..." (Dostojevski 2005, 421–422).

Podvig mu ne uspe, na koncu se zlomi pod pritiskom Sonje Marmeladove, lastnega moralnega občutka in pod pritiskom oblasti, katera ga skozi roman v obliki preiskave vse bolj pritiska ob steno. S tem se roman prelevi iz diskusije o sami naravi političnega, v odnos med političnim in posameznikom.

1.3.1 Posameznik in politično

Posameznik je vstopna točka razumevanja političnega mnogih političnih mislecev. Kot pišeta Lukšič in Pikalo (2007) različne kontraktualistične teorije predpostavljajo ali dobrega ali slabega človeka, kot prvotno stanje. Celoten liberalizem izhaja iz osnovne enote posameznika, iz katerega izpeljuje različne družbene in politične teorije. Narava posameznika, katera teži k samo-izpolnitvi je prav tako osnova družbenih antagonizmov za Kanta. Posameznik, kateri je iz narave izhajajoča osnovna družbeno-politična enota, je postal osnova meščanskim političnim idejam. Nasprotniki tega pogleda, Hegel in predvsem Marx, so na drugi strani zavračali takšno pojmovanje posameznika, katera z argumentom naravnega posameznika in ekonomske izmenjave dobrim kot naravne dejavnosti legitimirala svojo družbeno dominacijo. Na drugi strani je Marx razumel posameznika kot družbeno posredovanega – delovanje posameznika je produkt družbene vloge in pozicije na katero je tak posameznik postavljen. Posameznik ne vsebuje ponotranjene narave abstrakcije, ampak je konstrukt konkretnih političnih razmerji.

"Pojmovanje posameznika je tako eno ključnih bojišč, na katerem se lomijo kopija političnih teorij" (Lukšič, Pikalo 2007, 129). Iz tega izhaja tudi naša analiza romana, v kateri bomo skoncentrirani predvsem na posameznika: od njegove družbene pozicije, načina družbene (des)integracije, do njegovega psihičnega stanja in vplivov mentalnega ustroja na njegovo percepcijo in interakcijo v družbeno političnem razmerju sil. Pri tem bomo iskali predvsem politično v odnosu s posameznikom: kako se vzpostavlja in deluje posameznik v polju političnega. Vendar pa bo analiza odnosa posameznik-oblast radikalno drugačna od liberalne

interpretacija oblasti, prepoved postavljena nasproti posamezniku. Kot osnovno smernico razumevanja teh odnosov bomo uporabili Foucaultova dela:

Individa si ne smemo predstavljati kot nekakšno elementarno jedro, izvorni atom, mnogoter in inerten material, na katerega se oblast lahko pričvrsti ali ob katerega morda udarja in tako podvrže ali zlomi individue. [...] Individuum ne stoji nasproti oblasti; mislim, da je eden njenih primarnih učinkov. Individuum je učinek oblasti in istočasno, ali natanko, kolikor je ta učinek, element njene artikulacije. Individuum, ki ga oblast konstituira, je hkrati njen nosilec (Foucault 1991, 33 v Lukšič, Pikalo 2007,137).

2 Politična analiza – uvod

2.1.1 Ideologija

Za uvod v Foucaultovo analitiko oblasti bomo uporabili pojem ideologije, ter razliko v razumevanju slednje med Althusserjem in Žižkom. Kot bomo pokazali, je razlika v razumevanju ideologij med dvema avtorjema mogoče razbrati prav tako v romanu, v diskusiji med Andrejem Sejmovičem Lebezjatnikom (mladim uradnikom na ministrstvu, zagovornih progresivnih, utilitarističnih idej) in Lužinom (mladim aristokratom, ki neuspešno snubi sestro glavnega junaka, Rodja Raskolnikova), katera si delita najeto stanovanje³.

Dva sogovornika veže precej nenavaden prijateljski odnos. Lužinov je izbral mlajšega sostanovalca ne le zaradi skopušnosti (katera se v romanu večkrat pokaže) ampak ga predvsem zanima Sejmovičeva pripadnost "našim mladim rodovom," kot jih sam poimenuje. Kakor se izkaže je Sejmovič pripadnik progresivnega gibanja, v katerem se zavzame za uvedbo različnih socialnih sprememb v družbeni ureditvi, nekakšen zgodnji zametek marksizma, oblika utopičnega socializma "očiščena" humanističnih osnov. Vse to že dalj časa izredno pritegne Lužinova, vendar ne zato ker bi mu bile te ideje blizu, ampak, kot se sam izraža, želi biti seznanjen z vsako družbeno novostjo, katera bi lahko vplivala na njegov družben položaj:

---

³ V isti zgradbi živi družina Marmeladovih.

Pravzaprav so mu bili vsi tisti nauki, nazori in sistemi (s katerimi ga je Andrej Semjonovič kar zasipal) deveta briga. Njegov namen je bil nekaj drugega. Hotel je samo čim prej ugotoviti, kakšne stvari se tu dogajajo, in kako. Ali so ti ljudje močni ali ne? Ali se mu je treba česa bati ali ne? Ali ga bodo razkrinkali, če se loti tega in tega, ali ga ne bodo razkrinkali? In če razkrinkajo, zaradi česa zdaj pravzaprav razkrinkavajo? (Dostojevski 2005, 368).

V romanu imamo torej opravka z dvema odnosoma do družbene realnosti. Na prvi strani je Semjonovič, mlad progresivni socialist, kateri neposredno verjame v svoje poglede. S svojim govorom daje vtis znanstvenega diskurza, kateri je po Althusserju edini možen razumevanja družbene realnosti za ideološko interpelacijo (Althusser 1980).

Interpelacija je za Althusserja osnovni proces, kjer individuum skozi ideologijo postane subjekt. Gre za način prepoznanja, klica, katerega lahko primerjamo s klicem, "Hej, ti tam!" V trenutku ko se obrnemo, ko prepoznamo v tem *ti tam* sebe, postanemo produkt ideologije katera nas je postavila na svoje mesto (Althusser 1980). Semjoviča je tako mogoče razumeti na dva načina. Prvi, že omenjen, kot govorec meta-ideološkega, znanstvenega diskurza, ali pa drugi, kot interpeliranega subjekta, kateri je bil *poklican* s strani progresivne mladine.

Althusserjeva teorija ideološkega nagovarjanja ne razume zgolj na nivoju govora. Kar je dejansko še bolj pomembno je materialni nivo, nivo dejanja. Za razlago tega se Althusser sklicuje na primer Spinozove razlage vere: poklekni, pritisni dlani skupaj, moli in boš začel verovat. Ideologija se tako materializira skozi dejansko prakso. Slednja je po Althusserju v sodobni državi sistematično prisotna skozi različne ideološke aparate, kot je na primer šola, zapor, vojska, itd. V njih se individuum sistematično interpelira v podložne državljane in funkcionalne delavce (Althusser 1980). To nam odlično pokaže Dostojevski na primeru Semjoniča, kateri pokaže na povezanost ideološkega prepričanja in vsakodnevnega delovanja: "Sploh ne, da bi pljunil, protestiral bi. Prišel bi z dobrim namenom. Lahko namreč neposredno prispevam k razvoju in propagandi. Vsak človek je dolžan širiti in propagirati, in to čimbolj brezobzirno, ker je tako mogoče še najboljše. Jaz lahko vržem med ljudi misel, zrno... Iz tega zrna se razvije dejstvo. S čim bi jih užalil?" (Dostojevski 2005, 371–372).

V Althusserjevem razumevanju ideologije je ključen preskok od Marksa, od ideologije kot buržoazne zameglitve do ideologije kot konstitutivnega elementa družbe. Althusser to ponazori s trditvijo da ideologija nima zgodovine – ne glede na zgodovinsko obdobje in način vladanja, ideologija je zmeraj del družbene realnosti. S tem pa pridemo do dileme Althusserjeve teorije ideologije. Althusser namreč sistematično vztraja v tezi, da znanstveni, marksistični diskurz presega ideološkost in omogoča obravnavo družbenih razmerji v svoji ontološki neposrednosti. Kot Althusser sam priznava, je on sam prav tako subjekt interpelacije, vendar mu znanstveni diskurz omogoča preseganje tega (Althusser 1980). Paradoks, kjer subjekt (ne) presega svojo lastno substanco (ideologia) se nazorno pokaže pri Semjonovič. Slednji na eni strani sistematično kritizira prevladujoč družbeni ustroj kot napačen, ter zagovarja novo ureditev, brez predsodkov in praznoverja. Problem ki pri tem nastane in katerega izredno dobro zazna Lužinov, je ravno sustancionalna enakost obeh narativov – tako fevdalna, kapitalistična kot socialistična ureditev družbe je v osnovi ideološka, torej zgodovinska. Takšen pogled ima Lužinov, ki cinično opazuje družbeno realnost, brez neposredne navezava na določen ideološki narativ, ampak kot potencial družbenih sprememb, ki bi lahko vplival na njegov življenjski status.

Lužinova pozicija je pozicijo ciničnega uma, odnosa do ideologije v sodobnem svetu, katerega je analiziral Peter Sloterdijk v svoji knjigi *Kritika ciničnega Uma* (2003) in kasneje dalje razvijal Slavoj Žižek. Medtem ko je v klasičnih teorijah ideologije glavni problem razlika med družbeno realnostjo kot tako in med tem, kako se ta realnost predstavlja skozi ideologijo, pa gre pri Sloterdijku za vprašanje odnosa do same ideologije. Cinični um se zaveda ideološke maske, ki mu prekriva realnost in kljub temu vztraja v delovanju v skladu s to masko. Emancipacija tako postane nerelavantna.

Žižek to tezo razvije dalje, s tem da pokaže na temeljni problem ideološke fantazme. Čeprav cinik spozna svojo ideološko masko, to še ne pomeni, da lahko deluje neideološko – ideološka maska je zgolj eden izmed načinov odnosa do družbene realnosti, ki pa je še naprej determinirana z osnovno ideološko fantazmo. Žižek ponazori to s primerom denarja: čeprav cinik ve, da je denar zgolj papir in je njegova vrednost zgolj ideološka, še zmeraj deluje kakor da bi ta denar dejansko imel to vrednost. Ideološki aspekt denarja tako ne izhaja iz ideološke maske, ki zakriva družbeno realnost, ampak je del same družbene realnosti: "In v tem smislu smo seveda kar se da daleč od kake post-ideološke družbe. Cinična distanca je samo način –

eden izmed mnogih – spregleda strukturirajoče moči ideološke fantazme; tudi če stvari ne jemljemo resno, tudi če ohranjamo ironično distanco, jih še vedno počnemo" (Žižek 2010, 24).

Žižek dalje razloži delovanje ideološke fantazme na primeru italijanskih fašistov. Slednji so se v svoji propagandi nanašali na praznino, njihov cilj je bil prevzem oblasti za oblast samo po sebi. Ta pogosto kritizirana lastnost fašizma se je dejansko izkazala za njeno največjo prednost. V praznini, ki stoji za izjavami se skriva želja, oziroma *objet petit a*, objekt mali a, kakor se želja definira v Lacanovski psihoanalizi. To temo bomo dalje razčlenili v psihoanalitičnem poglavje, trenutno pa se skoncentrirajmo na analizo političnih razmerji v romanu s pomočjo Foucaultove analitike oblasti.

2.2 Foucault in polifonija

Uvest misel Michela Foucaulta v trenutku, ko smo v našo diskusijo vpletli koncept ideologije, se lahko zdi nekoliko nenavadno. Foucault se je v svojih delih eksplicitno distanciral od ideje ideologije, saj po njegovem ni ideologija tista, katera ključno vpliva na oblikovanje družbe.

Foucault je bil učenec in dolgoletni zagovornik Althusserja. Althusserjev esej *Ideologija in ideološki aparati države* je ključno vplival na njegovo razumevanje subjekta kot konstrukta zgodovine, vendar pa je kljub temu zavračal Althusserovo teorijo ideologije, kot preveč zavezano h klasičnemu marksističnemu materializmu. Ključna razlika je v Althusserjevem razumevanjem subjekta kot rezultata ideološkega klica, ki naslavlja subjekt, medtem ko gre pri Foucaultevem subjektu za odnos do sebe v določenem zgodovinskem momentu. Gre za razliko, kjer subjektivnost, čeprav družbeno politično determinirana, predstavlja človekov odnos do sebe in ne njegovo prepoznanje svoje pozicije v ideološkem narativu (Kelly 2009, 14–15, 91–93). Ta razlika ustvari popolnoma drugačen pristop do analize oblasti: v nasprotju z Althusserjem je bil Foucault prepričan, da za razumevanje oblasti ni ključno vladanje nad glavami, ampak vladanje nad telesi.

Foucaultov odnos do oblasti izhaja iz trditve, da oblast ni nekaj substanconalnega, ampak nek učinek. Tako se o oblasti ne smemo spraševati, kaj je oblast, ampak kako oblast deluje. Tako kot je oblast nesubstancioanlna, je Foucaultova teorija oblasti, ne osredotočena na enovito

definicijo, ampak na razpršeno zgodovinsko izkopavanje različnih učinkov, iskanje njihovih nastankov, ter njihovo razpršeno delovanje. Učinek oblast predstavlja osrednji del širokega opusa njegovih raziskav (Dolar 2010, 25–27).

Foucault razume oblast v njeni razpršenosti. Oblast kot učinek ne izhaja iz določenega centra, oziroma ni globalno vodena s strani fiksnih centrov moči. Prav nasprotno, oblast je razpršena v množstvo mikropraks, katere dotičejo posameznika v njegovi vsakodnevni rutini. Vendar pa Foucault ne zagovarja anarhističnega razumevanja oblasti – kljub vsej pluralnosti različnih dispozitivov sil za njimi stoji določena enotna strategija moči, katera je specifična za vsako zgodovinsko obdobje. Tak pristop je Foucaulta oddaljil od Althusserjeve delitve aparatov države na ideološke in represivne: "Eno in drugo je za Foucaulta učinek, ne izhodišče, oboje je treba razumeti kot rezultat določenega polja sil. Ne le, da oblast nikoli ne gre enačiti z nasiljem, še več, treba je tudi opustiti vsak enačaj med oblastjo in represijo nasploh [...]" (Dolar 2010, 27).

Z negacijo represije kot oblasti Foucault radikalno zavrže liberalno teorijo oblasti, katera temelji na dvojnosti represija-svoboda. Namesto tega označi oblast kot konstruktivno in kapilarno. V svoji kritiki represivnega razumevanja oblasti slednjo razloži kot tisto, katera ustvarja določene prakse in ne v prvi vrsti zatira. Tako na primer vsak režim ustvarja svojo resnico (in šele tako ustvarjena resnica lahko postane predmet obrambe pred zatiranjem), normative in družbene prakse, ter na tej osnovi subjekte. V centru njegovega razumevanja oblasti je subjekt: "Moj objekt je narediti zgodovino različnih modelov, s katerimi postanejo, v naši kulturi, človeška bitja subjekti. [...] Torej, ne oblast ampak subjekt, je generalna tema mojih raziskav" (Foucault 1982, 777–778).

Vprašanje represije je zgolj drugorazredno in vsak boj proti represije že produkt oblasti. S kapilarnostjo pa Foucault želi ponazoriti oblast kot delujočo na najbolj osnovnih nivojih družbe v vsakodnevnih družbenih praksah. S tem izloči tezo o oblasti skoncentrirani v državi in v ekonomskih odnosov. Za njega so važnejše mikroprakse vsakdanjega življenja (Fraser 1981, 272–281).

2.2.1 Genealogije

Pri svojih analizah oblasti je Foucault razvil in uporabljal metodo genealogije. Genealogija je metodologija zgodovinskega odkrivanja, katera odpravi z holističnimi pogledi na razvoj zgodovine in namesto tega predlaga zgodovino preskokov, diskontinuitet. Izraz genealogija je prevzel po Nietzscheju, kateri je prvi uporabil genealoško metodo, v svoji kritični obravnavi razvoja meščanske družbe. Nancy Fraser (1981) opiše genealogijo kot nov pristop do razumevanja družbe in kulture, ki mnoge standardne kategorije in probleme (odnos resnice in neresnice, resnice in ideologije, legitimnosti in nelegitimnosti) označi kot nerelevantne. Namesto tega genealogija analizira oblast skozi preučevanje kako je resnica, veda, ustvarjena z različnimi procedurami, aparati in institucijami.

Foucault predstavi genealoški projekt v svojem otvoritvenem govoru na Collège de France, *Red diskurza* (2008, 7–37) leta 1970. Osrednja tema njegovih analiz je diskurz in njegovo nastajanje, kontroliranje, selekcioniranje in organiziranje. Pri tem izpostavi temeljne postopke izključitve diskurza, ki so prisotne v vsaki družbi: prepoved (kaj lahko in kaj ne smemo reči), razločevanje in razvrščanje (razumno-norost) ter opozicija med resničnim in napačnim (katera je po Foucaultu zmeraj arbitrarna in osnovana na širokem obsegu praks in institucij). Ti postopki delujejo pri nastanku diskurza zunaj njega, in ga tako oblikujejo. Nadalje Foucault k tem doda notranje postopke redčenja diskurza: komentar (postopek novelizacije diskurza skozi ponavljanje že obstoječega diskurza), avtor (kot diskurzivna funkcija, katera služi zbiranju in selekcioniranju diskurzov vezanih nanj) in disciplina (diskurzivno polje, katera je inkluzivno in omogoča tvorjenje novih diskurzov, vendar pod strogimi pravili igre). Do tega Foucault doda še tretji tip redčenja diskurza, kateri je osnovan na pravilih pozicij subjektu; zgolj določeni subjekti lahko govorijo določene diskurze. Gre torej za kontrolo diskurza skozi sistem kvalifikacij in kompetenci subjektov (Foucault 2008, 7–23).

Foucault svojo analizo razdeli na dva analitična sklopa, katera se medsebojno prepletata in dopolnjujeta. Prvi je "kritični" sklop (oziroma arheološki), katerega objekt analize so različne oblike prilaščanja, izključevanja, omejevanja, kako so te prisile nastale, kakšen je bil njihov namen in kako so se spreminjale. Genealoški sklop iz tega nadaljuje v smeri formuliranja serij diskurza – kako so diskurzi nastali pod vplivi različnih funkcij izključitve (ali v nasprotju z njimi), kakšna je bila njihova normativno vrednost in kako so se spreminjali in izginjali. Gre za dve neposredno povezani metodi preučevanja družbe, kateri Foucault uporablja istočasno:

"Kritika analizira postopke redčenja, a tudi postopke zbiranja in poenotenja diskurzov, genealogija pa preučuje njihovo formiranje, ki je hkrati razpršeno, diskontinuiteto in pravilno. [...] Razlika med kritičnim in genealoškim početjem ni razlika v predmetu ali področju, ampak v mest napada, v perspektivi in razmejevanju" (Foucault 2008, 32).

Za Foucaulta je ključna zgodovinska diskontinuiteta, zaporedje zgodovinskih obdobji in režimov, med katerimi ležijo zgodovinski prelomi in kateri prehajajo iz enega obdobja v drugo s določeno sistematično prerezo: "[Genealogija] ne išče kronološkega zaporedja razvoja diskurzivnih vsebin ali praks. Prav nasprotno je usmerjena v diskontinuiteto. Kakor Thomas Kuhn, Foucault trdi, da je obstaja pluralnost neprimerljivih diskurzivnih režimov, vsak uprt na lastno matrico praks, kateri si zgodovinsko sledijo." (Fraser 1981, 274) Kuhn je videl diskontinuiteto v znanosti, katera nelinearno prehaja skozi različne paradigme, medtem ko gre pri Foucaultu za preskoke različnih oblik oblastnih razmerji v posameznih zgodovinskih fazah. Medtem ko je Kuhnov projekt vezan zgolj na znanost, je na drugi strani Foucaultovo razumevanje zgodovinskih prehodov vezano pred vsem na dispositive moči, ki v specifičnem zgodovinskem obdobju ustvarjajo določen družbeni ustroj, resnico, pozicije, itd.

2.3 Governmentalizem

Foucault uvede pojem governmentalizma na svojih predavanjih na Collège de France, kjer ga definira skozi tri sklope lastnosti. Prvič, governmentalizem je skupek vseh institucij, procedur, analiz in refleksij, katere omogočajo delovanje kompleksnih mehanizmov oblasti. Cilj teh tehnik je populacija. Drugič, governmentalizem je tendenca nad prevlado različnih oblik oblasti s strani vlade (government), skozi različne vladne aparate in različne sisteme ved. Tretjič, governmentalizem je proces oziroma rezultat postopka transformacije iz srednjeveške vladavine, v sodoben režim administrativne države, katera je postopoma postala vse bolj governmentalizirana (Foucault 2007, 144).

Skozi dolgotrajno analizo razvoja sodobne oblasti Foucault razloči tri temeljne oblike Governmentalizma. Izvorni governmentalizem izhaja iz pastirske tradicije, katera ima svoje zamatke na bližnjem vzhodu še pred krščanstvom in katera je v obliki krščanske vere postala temeljni princip oblastnih razmerji v srednjeveški Evropi. Princip pastirja je princip odgovornega vodja, kateri vodi svojo čredo v smeri njenega končnega blagostanja. Tak

princip je imel svojo osnovo v versko-kozmoških pogledih na svet, kasneje pa postane institucionaliziran v obliki krščanskih cerkva in v evropski fevdalni ureditvi (Foucault 2007, 168–342).

S koncem srednjega veka pa vse do 16. stoletja, v času reformacije, je pastirski princip postopoma zamenjan s principom *raison d'État*. Slednji odpravi z teleološkimi in kozmoškimi osnovami oblasti in namesto tega postavi za svoj centralni princip razum in za svoj poslednji cilj državo. Esenca države leži v razumu in zaščiti – kako na osnovi razumnih principov in s pomočjo razvoja tehnologije poskrbeti za zaščito in integriteto države ter za rast njene moči. *Raison d'État* je neposredno povezan s konstelacijo sil v Evropi, katera se je vse bolj konsolidirala v močne, centralizirane in ekspanzijske imperialne sile. Stabilnost Evrope je tako bila odvisna od ravnotežja moči, slednja pa neposredno od sposobnosti posameznih držav, da povečujejo svoje notranje moči, kar je bilo dalje neposredno odvisno od sposobnosti države organizirati svoj notranji red. Gre za idejo večnega miru skozi ravnovesje – če je srednji vek videl svoj večni mir v obliki nebeškega imperija, katerega bo vodil poslednji vodja (najvišji pastir) je osnova miru pri *Raison d'État* v ravnovesju moči (Foucault 2007, 168–342).

V principu *Raison d'État* se skriva izredno pomembna vloga, katero je vse od 17. stoletja dalje pripisana policiji. V obdobju od začetka 17. do konca 18. stoletja je policija pomenila celoten ustroj različnih procedur in institucij, katere so skrbele za razvoj in rast moči države ob vzdrževanju reda in miru. Takšno razumevanje policije se razlikuje od modernega pojmovanja, saj zajema širok sklop praks, od javnega reda do miru, do urejanja javnega prostora in urbanistike, ter skrbi za ekonomski razvoj in odnose.⁴ V tem času se prav tako razvije veda o policiji, katera je doživela svoj največji razcvet v Nemčiji (polizeiwissenschaft). Cilj policije je bil vzdrževanje stabilnosti ob rasti moči države. Ta cilj je bil neposredno povezan z vzdrževanjem ravnovesja v Evropi – urejena država je bila osnova za močno državo. Za urejenost in rast je potrebna veda o populaciji, njenem zdravju in strukturi, o vojski, pretoku blaga in denarja. To obdobje posledično razvije statistiko, katera neposredno izhaja iz potreb policije po razumevanju in obvladovanju populacije (Foucault 2007, 407–411).

---

⁴ Po Foucaultu se je *Raison d'État* v različnih evropskih državah različno razvijal. Policijska veda je doživela največji razcvet v Nemčiji. V 18. in 19. stoletju se je razvila v samostojno znanstveno vejo imenovano Polizeiwissenschaft. (glej Foucault 2007)

Populacija postane glavni objekt policije. Skupaj z naravnimi viri in teritorijem predstavljajo osnovo moči države – močna država pomeni zdrava in produktivna populacija. Posledično objekt policija postane to, kaj posameznik počne, kaj ga zaposluje, od njegove izobrazbe do njegovega poklica in delovnega mesta. Življenje samo po sebi postane premalo, namen policija je dvigniti nivo življenja, zadovoljstvo državljanov pa izkoristiti za rast moči države (Foucault 2007, 414–422).

Razvoj *raison d'État* in policijske države nas pripelje do sodobnega režima moči in resnice, katera sestoji iz množstva raznolikih praks in pravil s skupnim imenovalcem biomoči (biopower):

S tem mislim na množstvo fenomenov, kateri se mi zdijo precej pomembni, zaporedje mehanizmov, skozi katere osnove biološke lastnosti človeške vrste postanejo objekt politične strategije, postanejo del splošne strategije moči, oziroma, z drugimi besedami, kako je, od začetka 18. stoletja dalje, moderna zahodna družba, prevzela osnovno biološko dejstvo, da so človeška bitja določena vrsta (Foucault 2007, 16).

Gre za razumevanje moči skozi njene učinke, med kom in na kakšen način ter po kakšnem postopku in s kakšnim efektom se moč izvaja. Konkretnije, pri vprašanju nadzora in kaznovanja, katera nas bolj zanima, Foucault delovanje biomoči v sodobnem režimu razloži na sledeč način: Majhen prekršek, kot na primer kraja je v sodobnem sistemu razvlečen v dve modalnosti. Na eni strani je celoten sistem nadzora in preventiv, katere preprečujejo, da bi prekršek sploh bil izveden, na drugi strani pa je celoten sistem zapiranja, resocializacije, itd. Foucault k temu doda tretjo modalnost varnosti, vprašanja ki zadevajo racionalnost in optimalnost nadzora in kaznovanja. Vsi trije aspekti sestavljajo biopolitiko sodobnih režimov (Foucault 2008, 151–171).

2.3.1 Rusija 19. stoletja

Foucaultova analiza družbeno političnih sprememb na zahodu je osredotočena predvsem na 17. in 18. stoletje, obdobje, katero je zaznamovalo postopen prenos oblasti od monarha do buržoazije. Na eni strani je kralj in njegova suverenost institucionalizirana skozi policijo, sodišča in zapore (*Raison d'État*), na drugi strani buržoazija, katera razširja polje oblasti skozi

nove mehanizme nadzovanja, normiranja in produkcije (biopolitiko). Po Foucaultu sta dva principa v svojem bistvu različna, vendar sta le redko v neposrednem konfliktu. Njuno delovanje je po navadi vzajemno dopolnjevanje. Princip legitimnosti je bil razvit v monarhiji in ga je uspešno nadaljevala buržoazija po padcu monarha. Prav tako so bili principi nadzovanja in kaznovanja razviti že v času monarhij in dopolnjeni in razširjeni v času dominacije buržoazije. Dva tipa oblastnih razmerji sta v soobstoj ob določeni časovni dinamiki – postopno zmanjševanje moči legale moči in rast disciplinarne in normativne (Foucault 2008, 111–134).

Na drugi strani Laura Engelstein (1993) izpostavi izstopajočo situacijo v Rusiji 19. stoletja. Po njenem so se ruski carji v tem času držali trdno na oblasti, ter se pri tem zanašala tako na mehanizme legalnosti (izhajajoč iz pastirske tradicije), na razvejan birokratski in policijski aparat (princip Raison d'État in polizeiwissenschaft), kot na nove mehanizme normalizacije, znanosti in kontrole prevzete iz zahoda (biomoč). Centralizirana Rusija 19. stoletja je različne principe uspešno obvladovala pod nadzorom carske oblasti. Engelsteinova dalje izpostavi kako dvojec znanost/disciplina v primeru Rusije ne ustreza situaciji. Mehanizmi discipline so bili prevzeti iz zahoda ter v ruskem carskem sistemu dobili legalno utemeljitev (disciplina kot konstrukt legalnih razmerji) za razliko od zahodne znanstvene utemeljitev (disciplina kot konstrukt objektivne znanosti) (Engelstein 1993, 340–344).

Engelsteinova vidi razloge v zgodovinskem razvoju. Foucaultovo razumevanje zahodnih evropskih monarhij izhaja iz zgodovine nastanka slednjih. Zahodni monarh se je razvil iz centrifugalnih sil srednjeveške Evrope, kjer je množstvo lokalnih vladarjev, cerkvenih dostojanstvenikov in mestih oblastnikov povzročalo konstantne konflikte in vojne. Monarh je posledično pomenil poenotenje vladajoče strukture. Z vpeljavo ustavnosti, pravne države in kasneje policijske države je vzpostavil red in stabilnost, ter posledično pospešil družben razvoj. Na drugi strani je ruski Car nikoli gradil svojo državo od zgoraj navzdol, s razraščajočo se birokracijo. Car in njegov birokratski ustroj sta bila pogoj države in ne njen produkt. Celotna družbena sfera je bila odvisna od centralne oblasti in se ni mogla razvijati v določeni neodvisnosti, kakor buržoazija v primeru zahodnih evropskih monarhij (Engelstein 1993).

Posledično so se v ruski carski državi moderne tehnike začele uvajati ne zaradi političnih in družbenih sprememb od spodaj navzdol, ampak so bile načrtno implementirane skozi carski birokratski aparat; car je pobiral zahodne ideje razsvetljenstva in z njimi eksperimentiral v okvirih carske pravne države. Iz tega izhaja tudi problem ruskih liberalcev, kateri so v svoji proti carski pozi istočasno postali proti legalni in s tem zapadli v antagonizem nepravno-liberalne države. Nemožnost razrešitve slednje je na koncu privedla do neuspešnih buržoaznih reform, kar je vzpostavilo temelje za kasnejšo oktobrsko revolucijo (Engelstein 1993, 340–344).

2.3.2 Trije principi govermentalizma v romanu

Roman nam skozi svojo polifono tehniko pripovedi predstavi delovanje vseh treh principov: pastirske tradicije, reason d' Eta in biopolitike. Primer osebe, katera s svojim delovanjem kaže na vpetost reason d' Eta v ruski družbi 19. stoletja, je Raskolnikov najbližji prijatelj Dmitri Razumihin. Kot nam že priimek namiguje gre za človeka razuma. V romanu je predstavljen kot študent prava ki svojo težko materialno pozicijo rešuje z veliko iznajdljivostjo in podjetnostjo. Njegova dejanja in načrti za prihodnost so v smeri zaslužka na odpirajočem se polju tržno-ekonomskih svoboščin:

Glej, tu sta dobri dve poli nemškega besedila, po mojem mnenju preneumnega šarlatanstva: gre, skratka, za razpravljanje o tem, ali je ženska človek ali ne. No, seveda se zmagoslavno dokazuje, da je. Heruvimov pripravlja to v zvezi z ženskim vprašanjem; jaz prevajam, on razvleče to poltretjo polo na kakih šest pol, izmisli si bombastični naslov čez pol strani in izdava po ceni pol rublja za izvod. Sprejemljivo! Za prevod mi da po šest rubljev za polo, se pravi, da dobim za vse petnajst rubljev, šest pa sem jih vzel vnaprej. Ko končava to, začne prevajati o kitih, potem sva izbrala iz drugega dela "Confessions" neko na smrt dolgočasno blebetanje in bom tudi prevajal [...] (Dostojevski 2005, 115).

Razumihin je mlad in iznajdljiv človek, kateri svoj intelekt izkorišča za lasten dobrobit, vendar zmeraj v mejah prava. Njegova naprednost je naprednost v mejah pravne države: izkorišča priložnosti, ki mu jih daje ekonomska liberalizacija, pri čemer nikoli ne izpodbija legitimnosti družbenega ustroja. Prav nasprotno, v svoji kritiki socialističnih pogledov na svet

slednje oceni kot neumne in naivne. Njegova vročekrvna zavrnitev pokaže na določen konservativizem:

Začelo se je z mnenjem socialistov. Znano je mnenje: zločin je protest zoper nepravilnost družbene ureditve – in pika; nobenih drugih razlogov ne dopuščajo – ničesar! [...] Pokažem ti njihove knjige; po njihovem gre samo za 'žrtve okolja' in za nič drugega! Priljubljena fraza! To pa pomeni: če se družba normalno uredi, bo zločinov naenkrat konec, ker ne bo več zoper kaj protestirati, in bodo vsi ljudje v trenutku postali pravični. Narave ne upoštevajo, naravo črtajo, narave kakor da ni! (Dostojevski 2005, 257–258).

Skozi debato z načelnikom Porfirijem o vplivu okolja in človekove narave na zločin in o tem, kako dva aspekta vplivata na človeka, Razumihin zagovarja pogled na človeka kot odgovornega za samega sebe. Gre za zanemarjanje družbenih dejavnikov pri posameznikovi usodi. Debata je uvod v dilemo končne rabsodbe Raskolnikova, kjer ravno upoštevanje različnih okoljskih faktorjev privede do izredno mile kazni. Njuna razprava prav tako uvede bralca v sledečo razpravo Raskolnikova z Porfirijem. Raskolnikova ideja izbranega človeka je v antropološkem smislu podobna Razumihinovemu zagovarjanju človeške narave; ne okolje ampak posameznik je vir delovanja, posledično zgolj on lahko privede do spremembe (Raskolnikova utemeljitev) in prav tako njegova dejanja se morajo ocenjevati kot izključna njegova lastna odgovornost (Razumihinova utemeljitev zločina)⁵. Na drugi strani stoji Porfirij, kateri zagovarja vplive okolja na delovanje človeka. Takšen pogled mu omogoča razvozlanje zločina (upošteva okoljske dejavnike, kateri so privedli Raskolnika v skrajno delovanje).

Razumihinov individualistični pogled na družbo je dalje kompatibilen z njegovo podjetniško angažiranostjo, tipično za nov, buržoazni družbeni razred. V pogovoru z Raskolnikovim, njegov mamó in sestro predstavi svoje sanje o prihodnosti, kako bi lahko s skupnim denarnim vložkom začeli z lastnim založništvom:

---

⁵ Njegov pogled ima mnogo podobnosti z družbenim darvinizmom.

Tedaj je začel Razumihin odkrivati svoj načrt: obširno je razlagal, da se skoraj vsi naši knjigarnarji in založniki ne spoznajo kaj prida na svoj posel, zato so navadno tudi slabi založniki, medtem ko dobre izdaje na splošno pokrijejo vse stroške in prinesejo včasih celo lep dobiček. Razumihin je namreč sanjaril o založniški dejavnosti: že dve leti je delal za druge in ker je dobro znal tri evropske jezike, čeprav je pred kakimi šestimi dnevi rekel Raskolnikovu, da je v nemščini 'švah'; hotel ga je pač pregovoriti, da bi vzel polovico prevoda in tri rublje predujma. A je le lagal, in Raskolnikov je vedel, da laže (Dostojevski 2005, 314).

To srečanje je prav tako ključno za razvoj zgodbe. Po veselem pogovoru pride do ključnega razvoja, ki zakoliči odnos Raskolnika in Razumihina. Raskolnikov nenadoma oznani, da mora oditi, Razumihin pa ga poskuša ustaviti, vse do trenutka ko razbere, kaj leži na duši Raskolnika:

Na hodniku je bilo temno; stala sta pri svetilki. Kako minuto sta se molče gledala. Razumihin se je vse življenje spominjal te minute. Zdelo se mu je, kakor da postaja plameneči in srpi pogled Raskolnikova z vsakim trenutkom močnejši ter mu prodira v dušo in zavest. Naenkrat se je Razumihin zdrznil. Bilo je, kakor da je prišlo med njima do nekega čudnega prenosa... Nekakšno misel je bilo čutiti, kakor namig, nekaj strašnega, pošastnega in iznenada razumljenega z obeh strani... Razumihin je prebledel kakor mrlič (Dostojevski 2005, 317).

Od treh modalnosti govermentalizma je v romanu najmanj zastopan pastirski princip. Njegov politični ustroj je mogoče razbrati zgolj posredno, je pa njegovo idejno ozadje prikazano izredno eksplicitno na primeru Sonje Marmeladove. Foucault (2008, 169–171) predstavi pastirski princip kot prvotno obliko govermentalizma, katera je utemeljevala način vladanja v mnogih antičnih civilizacijah (npr. Egipt, Asirija, Mezopotamija, Hebrejci). Princip je osnovan na temeljnem trikotniku odnosov med ljudstvom, vladarjem in bogom. Osnovni pastir človeštva je bog, kateri jih vodi v smeri odrešitve in blaginje. Vladar ima pri tem vlogo predstavnika, zastopnika oziroma poslanca boga. Njegova naloga je, da v imenu boga in glede na navodila sprejeta od boga, vodi ljudstvo. Na drugi strani mu mora biti ljudstvo predano in poslušno. Iz tega sledi tudi analogija s pastirjem in ovci. Foucault izpostavi da se je pastirski princip najbolj dosledno razvil v hebrejski tradiciji: "Zgolj odnos med Bogom in

njegovim ljudstvom je definiran kot odnos med pastirjem in čredo. Noben hebrejski kralj, z izjemo Davida, ustanovitelja monarhije, ni eksplicitno imenovan pastir. Ta termin je rezerviran za Boga" (Foucault 2008, 170).

V temelju pastirskega principa torej stoji odnos ljudstva z bogom, oziroma predanost ljudstva bogu. Sonja poseblja takšen odnos. Kljub svoji težki situaciji, v kateri se je prisiljena prostituirati za denar, nikoli ne izgubi vere. Bog za njo predstavlja neizmerno upanje in predvsem brezpogojno avtoriteto. Ta odnos pa ni pomemben le za samo Sonjo, kot vir upanja, ampak prav tako ključno vplivanja na Raskolnikova. Slednji mnogokrat napada Sonjino predanost veri (s tem posredno nakaže na nesmisle družbene ureditve, ter tako poskuša pripraviti teren za utemeljitev svojega zločina). Sonja na drugi strani uporabi vero v svojo obrambo, kar na koncu prav tako vpliva na samega Raskolnikova. Ko ji slednji razloži vso svojo filozofijo in jo vpraša, kaj naj naredi, mu Sonja odgovori:

'Kaj naj narediš?' je vzkliknila in nenadoma poskočila z mesta. Oči, do tlej polne solz, so se ji naenkrat zaiskrile. 'Vstani!' (Zgrabila ga je za ramo; vzdignil se je in jo skoraj zaprepadeno pogledal.) 'Tako zdaj, ta hip, pojdi in se postavi na križišče, prikloni se in najprej poljubi zemljo, ki si jo oskrunil, potem pa se prikloni vsemu svetu, na vse štiri strani, in povej vsem jasno in glasno: 'Ubijal sem!' Tedaj ti bog spet pošlje življenje. [...] Sprejeti trpljenje in se z njim odkupiti, to moraš!' (Dostojevski 2005, 423).

V tem kratkem monologu Sonja pokaže delovanje pastirske oblasti s perspektive individuuma: odgovornost do ljudi in do zemlje, ter podrejenost bogu, kot razsodniku in rešitelju. Gre za pastirski odnos o katerem govori Foucault. Odgovornost do ljudstva kot do celote, črede in razsodba pastirja, boga.

2.4 Biopolitika: družba izpovedi in pogleda

Odnosu med Sonjo in Raskolnikovim pa ne razkriva zgolj delovanje pastirskega principa. Raskolnikov celoten odnos do Sonje (ter tudi do drugih) je osnovan na njegovi izjemni potrebi po izpovedi. V mnogih dialogih namensko namiguje na svojo vpletenost v umor. V pogovorih s Sonjo postopoma razkriva svoje poglede na svet ter dileme ki ga pri tem mučijo, vse do končnega priznanja umora. Enako v odnosu z Razumihinom Raskolnikov postopoma,

skozi shizofren odnos, razkrije svojo notranjo dilemo in krivdo za umor. Težnja po priznanju je prav tako njegov obisk kraja umora, kjer ga stanovalci osumijo in poskušajo odpeljat na policijo. Čeprav Raskolnikov odkrito prizna umor šele na koncu romana, pa je njegova potreba po izpovedi toliko močna, da se izpove že v prvi polovici romana, v pogovoru s policijskim pomočnikom Zamjotovim:

'Nori ste,' je kdove zakaj izjavil izgovoril Zamjotov prav tako skoraj šepetaje in se kdove zakaj nenadoma odmaknil od Raskolnikova. Temu so se zaiskrile oči; grozno je prebledel; zgornja ustnica se mu je skrčila in začela poskakovati. Sklonil se je k Zamjotovu, kolikor je mogel bliže, in začel premikati ustnice, ne da bi kaj spravil iz sebe; tako je bilo kake pol minute, vedel je, kaj dela, vendar se ni mogel obvladati. Strašna beseda mu je, kakor takrat kavelj na vratih, kar poskakovala na ustnicah; zdaj zdaj mu uide, zdaj zdaj jo izpusti iz sebe! 'Kaj pa če sem jaz umoril starko in Lizavetovo?' je nenadoma spregovoril – in se ovedel. Zamjotov ga je divje pogledal in prebledel kakor platno. Nasmeh mu je spačil obraz. 'Je mar mogoče?' je spregovoril komaj slišno. Raskolnikov ga je zlovoljno pogledal. 'Priznajte da ste verjeli! Kajne, da ste?' (Dostojevski 2005, 168).

Foucault v svojem opusu *Zgodovina seksualnosti* (2010) govori o potrebi po izpovedi kot eni izmet temeljnih značilnosti moderne družbe. Ta je posledica katoliške pastoralne (pastirske!) tradicije, katera je vse od srednjega veka predpisovala in institucionalizirala obred spovedi. V tej tradiciji je zgolj iskrena (artikulirana) izpoved bila pogoj za odpustitev grehov. Potrebno je bilo izpovedati svoje skrite naslade, svoje potlačene želje, razkriti jih in kot take obravnavat: "vse je treba izpovedati" (Foucault 2010, 23).

Tradicija izpovedi je doživela razcvet v 18. stoletju, ko se je razširila poza cerkvenim institucijam. Polje izpraševanja in izpovedi se je razširilo: "[...] od protestantizma, protireformacije, pedagogike 18. stoletja in medicine 19. stoletja, je izgubilo svojo izključno obredno vrednost; razširilo se je; uporabljali so ga v celi vrsti odnosov: med otroki in starši, učenci in vzgojitelj, bolniki in psihijatri, prestopniki in sodniki" (Foucault 2010, 62).

V svojem delu Foucault govori predvsem o izpovedi o seksualnosti. Vendar pa njegova analiza seksualnosti ne izključuje uporabe na bolj splošnem nivoju: "Oblast je priznanje

resnice vpisala v samo jedro procesov individualizacije. [...] vse to je prispevalo k temu, da je priznanje dobilo osrednjo vlogo v redu civilnih in verskih oblasti" (Foucault 2010, 58). V našem primeru izpovedi zločina je princip enak seksualnosti: izpoved tega, kar je skrito, povedat na glas, da bo to, o čem mislimo in kar delamo, lahko postalo del sistematične obravnave in kontrole. Iz tega prav tako izhaja Sonja s svojim apelom o izpovedi in Porfirijevo nagovarjanje do samo-prijave: izpovedati krivdo, tako da postane vidna in da postane obravnavana s strani institucij.

Poleg Raskolnikove izpovedi je v romanu še en primer izpovedi katera razkriva politično-filozofsko ozadje. Svidrigajlov je lokalni bogataš, pri katerem je bila zaposlena Raskolnikova sestra, Dunja. Zaradi njegove simpatije do nje, žena Svidrigajlova razširi govorice o Dunji. Dunja je sicer na koncu zapleta očiščena krivde, vendar pa ostane brez službe. Žena Svidrigajlova, Marfa Petrovna ji v zameno za storjeno krivico predstavi svojega premožnega sorodnika Lužina, ki jo želi vzeti za ženo.

Svidrigajlov v romanu obišče Raskolnikova. Izpove mu svojo stran zgodbe, ter ga prosi za pomoč pri Dunji: "Iz dveh razlogov sem prišel k vam: prvič sem se želel osebno seznaniti z vami, ker sem o vas že zdavnaj veliko slišal, z za vas zelo zanimivega in ugodnega stališča, drugič pa si domišljam, da mi morebiti ne boste odrekli pomoči pri neki zadevi, ki neposredno zadeva korist vaše sestre Avdotje Romanovne" (Dostojevski 2005, 283).

V svoji izpovedi Svidrigajlov pove o svojem življenju, polnem različnih ukan, laži in prevar: "Res sem razvratnež in brezdelnež" (Dostojevski 2005, 293). V svojem delovanju je uporabljal resnico in laž v lastno korist. S tem nam razkriva svoje spoznanje moči: če je resnica in izpoved v centru sodobne oblasti (po Foucaultu), potem je manipulacija slednje očiten vzvod oblasti. Svidrigajlov je to doumel in do popolnosti izkoristil. Njegovo spoznanje je diametralno nasprotno od Raskolnikovega razumevanja družbene ureditve in razumevanja nadčloveka: če posameznik želi preseगत norme in pravila, potem mora preseči konstelacijo političnih sil dane družbe. V sodobni družbi pa preseganje ne pomeni delovanje za zakonom – ubijati. Raskolnikov s svojo mislijo ni presegel liberalno-pravnega pogleda na politiko kot vladavino zakonske prepovedi. S foucaultovskim besednjakom je Raskolnikov razumel dejanje nadčloveka, dejanje v nasprotju z voljo kralja. Na drugi strani Svidrigajlov pokaže na pravo mesto oblasti, na njen potlačen, nezavedni del: oblast je v oblikovanju resnice, vsak

družbeno-politični režim je determiniran z režimom resnice, z diskurzivnim poljem, ki določa kdo, kdaj, kako in o čem govori (Foucault 2008, 7–14). Svidrigajlov to dojame na svojevrsten način: za uspešno varanje (uspešno manipulacijo diskurza), ne zadošča da pretentamo zgolj druge, ampak moramo pretentati tudi sebe: "Vsak se sam briga zase in najlepše živi, kdor zna sam sebe najlepše pretentati. Haha! Pa kaj ste se tako zapičili v to krepost? Prizanesite mi, dragi moj, grešen človek sem. Hehehe!" (Dostojevski 2005, 485) Gre za Foucaultovsko razumevanje subjekta kot odnosa do samega sebe, o čemer smo govorili na samem začetku tega poglavja.

2.4.1 Pantopikon

Zakaj je tako pomembno, da pri manipulaciji z oblastjo pretentamo tudi sebe? Gre za drugo značilnost sodobnega režima o katerem govori Foucault, za vidnost. V svoji zgodovinski analizi, *Kaznovanje in nadzorovanje* (2004), obravnava razvoj kaznovanja, sistemov zapiranja in nadzorovanja. Od srednjeveškega sistema kaznovanja kot spektakla, v katerem je izredno neučinkovita kraljeva oblast kompenzirala svojo neučinkovitost s presežnim razkazovanjem moči v obliki javnih mučenj in usmrnitev, se je sistem kaznovanja postopoma razvil v sistem zapiranja, ločevanja prestopnikov in njihovo sistematično obdelavo, odmaknjeno od vsakdanjega življenja ljudi. Kot idealni tip zapora Foucault predstavi panoptikon, specifično arhitekturno rešitev, ki ima močno simbolno vrednost kot osnovni princip sodobnega režima nadzora:

Njegovo načelo poznamo: na obodu je poslopje v obliki prstana, v središču pa stolp; na njem so velika okna, ki gledajo na notranjo stran prstana; obodno poslopje je razdeljeno na celice, sleherna izmed njih sega skozi vso širino stavbe; sleherna ima dve okni, eno proti notranjosti, ki se ujema z okni na stolpu, drugo pa proti zunanosti, ki omogoča, da svetloba presvetljuje celico od enega konca do drugega. Torej je dovolj, če postavimo nadzornika v središčni stolp, v sleherno celico pa zapremo norca, bolnika, obsojenca, delavca ali šolarja. Zaradi nasprotne svetlobe lahko s stolpa vidimo drobne siluete, ki se natančno zarisujejo na svetlobi, ujete v celice na obodu (Foucault 2004, 219–220).

V panoptikonu zapornik ne ve, kaj se dogaja v samem stolpu. Ne ve, kdaj in če sploh kdo ga opazuje. Pogled tako postane stalen potencial, zapornik pa ponotranji stalen občutek nadzorovanja. Ne glede na to, ali je stolp prazen, zgolj potencial pogleda ima za učinek ponotranjenje pogleda (Foucault 2004, 221). V tem leži uspešnost panoptikoma: sistemska ureditev, katera z nizkimi stroški ustvarja učinkovit sistem ponotranjenega občutka pogleda in posledično samonadzora. Čeprav se je panoptikon kot arhitekturna forma zgolj delno uveljavil, pa je pomembnejša njegova idejno ozadje: oblast mora delovati kot samostojen stroj, katerega efekt mora biti ponotranjenje občutka nadzora.

V romanu imamo motiv panoptikona predstavljenega na različne načine. Prvi način je arhitekturna forma. Različni stanovanjski bloki kateri so predstavljeni v romanu imajo zmeraj centralno stopnišče iz katerega so dostopna vsa stanovanja. Družina Marmeladovih, na primer, živi v najeti sobi, katera je prehodna, kar pomeni, da družina v mali sobi nima skoraj nobene zasebnosti. To je pokazano v romanu na samem začetku, ko Raskolnikov pripelje domov pijanega očeta, Semyona Zakharovicha Marmeladova, odpuščenega uradnika, katerega sreča na samem začetku romana: "Vrh tega so se notranja vrata odprla na stežaj in skozi je pogledalo nekaj radovednežev. Stegovali so se nesramno režeče se glave z židovskimi čepicami in s cigaretami ali pipami v ustah" (Dostojevski 2005, 29).

2.4.2 Sodobna oblast v preiskavi umora

Naslednji način principa vidnosti prikazanega v romanu je bolj posreden, ampak zato pokaže na izreden pomen funkcije ponotranjenega pogleda. Raskolnikovo delovanje po umoru je primer tega, kako Foucaultovo razumevanje vidnosti deluje na nivoju posameznika. Sledeč primer simbolno prikazuje ambivalentnost družbe nadzora, kjer je meja med vidnim in nevidnim zastrta:

Naenkrat se je zdrznil, ko ga je nove omedlevice mogoče rešila čudna in grda prikazen. Začutil je, da je nekdo obstal na desni strani poleg njega; ozrl se je in zagledal žensko, veliko, z ruto na glavi, z rumenim, podolgovatim, izmozganim obrazom in z rdečkastimi, udrtimi očmi. Gledala je naravnost vanj, vendar očitno ni ničesar videla in nikogar razločila (Dostojevski 2005, 172).

Skozi celoten roman smo priča Raskolnikovi naraščajoči tesnobi pred pogledom drugega. Ključen vzrok za to tesnobo je preiskava umora. Gre torej za zunanji dejavnik, oziroma za delovanje oblasti na posameznika. Preiskava deluje na Raskolnikova na način, o katerem govori Foucault: "Orožje, fizično nasilje in materialni pritiski postanejo nepotrebni. Dovolj je pogled. Nadzorujoči pogled, ki bo na vsakega posameznika pritisnil s tako težo, da bo ponotranjil ta pogled do točke, ko bo postal svoj lastni nadzornik, ko bo vsak posameznik izvajal nadziranje nad samim seboj in proti samemu sebi" (Foucault 2008, 161).

Nastanek sodobnih režimov je bil postopen. Različne tehnike, razvite na marginah družbe, so se postopoma razvijale vse od začetka 18 stoletja naprej: "Mnoštvo "mikro tehnik" je bilo izpopolnjenih s strani obskurnih zdravnikov, paznikov in ravnateljev, v obskurnih bolnišnicah, zaporih in šolah, oddaljenih od centrov oblasti Ancien Régime. Šele kasneje so bile te tehnike in prakse prevzete in integrirane v to, kar Foucault imenuje, 'globalne, oziroma makro strategije oblasti'" (Fraser 1981, 276).

Nov režim je izhajal iz zavrnitve starih načel oblasti. Nova paradigma je temeljila na nadzoru. Simbol teh sprememb je postal panoptikon, arhitekturna metafora delovanja oblasti, katera skozi konstantno nadzorovanje sčasoma postane integrirana v zavest posameznika. Efekt panoptikona je neskončni pogled, za katerega nikoli ne vemo, kdaj nas bo pogledal. Efektivnost delovanja sodobne oblasti je torej v njeni stalnosti. Oblast ni več v rokah posameznika, kralja, ampak deluje kot stroj, kot stalen učinek na posameznika, v katerega smo vsi ujeti (Foucault 2008, 151–164).

Sodobni režim je posledica političnih sprememb, od padca monarhij k vladavini buržoazije. Slednja si je svojo politično prevlado v osnovi zagotovila skozi ustave in zakone, vendar pa se je zavedala, da ji slednji ne zagotavljajo hegemonije. Na drugi strani v istem času pride do razvoja različnih novih metod upravljanja družbe (Foucault 2008, 161–171). Novi zaporniški sistemi, nova organizacija bolnišnic, nov, biološki pogled na človeka, novi pogledi na problem higiene, spolnosti, mentalnih bolezni itd. Mnoštvo raznoterih novih strategij je buržoazna oblast razpršila na vse aspekte družbe. Pri tem lahko ponovno vzamemo panoptikonu kot primer: tip arhitekture, kateri je bil v osnovi razvit za uspešnejši nadzor v zaporih, je bil kasneje kot princip implementiran v bolnišnicah, manufakturah, šolah, vojašnicah, itd. (Foucault 2008, 161–171).

Policijska preiskava umora v romanu simbolično prikazuje način delovanja sodobne oblasti. Porfirij Petrovič, policijski načelnik, kateri preiskuje Raskolnikov umor, je nekoliko nenavaden vendar izredno inteligenten policijski uradnik. V samem romanu je precej redko neposredno prisoten, vendar se njegova navzočnost kljub temu odraža skozi cel roman. V svoji preiskavi deluje produktivno in ne restriktivno, kapilarno in ne teatralno, rezultat preiskave pa je na koncu konstruktiven in ne destruktiven. Njegov način delovanja sovпада z mnogimi principi Foucaultovega koncepta governmentalizma, predvsem z vlogo policije pri nastanku sodobne države.

2.4.3 Polifona preiskava

Roman, postavljen v 19 stoletje, razkriva dileme svojega časa, časa velikih institucionalnih sprememb in novih pogledov na delovanje posameznika in družbe. Na eni strani razbohotena birokracija in rigidni postopki (npr. Raskolnikov obisk policijske postaje), na drugi strani nova spoznanja in principi kriminalne psihologije (preiskava Petroviča). Njegovo namen je v skladu z *raison d'État*, čeprav so njegovi postopki nestandardni, usmerjeni v psihološko analizo in poznavanje potencialnega krivca. To dilemo jasno izrazi:

"A je vendarle tako, z vsakim je treba drugače, kajti ljudje so najrazličnejši, praksa pa je ista za vse. Zdaj boste izvolili omeniti dokaze; no, recimo, da obstajajo dokazi, ampak dokazi, dragi moj, imajo največkrat dva konca, jaz pa sem sodni preiskovalec, torej slaboten človek, mi je prav žal, preiskavo bi rad utemeljil tako rekoč matematično jasno, rad bi dobil takšne dokaze, da bi bilo podobno kakor dvakrat dve je enako štiri!" (Dostojevski 2005, 342).

Petrovičeva prisotnost v knjigi je imanentno Foucaultovska – čeprav smo le redko priča njegovi neposredni prisotnosti, je njegovo navzočnost mogoče čutiti skozi večji del pripovedi. Skozi razvoj romana je Raskolnikov tok mišljenja vse bolj determiniran z dejstvom preiskave (s prisotnostjo oblasti) in s strahom pred tem, da ga razkrijejo (strah pred pogledom oblasti, pred katerim poskuša zakriti svoj zločin). Njegovo stanje proti koncu romana je vse bolj psihotično. V svojih mislih ustvarja vse večje teorije zarote. Vse pogosteje ima občutek, da ga opazujejo izza vsakega vogala. Njegove tesnobe zelo eksplicitno prikazujejo, kako sodobna oblast deluje skozi ponotranjenje nadzornih mehanizmov. Strah pred pogledom oblasti, pred

katerim se ne more skriti, ostaja v Raskolnikovu tudi v momentu, ko je zasliševanje s strani Petroviča prekinjeno zaradi priznanja krivde (nedolžnega) pleskarja in se zdi, da bi se Raskolnikov lahko izvlekel iz preiskave nedolžen:

Ko se je v grobem in na splošno spominjal vsega, kar je imel ravnokar s Porfirijem, si ni mogel pomagati, da se ne bi vnovič zdrznil od groze. Seveda še ni poznal vseh Porfirijevih namenov in ni mogel priti do dna vsem njegovim računom. Vendar pa je Porfirij svojo igro deloma razkril in bolj kakor Raskolnikovu ni moglo biti nikomur jasno, kako strašna je bila zanj ta poteza v Porfirijevi igri. Še malo in bi se bil lahko izdal popolnoma, z dejstvom. Ker je Porfirij poznal njegov bolesten značaj in ga je zapopadal že na prvi pogled, je deloval skoraj brezhibno, čeprav malce preodločno (Dostojevski 2005, 358).

Bahtin označi tri srečanja med Raskolnikovim in Petrovičem kot izreden primer polifonega dialoga. Petrovič presega predpisano delovanje preiskovalca, kljub temu da konstantno omenja, kako morajo biti zaslišanja opravljena "po predpisanem postopku". Bahtin v njegovem delovanju opazi delovanje nasprotno klasični sodni psihologiji, in namesto tega izpostavi izredno spretnost Petroviča, da se skozi razpravo vplete v Razkolnikov tok mišljenja in tako postopoma razprede Razkolnikovo dilemo, ki ga je privedla do umora (Bahtin 2007, 74–75). V njunem zadnjem srečanju takole razkrije svoja dognanja o misli Raskolnikova:

Ne, dragi Rodion Romanič, ni bil Mikolka! Tu gre za fantastično, mračno, sodobno zadevo, za primer našega časa, ko se je človeškemu srcu zmešalo, ko se navaja puhlica, da kri 'poživlja', ko se pridiga, da mora biti vse življenje eno samo udobje. Tu gre za knjižne sanjarije, za teoretično razdraženo srce; tu se čuti odločnost za prvi korak, toda odločnost posebne vrste – odločil se je, kakor da bi omahnil z gore ali padel z zvonika, in tudi na kraj zločina kakor da ni prišel po svojih nogah. Vrata je pozabil zapreti za seboj, ubil pa je kar dve, in sicer po teoriji. [...] ubijal je, a se ima za poštenega človeka, zaničuje ljudi in hodi naokrog kakor bled angel – ne, nikakršen Mikolka neki, preljubi Rodion Romanovič, tu ne gre za Mikolka! (Dostojevski 2005, 460).

Zaključek romana nas prav tako privede do dveh tipov institucij, s katerimi se je ukvarjal Foucault, in kateri sta odigrali ključno vlogo pri nastanku sodobnega režima, mentalnih in zaporniških institucij. Obsodba Raskolnikova je na koncu precej milejša, kot bi se pričakovalo za dvojni umor, saj upoštevajo njegov neprištevnost kot vzrok. Zločin je obravnavan kot primer družbene deviacije in zapor ima pri tem funkcijo ponovne socializacije in integracije v produktivno telo družbe.

2.5 Zaključek

Foucault v svojih delih analizira splošen družbeni ustroj, sisteme norm in institucij katere uvajajo nove tehnike nadzоровanja v družbi in na tak način postopoma ustvarjajo nov režim. Gre za pogled od zgoraj, na nekakšen meta-politični narativ, kateri poskuša zajeti družbeno-politično transformacijo v zadnjih 3 stoletjih. Roman je na drugi strani psihološka pripoved, ki prikazuje družbeno realnost s strani posameznika. Gre torej na obrnjen pogled. Kaj torej izhaja iz te analize, ki nam je pokazala na izredno močne stične točke, kjer se meta teorija družbe in politike pokriva s realistično psihološko pripovedjo?

Zanimiva je izredno močna psihološka aplikativnost sistemskih sprememb o katerih piše Foucault. Na primer, v družbi izpovedi imamo, po njegovi teoriji, opravka z splošno družbeno težnjo po uvajanju tehnik in normativov izpovedi. Roman nam to potrdi in pokaže, kako zelo je tehnika izpovedovanja prisotna v družbi 19. stoletja. Analiza s pomočjo romana dalje pokaže, da tendence po izpovedi ne izhajajo zgolj na osnovi uvajanja novih tehnik in norm, ampak je predvsem pomemben psihološki ustroj posameznika. Tako pridemo do stične točke med družbenimi tendencami in posameznikovo psihologijo. Družba formulira posameznika skozi njegovo psihološko ekonomijo. Družbeno politične metode, o katerih govori Foucault niso zgolj sistemske narave (uvajanje novih tehnik, novih arhitekturnih oblik, novih norm), ampak jih je treba razumeti kot kontekst izoblikovanja psihične strukture posameznika. Foucault v svojih delih daje vedeti, da je pri njegovem razumevanju moči predvsem važen odnos od sebe in kako slednjega oblikujejo sistemske spremembe, vendar v svojih delih nikoli ne obravnava psiholoških posledic družbenih sprememb o katerih piše. Zgleden primer sovпада strukturno-družbenih sprememb z delovanjem psihologije posameznika je panoptikon. Na eni strani realna, arhitekturna forma, katera daje pogoje nezaključene

kontrole. Na drugi strani posameznik, ki skozi vednost dejstva stalne kontrole (oziroma potenciala stalne kontrole) deluje in sčasoma preoblikuje samega sebe v pokorni subjekt.

Našo analizo bomo nadaljevali s psihoanalitičnim branjem romana. Prva analiza romana nam je pokazala na točko preseka med družbeno političnimi dejavniki in njenimi psihološkimi aplikacijami. Nadaljnja analiza bo poskušala pokazati ta odnos iz druge strani. Za to bomo uporabili teorije Freuda in drugih psihoanalitičnih šol.

3 Psihoanaliza – uvod

Začeli bomo z očetom psihoanalize Sigmundom Freudom, nadaljevali z dvema odzivoma na Freudovo delo, Adolfom Adlerjem in njegov individualno psihologijo ter teorijo odnosov z objekti. Pri tem bomo poskušali analizirati delovanje psihičnega aparata posameznikov v romanu. Zanima nas predvsem oblikovanje psihe pod vplivom različnih družbeno-političnih dejavnikov in vpliv psihičnega ustroja na družbeno-politično integracijo/konflikte. Analiza bo torej nadaljevanje prvega poglavja v smeri psihologije.

Glavni objekti analize bodo različni junak iz romana in njihovi odnosi. V prvi vrsti bomo analizirali Rodija Raskolnikova in njegovo psihološko stanje: neznosno realno stanje (nevzdržno življenjsko okolje, stalno pomanjkanje sredstev, strah pred rubežem) zahteva ogromno energije za potlačitev frustracij. Posebno pozornost bomo namenili njegovim sanjam o dogodkih iz otroštva. Drugi objekt psihoanalitične obravnave bo Katarina Ivanova (žena Marmeladova). Pri njej bomo analizirali Raskolnikovu nasproten primer patološkega stanja psihoze. V tretjem poglavju pa bomo analizirali odnose Pulharije Raskolnikove do svojega sina Rodijo. Izrazito naklonjen odnos matere do sina ter odsotnost očeta postavlja pod vprašaj *pravilni* psihološki razvoj Raskolnikova v njegovi mladosti.

3.1 Rodija Raskolnikov

Osrednja junak romana je triindvajset letni Rodija Raskolnikov, študent prava v Sankt Peterburgu nekje v drugi polovici 19 stoletja. Skozi roman se izkaže kot ponosen, svojeglav, zafrustriran in grenak človek. Pripoved se začne v obdobju, ko Raskolnikov prekine s

študijem, preneha z dejavnostmi, ki so mu dajale zaslužek, ter se vse bolj zapira vase in v svojo majhno, zanemarjeno sobo. V tem obdobju vse večje krize, odrezan od kontaktov z ljudmi, razvije teorijo o nadčloveku, posamezniku, ki lahko prestopi meje zakona z namenom splošnega dobrega. Roman se začne tik pred izvedbo poskusa, s katerim želi Raskolnikov preveriti svojo teorijo – umor skopušne starke. V zgodbo smo vpeljani nekaj dni pred zločinom. Raskolnikov tava po mestu, premišljuje o svojem načrtu, obenem pa se mu porajajo pomisleki o smiselnosti načrta in smotrnost njegove izvedbe.

Vse od začetka je tok njegovega premišljevanja razpršen. Na eni strani se ukvarja z podrobnostmi izvršitve ter dvomi o smelosti načrta, na drugi strani problematizira moralno utemeljitev načrta. Ko umor vendarle izvrši, najprej zbolí, kasneje pa zapade v stanje blodenj, stanje, katero se vleče še dolgo po izvršenem umoru in vpliva na njegovo interakcijo z okoljem in drugimi ljudmi. Po okrevanju ga vse bolj preveva slaba vest, strah in dvom v pravilnost teorije. Skozi celoten roman sledimo njegovim mislim o njegovi vlogi v družbi in o pomenu zločina, ki ga je izvedel. Njegovo delovanje je zaznamovano s pogosto spremembo odnosa, od prijateljskega do zaničevalnega, od blodenj do intelektualne razprave, itd. Večkrat zapade v več dni trajajoč spanec, v toku katerega tudi nejasno komunicira z okolico. Ta komunikacija v določenem momentu predstavlja tudi nevarnost, saj v bledežu izprašuje o različnih aspektih umora. Podobno v budnem stanju pogosto nenadzorovano tava in blebeta. To še poveča njegovo hysterijo, povezano z umorom. Njegovo tavanje in blebetanje dejansko ključno prispevata k temu, da postane objekt preiskave, kar ga na koncu tudi privede do samo razkritja.

Raskolnikovo nekonsistentno delovanje se ujema s simptomi nevroze. Freud (1990a) definira nevrozo (točneje transferno nevrozo) kot skupino različnih mentalnih motenj, katere izhajajo iz konflikta med realnimi danostmi okolja in zahtevami nagonov. Določene želje posameznika pridejo v konflikt z našo družbeno vlogo in z zahtevami okolja, kar povzroči obrambo proti tej težnji v obliki potlačitve. Uspešna potlačitev pomeni, da želja ostane pod nivojem zavesti, potlačena v podzavesti. Potlačitev je normalen psihološki proces, ki ga vsak posameznik izvaja z namenom uskladitve svojih notranjih teženj z okoljem. Pravilna oziroma uspešna potlačitev zadrži nesprejemljivo težnjo nagona pod nivojem zavesti, oziroma sublimira/preusmeri iz nje izhajajočo energijo v druge dejavnosti. O nevrozi govorimo, kadar težnja ni uspešno potlačena, ter uspe še naprej vplivat na delovanje zavesti, kar se kaže v

različnih psihosomatskih simptomih (nenadzorovani gibi telesa, nehotena dejanja, motnje v govoru, itd.) (Freud 1990a, 3–27).

Freud razloži izvor različnih oblik nevroze iz dveh virov. Kot prvo so potlačene težnje vedno povezane z erotičnim življenjem – nezaželene želje, ki jih posameznik potlači so v svojem bistvu erotične. Kot drugo, erotične želje niso povezane z dano situacijo oziroma s situacijo ko nastopi potlačitve, ampak je njihov izvor povezan z mladostjo, še posebej s časom zgodnjega otroštva (Freud 1990a).

Človek je vse od rojstva seksualno bitje, v splošnem pomenu seksualnosti – kot množstvo različnih teženj po stimulaciji delov telesa. V prvih fazah razvoja je seksualnost otroka izrazito usmerjena vase, ter se šele postopoma fiksira na druge ljudi, v prvi vrsti na osebe, ki imajo ključno vlogo pri zagotavljanju preživetja – starši (sin po navadi na mamo, hčerka na očeta). Po Freudu zdrav razvoj seksualnih funkcij pri posamezniku gre postopno skozi koncentracijo točk stimulacij (erogenih con) na genitalije ter fiksacija na drugega, kar potlači avto-erotizem. Nestandardni razvoj lahko privedejo do različnih (po Freudu deviantnih) stanj, kot je na primer perverzija ali homoseksualnost (Freud 1990a, 42–53).

Nevroza je svojevrstna oblika deviacije seksualnega razvoja. Povzroči jo nepopolna potlačitev nagonov.⁶ Težnja nagonov ostaja v podzavesti ter v določenih momentih (kateri so zmeraj v korelaciji z momentom neuspešne potlačitve) prebijejo blokado ter se pokažejo v oblikah različnih simptomov (Freud 1990a, 42–53).

Za Freuda je osnova vseh oblik nevroze v najbolj prvotnem, jedrnem kompleksu, skozi katerega gre otrok v svojem razvoju: Ojdipovski kompleks. Slednji nastane kot posledica prve oblike seksualne fiksacije na drugo osebo. Freud govori konkretno o fiksaciji sina na mamo kot objekta želje, vendar je lahko ta fiksacija tudi drugačna. V tej prvotni fiksaciji otrok želi doseči popolno dominacijo nad svojo mamo, kar mu seveda ne uspe. Postopoma otrok ugotovi, da je njegova dominacija neuspešna zaradi očeta, ki dejansko dominira nad mamo. V luči tega spoznanja otrok poskuša odstraniti očeta ter prevzeti njegovo vlogo (ter tako postati

---

⁶ Diametralno nasprotno stanje nevroze je perverzija. O slednji govorimo kadar določeni prvotni seksualni nagoni ostanejo nepotlačeni.

popolni objekt ljubezni mame). Ker otokov načrt spodleti mu ne preostane drugega kakor da potlači nagone do mame in sovraštvo do očeta. Ojdipovski kompleks se tako razreši v obliki prvotne potlačitve, v kateri pride do preusmeritve sovražnih čustev v čustva oboževanja svojega očeta (kot objekt želje, tistega, kateremu želi biti podoben). Ta prvotna potlačitev, katero vsak posameznik opravi v mladosti, je v ozadju vsake oblike nevroze (Freud 1990a).

Za razumevanje nevrotičnega stanja Raskolnikova bomo uporabili dve psihoanalitski metodi-analizo simptomov in interpretacijo sanj, s pomočjo katerih se bomo postopoma dokopali do neuspešne potlačitve v njegovem psihološkem ustroju. Kot prvo bomo iskali vzrok skozi simptome. Po Freudu so simptomi zmeraj v določeni korelaciji z izvorno potlačitvijo, kot oblika obujanja oziroma simbolizacija določene konkretne travmatične izkušnje, izvora nevrotičnega stanja (Freud 1990a, 12–13).

3.1.1 Umor kot simptom

Raskolnikov v romanu pokaže mnoge simptome nevroze, tako pred umorom, izraziteje pa po umoru. Skozi celoten roman ga prevzema občutek strahu in tesnobe, prav tako mnogokrat podvomi v pravilnost lastne percepcije ter delovanja okolice: "Že tako ga vsi, ki ga srečujejo, gledajo in opazujejo, kakor da se menijo samo zanj. 'Le zakaj? Ali pa se mi mogoče samo zdi?' je pomislil" (Dostojevski 2005, 110).

Glavni simptom nevrotičnega stanja lahko razberemo v samem umoru, ter v racionalizaciji, s katero želi Raskolnikov utemeljiti izvedbo umora. Kot je razvidno iz začetka romana je idejo in utemeljitev umora prevzel iz naključnega pogovora med oficirjem in nekim študentom. Slednji je utemeljil ta umor kot obče dobro, saj "stara oderuhinja Aljona Ivanova" nikomur ni koristila, ampak zgolj škodovala, medtem ko bi lahko z njenimi sredstvi rešili veliko ljudi iz bede (Dostojevski 2005, 62–65).

Ta utemeljitev umora konkretne osebe se popolnoma sklada s Raskolnikovo idejo izbranega človeka, za katero izvemo iz razgretega pogovora med Raskolnikovim in Porfirijem Petroviču. Slednji odpre temo upravičenega umora ter sooči Raskolnikova s njegovim člankom na to temo. Kot razloži Raskolnikov, gre v njegovi teoriji za to, da imajo določeni posamezniki pravico do zločina (umora) z namen razbijanja ustaljenega razmerja političnih

sil in ustvarjanje novih, boljših pravil družbe. To izrazi na primeru zgodovinskih osebnosti, katere so dejansko izvedle okrutne zločine, vendar v dobro splošnega napredka, kot na primer Napoleon.

Podoben pogled razkrije tudi Sonji Marmeladovi. Slednji razloži svoj zločin kot rešitev iz kroga nesrečne usode, kako z enim dejanjem rešiti usodo sebe in svojih najbližjih. Kasneje nadaljuje, da pri umoru dejansko ni šlo za denar, ampak vprašanje pozicije v družbi: "Moral sem zvedeti nekaj drugega, nekaj drugega me je napeljalo k temu: takrat sem moral ugotoviti, in to čim prej, ali sem uš, kakor vsi ali sem človek. Bom zmožem prestopiti mejo ali ne bom zmožem? Si bom upal skloniti se in pobrati ali ne? Ali sem trepetajoče bitje ali pa *imam pravico...*" (Dostojevski 2005, 425).

Branje navedenega materiala kot simptoma nas privede do misli, da je Raskolnikov nevroticizem povezan z močnim občutkom za krivico (kar se izredno dobro vidi pri njegovi pomoči družini Marmeladovih). V vseh njegovih razmišljanjih je prisotna težnja po izboljšanju situacije, po rešitvi trenutne neznosne situacije. Skupen imenovalec vseh teženj Raskolnikova je ideja moralnega zločina, kateri bi naj zadostil krivicam. Poglejmo, kako se Raskolnikove težnje po večji solidarnosti vpišejo v Freudov strukturalni model psihe.

Freud razloži posamezne dele strukture psihe skozi njihov razvoj. Id je naš najbolj osnoven psihičen gradnik, vse, kar je dedno, kar izhaja iz naš biološke strukture. Id je v večjem delu neznan za nas, pod nivojem naše zavesti. Sestavljen je iz mnogih gonov, kateri so v osnovi različne kombinacije dveh osnovnih gonov, gona ljubezni, Erosa in gona smrti, Tanatosa. Glavni cilj Erosa je vzpostavljanje in vzdrževanje večjih organskih oblik, medtem ko Tanatus deluje v nasprotni smeri, teži k uničevanju organskih sistemov (Freud 2000, 15–23). V tem delu psihe leži osnovna potlačitev Raskolnikova, ki se manifestira skozi težnjo po izboljšanju življenjskih razmer. Njegov id nenehno pritiska k izpolnitvi različnih zahtev, vendar jih zaradi okoljskih razmer ne more zadovoljiti.

Jaz je del, ki nam je najbolj znano. Njegova osnovna funkcija je posredovati med zahtevami ida in zunanji možnosti za izpolnitev te zahteve. Jaz je stalno soočen s težko odločitvijo: takoj zadovoljiti zahteve ida, jih odloži ali jih zavrniti, oziroma potlačiti. Id ne čuti nevarnosti in strahu pred smrtjo, medtem ko delovanje jaza temelji na strahu pred smrtjo. Ego je prav

tako pod vplivom tretjega dela naše psihe, super-jaza. Super-jaz je rezultat dolgega vzgojnega obdobja človeka. Pod močnim vplivom staršev se del jaza loči v novo neodvisno instanco stalnih zahtev. Super-jaz seveda ni oblikovan le z vplivi od staršev, ampak tudi iz splošne družbe in kulture v kateri živi posameznik. Po Freudu super-ego ni zgolj nekakšno naključje v človeškem razvoju, ampak je del naše psihe, kateri ključno vpliva na delovanje vsakega posameznega člana človeške vrste. Gre za tisti del človeka, ki je pogosto imenovan notranja morala. Super ego je po Freudu prav tako osnova vseh oblik religioznosti. Iz super ega izhajajo različne oblike družbenega povezovanja in občutka pripadnosti na osnovi identitete (sovpadanje super ega) (Freud 2007, 253–322 in Freud 2000).

V primeru Rasklonikova je mogoče razbrati težnjo super-ega po urejanju sveta na moralni osnovi dobrega in zla. Izvorna potlačitev v idu, pod vplivom super-ega tako dobi moralno noto. Jaz je postavljen v vlogo mediatorja, kateri poskuša poenotiti zahteve ida in super-jaza v danih okoliščinah (Freud 2000, 15–18). Raskolnikova psihična ekonomija postopoma izoblikuje idejo nad-človeka, kot razrešitev dileme med zahtevami ida, moralnim imperativom super-ega in omejenimi danostmi okolja. S tem smo prišli do psihološke osnove njegovega družbenega delovanja in njegove politične filozofije. V sledečem poglavju bomo poskušali ta spoznanja dalje razložiti in še poglobiti s metodo interpretacije san.

3.1.2 Interpretacija sanj

Analiza simptomov s pomočjo strukturalnega modela psihe nam daje vpogled v delovanje Raskolnikove nevroze. S tem naša analiza še ni zaključena. Nevrotična stanja niso produkti trenutne situacije, ampak imajo svoj izvor v predhodnih travmatičnih trenutkih, povezanih s seksualnostjo in otroštvom. V našem primeru lahko analizo poglobimo v tej smeri s pomočjo druge metode, interpretacija sanj. Roman nam daje sicer omejeno količino "sanjskega materiala," vendar je slednji zapisan izredno podrobno. Kot razloži Freud (2000), se skozi analizo predvsem konfliktnih sanj da ugotoviti psihološko ozadje, ki v budnem stanju povzroča nevroticizem. Ker v spanju jaz zniža nivo sovjega delovanja je pot nagonom potlačenim v idu odprta. To daje sanjam neprecenljivo analitsko vrednost, saj skozi sanje prodre nezaveden material na nivo zavesti, kjer ga lahko analiziramo. Material pridobljen iz sanj ni neposredno rezultat nezavednega, ampak je zmeraj do določene mere popačen. Jaz v spanju ne odpove svoje funkcije popolnoma, ampak še zmeraj predstavlja določeno stopnjo

odpora do zahtev ida, kar povzroči popačenje sanj. Zato je treba sanje zmeraj podvreči postopku analize, kateri iz manifestne vsebine sanj razbere latentne misli. Gre torej za odkrivanje podzavestnih potlačenih teženj v popačeni vsebini sanj (Freud 2000, 38–45).

Raskolnikov je sanjal strašne sanje. Sanjalu se mu je o otroštvu, še v rojstnem mestecu. Kakih sedem let ima in se na praznični dan pod večer sprehaja z očetom zunaj mesta. [...] Zmeraj je rad gledal te silne vprežne konje, z dolgimi grivami in debelimi nogami, počasi stopajoče z enakomernimi koraki in vlekoče za seboj pravcato goro, ne da bi se količkaj napenjali, prav kakor da jim je s tovorom celo lažje kakor brez njega. Toda zdaj, čudna reč, je bilo v takšno veliko telego vpreženo majhno, mršavo, rjavo kmečko kljuse, eno tistih, ki se – to je pogosto videl – včasih krčevito naprezajo s kakim visokim tovorom drv ali sena, še zlasti, če vozilo obtiči v blatu ali kolesnici, pri tem pa jih kmetje zmerom tako strašansko mlatijo z bičem, včasih celo po gobcu ali po očeh, njemu pa je tako hudo, ko to gleda, da malone joka, vendar ga mama vsakič odpelje od okna (Dostojevski 2005, 57–58).

Sanje o pretepanju konja razkrivajo potlačen občutek krivice – travmatičen spomin v otroštvu je v Raskolnikovu pustil močan pečat občutka družbene nepravčnosti, krivic, ki jih dan družben ustroj povzroča posameznikom, ujetim v ta ustroj. To dodatno utrjuje spoznanje, da Raskolnikov nevroticizem izvira iz potlačenega občutka za krivico in nepravčnost družbe.

Iz sanjskega materiala je razvidno, da je bil Raskolnikov v zgodnji mladosti močno navezna na očeta (slednji je umrl v času Raskolnikove mladosti). Glede na njegov odnos z mamo in sestro je prav tako razvidno, da je s smrtjo očeta Raskolnikov prevzel njegovo vlogo. On je postal tisti, ki mora družino rešiti bede in s svojim delom poskrbeti za njihovo dobrobit. Če prevedemo situacijo na nivo ojdipovskega kompleksa, lahko sklepamo, da je oče preminul v času ko je mladi Raskolnikov že opravil potlačitev odnos sovraštva in vzpostavil odnos vzora. Z očetovo smrtjo je Raskolnikov simbolno prevzel vlogo očeta. V istem času je njegov psihični ustroj naletel na frustrajočo realnost. Tako pridemo do trenutne situaciji: njegov občutek za moralo, podprt z veliko količino libidalne energije (zahtevi ida in super-jaza sovpadeta v vlogi nadomestnega očeta) in omejenimi danostmi okolja.

Freud razloži razvoj človeka iz otroštva v odraslost kot postopek preoblikovanja primarnih (id) teženj po neposredni zadovoljitvi v bolj sofisticirane težnje, katere je možno zadovoljiti na družbeno sprejemljiv način. Ta razvoj poteka skozi postopke kondenzacije/premestitve primarnih potreb v družbeno sprejemljive. Iz tega izhaja tudi občutek slabe vesti, katera je za Freuda družbena tesnoba, občutek neskladja z družbenimi normami (Freud 2007). Na tem temelji tudi Raskolnikov nevroticizem. Njegova slaba vest se je razvila iz potrebe po podobnosti očetu. Medtem ko bi pri normalnem razvoju oče Raskolnikova vpeljav v bolj relativno moralo takratne družbe, je njegova smrt Raskolnika fiksirala na zelo rigidno logiko krivice in nepravičnosti. Njegova vloga nadomestnega očeta pa je povzročila Raskolnikovo zagledanost vase, kot edini vir pravičnosti – približevanje lastni ideji dobrega (očeta) v zadnji obliki pripelje do iznajdbe nad-človek.

3.1.3 Individualna psihologija in Raskolnikov

Do podobnega zaključka pridemo tudi iz drugačne perspektive individualne psihologije. Alfred Adler, Freudov znanec in oče individualne psihologije je razvil svojevrsten pristop do razumevanja psihičnega ustroja posameznika. Za razliko od Freuda je njegov pristop holističen (razume posameznika kot enovito celoto in ne razdeljenega v posameznih psiholoških instancah) in teleologični (naše delovanje ni zaznamovano z dogodki v preteklosti, ampak je osnovano na predvidevanjih prihodnosti, naših pričakovanjih in ciljih). Posameznik teži k samo-izpopolnjevanju na osnovi privatne logike, svojih kognitivnih spoznan o svetu in sebi, njihovo osmišljanje v logično celoto, ter na osnovi teženj do zastavljenih ciljev. Pri slednjem gre za metodo dograjevanja realnosti, do katere imamo zgolj omejen dostop in jo s pomočjo lastne fikcije izgrajujemo v celoto. V to izgrajevanje je vključena prav tako ideja jaza. Tako nastane naša fiktivna zaključitev sveta (Adler 1998, 13–25).

Kot socialna bitja v naš privaten zaključen svet zmeraj vključimo tudi družbo – v težnji po samo izpopolnitvi vsak posameznik teži do določenega skladja z družbo. Po Alderju je socialni čut ključen pri razvoju posameznika. Posameznikova težna po sobivanju s družbenim okoljem je temeljnega pomena za njegov zdrav psihični razvoj in za doseganje osebnih ciljev in sreče. Na drugi strani je zagledanost vase in pomanjkanje občutka za družbo glavni razlog za različne oblike psiholoških bolezenskih stanj (Adler 1998, 13–25).

Glavni vzrok za pomanjkanje interesa za družbo je pri posameznikih manjvrednostni kompleks. Adler je začel z raziskovanji manjvrednostnega kompleksa na primerih pohabljenih teles. Vsak posameznik ima določen del telesa slabše razvit, kar povzroči občutek manjvrednosti. Občutek manjvrednosti pa ni zgolj posledica dejanskih telesnih mankov, ampak je v večini primerov čisto psihološke narave (rezultat tega, da nas drugi označijo kot inferiorne). Občutek manjvrednosti je prisoten pri vsakomur do določene mere, če pa postane ta občutek pretiran, lahko preide do manjvrednostnega kompleksa, kar je oblika nevroze. Običajni simptomi manjvrednostnega kompleksa so boječnost, zaprtost, pretirana previdnost, podrejenost itd. (Adler 1998, 59–75).

V določenih primerih posamezniki kot odgovor na manjvrednostni kompleks razvijejo nasproten kompleks večvrednosti. Slednji deluje po preprostem principu: da se bom počutil večjega bom pomanjšal druge. Takšne osebe pogosto pretirano zaničujejo druge, oziroma dvigujejo sebe skozi rasizem, šovinizem, skozi dramatiziranje, prav tako kompenzirajo lastno inferiornost s kriminalom (Adler 1998, 59–75).

V svetu Raskolnikova in v njegovem povečevanju umora kot opravičeno dejanje superiornega posameznika lahko razberemo primer večvrednostnega kompleksa in slednjega kot simptom manjvrednostnega kompleksa. Adler podobno kakor Freud išče vzrok za nastanek takega stanja v razvoju posameznika in vplivih okolja. Če se ponovno navežemo na sanje o pretepenem konju, lahko iz njih razberemo določeno potlačeno samopodobo inferiornosti zaradi moralne občutljivosti – posameznikova občutljivost lahko družba označi za pretirano in posameznika za inferiornega zaradi svojih presežnih občutji. Raskolnikov občutek manjvrednosti izhaja torej iz njegove pretirane občutljivosti na to, kaj je dobro in kaj slabo. Sklepamo lahko, da je v ruski družbi iz sredine 19. stoletja naletel na mnoga zmerjanja in zaničevanja na račun te občutljivosti. Kot je Adler sam ugotavljal v začetku 20. stoletja, je močna kulturna razlika pri dojemanju obnašanja fantov in deklet. Za fante je veljalo kot normalno da so uporniški, da delujejo v skladu z določeno mero egoizma, v nasprotju z dekleti, pri katerih se je spoštovala zaprtost in sramežljivost (Adler 1998, 99–121).

Tak sklep se morda zdi nekoliko nenavaden, glede na to, da je skozi večji del knjige Raskolnikov predstavljen kot protestnik proti ustaljenemu redu. Ta oblika protesta je dejansko že naslednja faza, večvrednosti kompleks. Prav tako Raskolnikov ni borec proti prevladujoči

ideološki ali moralni doktrini *per se* ampak proti sistemu neupoštevanja in izigravanja, ki se zrcali v razpadajoči družbi Sankt Pererburga (Aljona Ivanova ni simbol sistema, ampak simbol zajedavca sistema, kapitalista, ki z logiko kapitala izpodkopava temelje pravične družbene ureditve). V tem pogledu je v mislih in dejanjih Raskolnikov nekaj strogo konservativnega.

3.2 Katerina Ivanovna Marmeladov

Adler v svoji teoriji daje velik poudarek *stilu življenja* – načinu, kako posameznik živi svoje življenje, kako rešuje probleme, interpretira odnose. Gre za način doseganja lastnih ciljev, katere si zastavi na osnovi privatne logike, ter predstavljajo osnovni referenčni sistem, kako delovati. Stil življenja posameznik izoblikuje v otroštvu, v času do 5. leta starosti. Na njegovo oblikovanje vplivajo dednost, okolje in posameznikova kreativna energija. Slednji Adler da posebno pozornost v svojih preučevanjih. Kreativna energija nam daje možnost delovanja v smeri zastavljenega cilja, je svobodna volja do gibanja oziroma prizadevanja, ki določa našo pot do sreče. Kreativna energija vpliva na način naše interakcije z družbenim okoljem in tako tudi igra pomembno vlogo pri pravilnem oziroma nepravilnem razvoju (Feist 2009, 65–93).

Kot smo že zapisali, je za Adlerja glavni vzrok vseh oblik patološkega psihičnega razvoja nepravilen oziroma premalo razvit družbeni interes. Z drugimi besedami, ljudi imajo v življenju psihične probleme, če posvečajo preveliko pozornost sebi in premalo družbi. Za take ljudi je značilno, da postavljajo svoje cilje previsoko, živijo zaprti v svojem malem svetu in imajo dogmatičen življenjski stil (Feist 2009, 65–93). Tipičen primer patološkega razvoja je zastavitev ekstremnih in neuresničljivih ciljev kot kompenzacija za manjvrednostni kompleks. S takšnim stanjem imamo v romanu opravka v primeru Katarine Ivanove.

Katarina Ivanova Marmeladov je žena Semyon Zakharovich Marmeladova in mati treh otrok. Ivanova je prav tako mačeha Sonje Marmeladove, hčerke Marmeladova iz prvega zakona. V romanu je opisana kot ponosna, odločna ženska srednjih let, katera je padla iz udobnega in ambicioznega življenja, polnega visokih ciljev, v bedo in pomanjkanje najnižjega družbenega razreda. Sebe vidi vredno več od tega, v kar jo je življenje pripeljalo. Krivdo pripisuje drugim. Z njimi zmeraj vzpostavlja intenzivne odnose. Če gre za izobraženega, ambicioznega ali bogatega posameznika ga hitro začne hvaliti in poveličevanja. Na drugi strani osebe, s

katerimi je v konfliktu surovo zavrača in žali. Glavna tarča njenih napadov je njen mož, katerega obtožuje, da je s svojim pijančevanjem potisnil celotno družino na rob preživetja.

Skozi pripovedovanja Marmeladova izvemo, da njen odnos do njega zmeraj sovpada z njegovim delom in družbenim položajem. Raskolnikov spozna Marmeladova v trenutku zadnjega padca, ko Marmeladov zapije še zadnjo možnost, da bi dvignil družino iz bede in jim omogočal spodobno življenje. Skozi roman smo priča zaporedju tragičnih dogodkov družine Marmeladovih: smrt Marmeladova, javne krivične obsodbe Sonje, spor Ivanove z lastnico stanovanja, tako da pristane s svojimi otroki na cesti. Ivanovo vsi ti dogodki postopoma uničujejo, tako fizično (nenehno kašljanje, izmučenost) kakor tudi psihično, kar na koncu romana privede do njene smrti.

V primeru psihičnega stanja Ivanove lahko govorimo o psihozi: "Vzvišeni cilji vodijo do dogmatičnega obnašanja, višji kot je cilj, bolj rigidno je prizadevanja. Z namenom kompenzacije za globoko zakoreninjena čustva manjvrednosti in temeljne negotovosti ti posamezniki zožijo svojo perspektivo ter si silno in rigidno prizadevajo za njihove nerealne cilje" (Feist 2009, 80). Katarina Ivanova prav tako sovpada z drugimi simptomi. Njeni previsoki cilji onemogočajo normalnega odnosa z okoljem. Kot pretirano zagleda v sebe prav tako okolje razume skozi svoj privaten, zaprt sistem pomenov in se ne trudi razumeti drugih ljudi skozi njihovo perspektivo.

Vzroki za takšno stanje so v neskladju med njenim otroštvom, načinom vzgoje in tako nastalih pričakovanj, ter dano realno situacijo. V Adlerjevi teorije je glavni zunanji vir različnih oblik nepravilnega psihološkega razvoja (oziroma slabe uravnanosti z družbo) razvajen stil življenja. Slednji izhaja iz pretirane pozornosti, ki jo starši posvečajo svojemu otroku, kar privede do pretirane zagledanosti vase. Ljudje s takšnim stilom življenja imajo visoka pričakovanja od bližnjih in skozi celotno življenje zahtevajo od njih da jih prenašajo in podpirajo kakor so jih podpirali starši. V primeru Ivanove je to očitno pri zahtevi do Sonje, da se prostituira za to, da preživlja njo in njene otroke. Takšni ljudje so po navadi pretirano občutljivi, nepotrpežljivi in izredno čustveni. Pogosto občutijo tesnobo (Feist 2009, 78–83). Čeprav se morda na prvi pogled zdi absurdno iskati znake razvajenosti pri osebi, katera se komaj preživlja in je na koncu tudi umre zaradi iztrošenosti, pa vendarle ne smemo pozabiti,

da razvjen življenjski stil ni pogojen z trenutnim danim okoljem, ampak je rezultat vzgoje v otroški letih.

Vedite torej, da se je moja soproga šolana v odličnem gubernijskem plemiškem zavodu in je ob zaključku s šalom plesala pred gubernatorjem in drugimi osebnostmi, za kar je dobila zlato medaljo in pohvalo. Medaljo... no, medaljo smo prodali... že zdavnaj, pohvalo pa še zdaj hrani v skrinji, še pred kratkim jo je pokazala gospodinji. In čeprav je z gospodinjo neprenehoma skregana, se je vsaj komu hotela malo pobahati in omeniti srečne minule dni. In čisto nič ne obsojam, saj ji je ostalo v spominu samo še to, drugo je vse šlo v nič! Da, da; ognjevita ženska je, ponosna in neuklonljiva (Dostojevski 2005, 20).

3.2.1 Psihoza

Fiksacija Ivanove na njeno otroštvo nas ponovno vrne k Freudu. Ivanova v svojem govorjenju pogosto zaide preko meje danega sveta in si ustvarja iluzije o svoji družbeni poziciji in vplivu. V nenehnih sporih z okolico se pogosto nanaša na veze in poznanstva ter na status ki ji ga daje njeno nasledstvo, izhajajoča iz aristokratske družine. Kot se izkaže, je njeno govoričenje zgolj blodnja, prirejanje, oziroma ustvarjanje nove realnosti. Po Freudu so takšne blodnj eden izmed simptomov psihoze. Psihoza je splošna kategorija več oblik bolezenskega stanja psihe, katerih simptomi so izguba stika z realnostjo, napačna prepričanja o sebi, drugih in okolju, vse do skrajnih oblik prisluhov, prividov in halucinacij (Medical Encyclopedia 2012). Z drugimi besedami, v psihozi zunanji svet ni pravilno zaznan, oziroma je percepcija zunanjega sveta zatajena.

V normalnem psihološkem ustroju je zunanji svet ključen kriterij, kateri vpliva na delovanje ega. Prvič skozi stalno spreminjajočo se neposredno percepcijo sveta in drugič skozi akumuliranimi spomin iz preteklosti, ki konstruira naš notranji svet. V primeru psihoze pride do delne ali celovite prekinitve percepcije zunanosti. Prav tako je načet notranji svet, katerega jaz avtokratsko predela. Ta de-konfiguracija dveh dejavnikov zunanjega sveta je rezultat določene želje ida, ostanka infantilne psihološke strukture, katera je v danem zunanjem svetu ostala nepotešana, ter povzroči visoko stopnjo frustracije. Za razliko od nevroze, pa v primeru psihoze pride do podreditve ega želji ida. Blodnje, ki nastanejo v

psihozi, prekrivajo travmatičen moment v odnosu med jazom in zunanostjo – tisto, kar je v percepciji zunanjega sveta postalo neznosno (Freud 2001, 149–156).

Za Freuda so različna psihična patološka stanja v osnovi konflikti v delovanje jaza, konflikti med jazom in različnimi agenti zahtev (zunanji svet, id, super-jaz): "Nevroza je rezultat konflikta med jazom in njegovim idom, medtem ko je psihoza v analogiji podobna motnja v odnosu med egom in zunanjim svetom" (Freud 2001, 152). Iz libidalne perspektive je torej psihoza nasprotje nevroze, katero smo analizirali pri Raskolniku – pri nevrozi jaz pod vplivom realnosti neuspešno potlači id, pri psihozi pa se jaz pod vplivom ida delno umakne iz realnosti.

Jaz normalnega posameznika kanalizira in sublimira libidalno energijo v različne družbeno sprejemljive dejavnosti. Pri psihozi pa pride do odcepiva dela libidalne energije, katera se preusmeri iz zunanjih objektov k lastnemu egu. Zato Freud psihozo imenuje oblika primarne narcisoidnosti. Njeno delovanje primerja z delovanjem sanj: "Sanje so fragment zavrženega psihičnega življenja otroka. V psihozi pa se ti [narcisoidni, v sebe zagledani] modeli delovanja psihičnega aparata, kateri so v normalnem primeru potlačeni v zgodnjih fazah, ponovno vzpostavijo, in prevarajo njihovo nemožnost po zadovoljitvi naših zahtev v zunanjem svetu" (Freud 1920). Odcepljen del libidalne energije vodi jaz na način ustvarjanja iluzije – psihotičen posameznik verjame v obstoj alternativne realnosti. Ta iluzorna, alternativna realnost rekonstruira libidalno strukturo iz otroštva, otrokovo prvobitno fiksacijo, na objekt ljubezni. Po Freudovi razlagi psihoze gre torej za poustvarjanje realnosti iz otroštva, izguba katerega je za jaz neznosna.

Prav to lahko vidimo na primeru Ivanove. Njena nezmožnost, da bi se odcepila od naivne realnosti njene mladosti jo postopoma pripelje do stanja psihoze – njen jaz pod vplivom ida, skozi različne iluzije poskuša poustvariti izgubljeno realnost njene mladosti. Njeno razumevanje družbene realnosti je močno determinirano s strani njene psihoze.

3.3 Pulharija Raskolnikova

Vrnimo se k konceptu super-ega. Kot smo zapisali, je super-ego posledica specifičnega odnosa otroka s starši v dolgem procesu vzgoje. To definicijo moramo dalje razčleniti.

Točneje, super ego je rezultat ojdipovskega kompleksa. Kot smo že zapisali, kompleks izhaja iz konflikta med izbiro starša kot objekta želje (mama) in konfliktno pozicijo drugega starša (očeta) v tem odnosu. V razrešitvi pride do potlačitve spora z očetom, tistim, ki stoji na poti ojdipovske želje, objektom izbire (mati). Otrok se odpove objektu izbire ter namesto tega poglobi identifikacijo z enim izmed staršev. Takšno razlago ojdipovskega kompleksa Freud označi za poenostavljeno, saj spregleda določen ostanek objekta želje (Freud 1990b, 26–27).

Otrok je v svoji najzgodnejši fazi razvoja biseksualen. V svojem primarnem odnosu s starši kaže določeno seksualno težnjo do obeh spolov – otrokov objekt izbire ni zgolj mati (tista, ki doji in torej zadovoljuje zahteveke ida), ampak v manjši meri tudi oče. Posledično ima vsak posameznik predispozicije za dve različni obliki ojdipovskega kompleksa, pozitivni (razrešitev v identifikaciji z enakim spolom) in negativni (razrešitev v identifikaciji z nasprotnim spolom). Dejanski kompleks je zmeraj nekje na liniji med pozitivnim in negativnim koncem, kar se zaključi z identifikacijo z enim izmed staršev, medtem ko drugi še naprej ostane objekt izbire. Deček, na primer, utrdi identifikacijo z očetom, ter istočasno ohrani določeno stopnjo fiksacije na mamo. Iz dveh odnosov se vzpostavi nova psihična instanca, *ego ideal* oziroma super-ego. Super-ego deluje kot moralni imperativ, daje človeku merila delovanja (na osnovi njegovih staršev). Moč ega izhaja iz ojdipovskega kompleksa – večja kot je bila potlačitev, močnejši bo super-ego in večji bo njegov vpliv na ego. Freud predpostavlja, da otrok v svoji mladosti ponotranji več objektov izbire, ne zgolj enega izmed staršev, vendar pa eden zmeraj ključno dominira (Freud 1990b, 22–36).

Objekt izbire je torej ponotranjen vpliv, kateri ne izhaja iz dominantne pozicije objekta identifikacije, ampak je prevzet od drugih vplivnih ljudi v otrokovi okolici. Otrokov libido vse od primarne, oralne faze seksualnega razvoja osredotoča svojo libidalno energijo na druge. Ego otroka od začetka ne loči med objektom izbire in lastno identifikacijo, ampak ga razume kot del sebe (na primer doječa mati, katero ego otroka dojema kot del sebe). Sčasoma vendarle spozna, da objekt izbire ni eno z njim samim, kar privede do obrambne reakcije. Otrok lahko poskusi odrezat objekt izbire ali pa se enostavno sprijazni z dano situacijo in izgubljeni objekt ponotranji v svojem ego. V zgodnjem otroštvu ponotranjenja potekajo izredno hitro. Razlike med ponotranjenimi objekti so povezane predvsem z močjo ega, da se

obrani pred objektom izbire, ter ga tako ponotranji v večjem oziroma manjšem obsegu (Freud 1990b, 22–36).⁷

Dodaten element objekta izbire je pomembna analitična razlika. Poglobljeno razumevanja ojdipovskega kompleksa pokaže drugačno sliko super-ega, v katerega je poleg očeta vpisana tudi mati kot ponotranjen objekt izbire. Kot smo ugotavljali v prvem poglavju, sta močan vpliv očeta in njegova prezgodnja smrt vplivala na psihični razvoj Raskolnikova v smeri močnega moralnega imperativa, super-ega. Po predelani definiciji super ega pa moramo k tej definiciji dodati še Raskolnikovo mater, Pulharijo Raskolnikovo. V romanu imamo opravka s specifičnim odnosom sina in matere. Slednja je do svojega sina izredno ljubeča, popustljiva. V njem vidi prihodnost in rešitev za celotno družino in v njega popolnoma verjame. Njena izredno permisiven odnos lahko razberemo kot dodatna okrepitev Raskolnikove zagledanosti vase.

Freudova razlaga ojdipovskega kompleksa prav tako razloži Raskolnikov odnos do matere. Raskolnikov je v neposrednem kontaktu sicer do nje ljubeč, vendar pogosto tudi ignorantski. Ko ga sestra in mati prideta obiskati po treh letih ločitve, ju pusti dolgo čakati. Vzrok za to je v prvi vrsti njegova bledica in dejstvo, da je otežen z umorom, ki ga je izvedel pred kratkim. In ravno v tem se kaže njegova brezbržnost. Kljub temu, da je vedel, da bosta mati in sestra v kratkem prišli v mesto, je še zmeraj izvedel svoj načrt, ter s tem ogrozil njihovo srečanje. To nam ponovno potrди tezo, katero smo razvili v prejšnjih poglavjih, da je končna izvedba umora simptom Raskolnikove zagledanosti vase.

V tej zagledanosti vase je tudi ključen vpliv njegove matere – ne zunanega objekta, prave osebe, ampak ponotranjenega objekta. Raskolnikov super ego je prav tako osnovan na notranjem objektu matere. To je druga stran medalje njegovega moralnega ideala. Slednji je osredotočen predvsem na zunanji svet, in služi opravičevanju izredno permisivnega dojemanja lastne dolžnosti in lastnega odnosa do drugih. Z drugimi beseda, Raskolnikov vidi svet poln krivic, pri tem pa ne vidi svojega delovanja kot krivičnega. To je tudi ključen

---

⁷ Ponotranjenje objektov izbire ne vpliva zgolj na ego, ampak tudi na odnose med egom in idom. Ko ego prevzema lastnosti objekta izbire postane podoben svojemu objektu želje, tak se na tak način približa objekt želje. S tem pride do spremembe naperjenosti libida, iz na-objekt- želje k sebi, narcisoidnega ega. Po Freudu se ta mehanizem v zadnji fazi manifestira kot sublimacija, način, kako ego preusmeri neposredno seksualno naperjenost libida na druge k sebi, ter preko sebe v ne seksualne dejavnosti (Freud 1990b, 22-36).

element njegove filozofije: nadčlovek, kateri za splošno dobro lahko naredi izjemna dejanja, pri tem pa splošna moralna načela za njega ne držijo.

3.3.1 Teorija odnosov z objekti

Obravnavan odnos med sinom in materjo lahko nadalje razčlenimo s pomočjo teorije odnosov z objekti (Object relations theory, nadalje imenovana zgolj teorija odnosov). Teorija odnosov je ime za heterogeno skupino različnih pogledov na razvoj in delovanje posameznika, katera izhaja iz kritike freudovske psihoanalize. Glavno področje raziskovanja, ki je skupno vsem pogledom, je sistematično prizadevanje za razumevanje razvoja osebnosti in različnih patoloških stanj na osnovi ponotranjena odnosov z drugimi. S tega izhaja tudi ime teorije (odnosi med objekti, kjer so objekti mišljeni posamezniki, ki sodelujejo v odnosih). Na tak način se tudi ločuje od klasične Freudovske psihoanalize, za katero je razvoj osebnosti odvisen od dinamike gonov in jaza⁸ (Summers, 1994, 1–24).

W.R.D. Fairbairn, začetnik teorije odnosov, se je v svojih raziskavah osredotočal na odnose med jazom in drugim. Izhajal iz kritike Freudovega razumevanja gonov, kot primarnih impulzov, ki odločujoče vplivajo na razvoj posameznika. Fairbairn nasprotno trdi, da je osnovna psihična tendenca človeka potreba po vzpostavljanju odnosov z drugimi. Libidalni impulzi zmeraj izhajajo iz jaza v smeri drugih objektov (posameznikov). Jaz je predpostavljaj kot samostojno in enovito psihološko strukturo, katera je del posameznika vse od njegovega rojstva. Iz tega izhaja glavna strukturna razlika med Fairbairnom in Freudom. Pri Freudu je primarna psihološka energija (libido), katera se iz razpršenosti v otroštvu postopoma, skozi razvoj psihične strukture (jaz, super-jaz) usmeri in pozitivno izkoristi. Nasproti pri Fairbairnu libido izhaja iz jaza in teži k vzpostavljanju dobrih odnosov z drugimi ljudmi (Fairbairn 1994, 59–81).

Ego vse od rojstva teži k povezovanju z objekti (objekti v smislu realnega drugih, kot tudi ponotranjen objekt, v ego poustvarjena podoba drugega). Razvoj posameznika poteka skozi zaporedje ustvarjanja odnosov z objekti. Na tak način raste posameznikov ego.⁹ Fairbairn

---

⁸ Goni so tudi glavni faktor, ki loči različne teorije odnosov, kjer nekatere dopolnjujejo gonsko dinamiko, medtem ko jo druge poskušajo nadomestiti

⁹ Fairbrainov pogled postavi na glavo Freudovo logiko, po kateri posameznikov razvoj poteka od narcisoidne zagledanosti vase postopoma na fiksacijo na druge.

definira tri faze razvoja, glede na tip vzpostavljenih odnosov: infantilna (odvisna) faza, prehodna faza in faza odraslosti. Otrokov prvi odnos imenuje primarna identifikacija, pri kateri otrok ustvari odnos do drugega (mati), pri čemer pa ne vzpostavi razlike med seboj in drugim – otrok in drugi sta v primarni identifikaciji eno. Sledi najpomembnejša prehodna faza, ko se otrok odpove primarnim odnosom s starši ter začne vzpostavljat odnose medsebojnega priznavanja in povezanosti. Ta faza ključno vpliva na psihološki razvoj. V fazi odraslosti psihično zdrav posameznik vzpostavlja ločene odnose; drugega razume kot v sebi zaključeno entiteto in ne del svojega sveta, podvrženega njegovemu načinu življenja in njegovi psihološki strukturiranosti. V razvoju pa pride do mnogih napak in nepravilnosti. Posameznikova odcepitev osnovnih odnosov odvisnosti od staršev ni nikoli popolna, kar se v življenju odraslega človeka odraža v obliki odvisnosti od različnih družbenih struktur – kulture, izobrazbe, pravnega in političnega reda, itd. (Fairbairn 1994, 3–58).

Za našo analizo je predvsem pomemben koncept ponotranjenega objekta in iz njega izhajajoča potlačitev. Fairbairn razvije svojo teorijo ponotranjenega odnosa iz kritike Freudovega pojmovanja potlačitve. Skozi branje dela *Ego in id* izpostavi enostranskost Freudove formulacije ponotranjenega odnosa: Idov objekt izbire se postopoma prelevi v super-jaz. Tako izbrani dober objekt postane ponotranjen in dobi funkcijo agenta represije. Fairbairn ta pogled razširi z uvedbo ponotranjenega slabega objekta. Prvotna potlačitev neznosnega (slabega) objekta daje obliko vsem kasnejšim potlačitvam različnih teženj in spominov (Fairbairn 1994, 59–81).

Soočenje s slabim objektom in potlačitev je po mnenju Fairbairna proces, skozi katerega gre vsak posameznik v svoji mladosti. Otrok od rojstva zahteva od staršev (še posebej od matere) popolno in brezpogojno zadovoljevanje svojih potreb. V normalnem, naravnem razvoju bi otrok ostal v neposredni povezanosti s svojimi starši vse dokler bi obstajala potreba po zadovoljevanju potreb. Fairbairn trdi, da je takšen potek razvoja viden pri različnih živalskih vrstah. Pri človeku pa je razvoj družbe vzpostavil družbeno organizacijo, katera prisili njene člane v nenaraven razvoj psihe. Vsak otrok skozi odraščanje preide skozi patološko fazo shizoidnega razvoja psihe. Otrok se odziva na nenaravno odsotnost matere za daljše obdobje z vzpostavitvijo nadomestnega notranjega objekta v jazu, ki nadomešča odsotno mater. V procesu zdravega odraščanja otrok zavrne primarni odnos ne zgolj s starši, ampak prav tako odnos z nadomestnim notranjim objektom. Večja kot je odsotnost matere (oziroma obeh

staršev), močnejši je notranji objekt in posledično ga je težje zavreči, kar je po Fairbairnu osnova za vse oblike psihološke patologije (Greenberg 1983, 160–164).

Ponotranjen objekt matere pa ni enovit, ampak je sestavljen iz dveh različnih objektov, objekta zadovoljitve in objekta nezadovoljitve. Fairbairn imenuje objekt zadovoljitve idealiziran objekt in objekt nezadovoljive nevzdržen objekt. V obrambo proti nevzdržnemu objektu mehanizem ega odcepi in potlači z nevzdržnim objektom povezan del ega od celote. Fairbairn nadalje razloči dve podobliki nevzdržnega objekta: objekt vznemirjenja (kateri izhaja iz nevzdržno vznemirljive izkušnje, pričakovanja bližine in povezanosti) ter objekt zavrnitve (ki izhaja iz nevzdržne izkušnje zavrnitve matere potrebe po bližini). Tako pri posamezniku dejansko pride do dvojne potlačitve dveh odcepljenih delov ega. Rezultat je končna psihična struktura sestavljena iz treh delov ega:

- Osrednji ego, ostanek prvotnega enovitega ega. Edini del sposoben vzpostavljanja odnosov z dejanskimi objekti (drugimi). V svojem delovanju je povezan z idealiziranim notranjim objektom, aspektom mame, ki mu je v otroštvu prinašal zadovoljstvo.
- Libidalni ego (izhajajoč iz odnosa z nevzdržno vznemirljivim objektom), sicer potlačen, teži k materini obljubi o bližini in povezanosti.
- Anti-libidalni ego, oziroma "notranji saboter" (izhajajoč iz odnosa z objektom nevzdržne zavrnitve) (Fairbairn 1994, 82–136), prav tako potlačen, teži k zavračanju in razdiranju odnosov, zavrača prijetne občutke. (Greenberg 1983, 164–165).

Fairbairn imenuje potlačena dela ega *endopsihični strukturi*. Obe ostaneta izven zavestnega osrednjega ega, tako da lahko na njegovo delovanje vplivata zgolj posredno. Njuna osnovna dejavnost je teženje k ponovitvi travmatičnega odnosa, ki ju je povzročil, oziroma k spreminjanju normalnih odnosov v travmatične. Čeprav sta oba dva potlačena, njun vpliv izhaja iz potrebe centralnega ega po ohranitvi celovitosti jaza (obe endopsihični strukturi sta sicer odcepljeni in potlačeni, vendar sta še zmeraj del enovitega ega). Razsežnost travmatičnih

dogodkov določa moč ponotranjenih objektov ter delež ega, ki bo odcepljen in potlačen. Potlačitev večjega deleža jaza zmanjšuje centralni ego ter tako zmanjšuje posameznikovo odprto interakcijo s svetom. Manjši delež centralnega jaza oži polje odnosov ter niža njihovo kvaliteto – odnosi pod večjim vplivom potlačenih delov postajajo vse bolj podložni ideologizaciji travmatičnih dogodkov. Namesto vzpostavljanja realnih odnosov na osnovi principa realnosti potlačen del ega povzroča vzpostavljanje odnosov po kriterijih idealiziranega objekta. Fairbairn vlogo idealiziranega objekta imenuje "moralna obramba" (Greenberg 1983, 165–174).

Po Fairbairnovi strukturi psihe je Raskolnikov problem v prvi vrsti močno idealiziran objekt. Roman nam daje izredno omejene informacije o Raskolnikovi mladosti, tako da lahko vpliv njegove matere zgolj predvidevamo. Glede na njen ljubeč odnos lahko sklepamo, da raskolnikov ego ni bil pretirano okrnjen z odcepitvijo libidalnega in anti-libidalnega ega. K temu prav tako lahko dodamo argument, da je v času Raskolnikove mladosti njegova mati ostala doma, tako da je otrok dobil veliko pozornosti in bližine. Iz tega dalje lahko sklepamo, da ego Raskolnika ni potreboval ponotranjiti močnega nadomestnega objekta. Na prvi pogled se zdi, da bi se po teoriji odnosov Raskolnikov ego moral razvijati normalno.

Dejansko je treba razumeti teorijo odnosov na osnovi odnosa z obema staršema. Če torej vključimo Raskolnikovega očeta v analizo, vidimo, da je slednji s svojo prezgodnjo smrtjo ključno vplival na oblikovanje Raskolnikovega ega. Ker je smrt dejansko pomenila tudi njegovo odsotnost, je slednje Raskolnikov kompenziral z idealnim ponotranjenim objektom, ki je postal toliko močnejši. Tako Raskolnikova psihološka struktura sestoji iz močnega potlačenega dela ega, fiksiranega na močan idealni objekt. Kot je zapisal Fairbairn gre pri takem tipu ljudi za ideološke osebe, katerih odnosi niso osnovani na realnih odnosih, ampak glede na kriterije idealnega objekta. Z drugimi besedami, Raskolnikovo družbeno-politično delovanje je v prvi vrsti ideološko determinirano in ne družbeno pragmatično.

3.4 Zaključek

V poglavju, ki ga zaključujemo smo se omejili na psihološko analizo. V njej smo želeli pokazati psihični razvoj posameznik in kako različni zunanji dejavniki vplivajo na ta razvoj. Naša analiza je želela pokazati, kakšen je potencial zunanjega vpliva v človeku in kakšen je

odgovor notranjega ustroja na zunanji vpliv. Političnost je bila v tej analizi zgolj nakazana. Zmeraj se nam je že odpirala na robu analize, vendar smo jo namenoma pustili odprto. Kot uvod v naslednjo poglavje si bomo še enkrat pomagali s Freudom in njegovo razlago nastanka družbenega, religioznega in političnega polja v človeški družbi.

V svojih družbenih tekstih (*Totem in tabu* 2007, *Množična psihologija in analiza jaza* 2007) obravnava Darwinovo idejo o prvotnem človeškem krdelu, katerega družbena organizacija je temeljila na popolni oblasti in nadvladi očeta nad svojo družino: "Na začetku človeške zgodovine je bil vodja tisti nadčlovek, ki ga je Nietzsche pričakoval šele od prihodnosti" (Freud 2007, 301). Oče je bil v svojem delovanju prost vseh družbenih prisil, medtem ko je bila njegova volja za člane njegove družine zakon. Oče je bil prav tako prost od libidalnih vezi.

Freudov glavni argument je sledeči: nasilen in ljubosumen oče je svoje sinove prisilil v abstinenco, tako da so slednji postopoma inhibirali presežno energijo v čustvene vezi z očetom in drugimi člani družine.¹⁰ Ko oče umre, ga je nasledil eden izmed sinov, kateri je posledično lahko zadovolji svoje seksualne težnje, ter tako prevzel očetovo pozicijo svobode (Freud 2007, 300–305). Takšna organizacija je zgolj teoretična, saj so antropološke raziskave primitivnih ljudstev pokazala, da je primarna človeška organizacija določena zveza enakopravnih odraslih moških. Kljub temu Freud sklepa na osnovi koncepta prahorde, saj je v preobrazbi iz prahorde v bratsko zvezo prepoznal ključen razvoj psihološkega ustroja, ki je zaznamoval človeško družbo vse od njenega začetka (Freud 2007, 182–184).

Freudova pripoved se nadaljuje z umorom očeta. Odnos sinov do očeta je bil dvostranski, tako sovražen kot ljubeč (oče je bil prav tako objekt vzora). Negativna čustva do očeta izhajajo iz njegove okrutnosti in sebičnosti, pozitivna pa iz družbene povezanosti in sublimirane libidalne energije. V določenem trenutku akumulirana negativna čustva privedejo do tega, da sinovi ubijejo očeta, pojedjo njegovo telo in tako prevzamejo njegovo oblast.

---

¹⁰ Te vezi so za Freuda ključne še danes pri vzpostavljanju množic. Praoče je dejansko s prisilo abstinence in iz nje izhajajočega inhibiranja omogočil nastanek množičnih družbenih vezi, katere so ključno zaznamovale razvoj človeka v vse večje organizacijske oblike.

Ko so z umorom in prevzemom oblasti zadostili svojim sovražnim vzgibom, so se v njih vrnili pozitivni vzgibi v obliki tesnobe. Da bi se očistili krivde, bratje vzpostavijo sistem tabujev, prepovedi. Umorjeni oče se tako vrne še močnejši v simbolni obliki, kot prepoved, primarno kot tabu, kasneje pa v raznoterih družbenih in religijskih pravilih in prepovedih (Freud 2007, 184–188). S to razlago nas Freud pripelje do vprašanja družbene strukture in do vprašanje simbolnega, kot območja prehoda, med našim notranjim ustrojem in zunanjim ustrojem družbenega. Naš notranji psihični svet je v stalni relaciji z družbenim, posledično je vsaka naša družbena in politična aktivnost osnovana v psihičnem. V poglavju ki sledi bomo našo analizo nadaljevali v to dvojno območje, v prehodu iz notranje psihične strukture, na mejno območje med notranjim in zunanjim, družbeno-političnim svetom.

4 Lacan, Žižek – uvod

Jacques Lacan je bil francoski intelektualec, kateri je s svojimi seminarji spremenil pogled na Freudovsko psihoanalizo, ter vpeljal v polje psihoanalize nova področja družboslovja in lingvistike. V svojih delih se je vračal k misli Freuda, predvsem k njegovemu poudarku podzavesti, katero je predelal z definicijo *podzavestno je strukturirano kakor govorica*.

S pomočjo njegovih teorij bomo predelali psihoanalitični pogled in postopoma prešli iz polja psihe na polje politike. Pri tem nam bo pomagala Žižkova interpretacija Lacanovih del. Slednji s svojimi interpretacijami utrdi Lacana na polju družboslovja in politične filozofije, kjer z mešanje psihoanalize, marksizma in drugih teorij ustvari svojevrsten političen narativ, za katerega je značilna nikoli dokončno zaključena misel, polna različnih idej, teorij, opažanj, itd. Kot uvod navajamo citat iz njegovega dela *How to Read Lacan* (2007):

V nasprotju z Althusserjem, Lacan zagovarja, da moramo prepoznati praktični anti-humanizem, etika, katera gre za dimenzijo, katero Nietzsche naziva "človek, vse preveč človek," in sooči nehumano jedro človeštva. To pomeni etiko, katera brez oklevanja vključi latentno pošastnost biti človek, diabolčno dimenzijo katera eksplodira v fenomenih, ponavadi vključenih v koncept-ime "Auschwitz" (Žižek, 2007).

Za Lacana je psihoanaliza neposredno povezana z lingvistiko: "Še preden se vzpostavijo razmerja, ki so v pravem pomenu človeška, so neki odnosi že določeni. Črpajo se iz vsega, kar jim narava lahko ponudi za opore, opore, ki se razvrščajo v teme organizacije. Narava daje, naj izrečem to besedo, označevalce, in ti označevalci inavguralno organizirajo človeške odnose, dajejo jim strukture in jih modelirajo" (Lacan 1996, 24).

Dalje iz te razlike definira pojem subjekta. Kot zapiše v svojem seminarju *Štirje temeljni koncepti psihoanalize* (1996), je njegova definicija subjekta predelava Descartovega koncepta kartezijskega subjekta. Na mesto, kjer Descart postavi osnovni dvom v samoobstoj, ter ga razreši s stavkom *misli torej sem*, Lacan prepozna ključno definicijo subjekta, s to razliko, da Lacanov subjekt ni tisti, kateri govori, ampak tisti, kateri je bil izgovorjen. Subjekt je jaz iz stavka, *mislím, torej [jaz] sem*. Iz tega izhaja njegova teza, da se subjekt "vzpostavi prek učinkov označevalca" (Lacan 1996, 117–118). Tako Lacan obrne klasično razlago kartezijskega subjekta kot na sebe nanašajoče se notranje bistvo – nasprotno predpostavi subjekt kot zunanjo jezikovno formulacijo.

Iz definicije subjekta Lacan dalje razčleni nezavedno: "Nezavedno je vsota učinkov govorov na subjekt [...]" (Lacan 1996, 118). Nezavedno je strukturirano na način odprtih, spreminjajočih se jezikovnih struktur (katere so objekt preučevanja lingvistike), ki determinirajo naše družbeno življenje podzavestno. Nezavedno se v vsakdanjem življenju pokaže v določenem pripetljaju, napaki, spotiki v govorenem. S tem stavek izgubi svoj smisel, kar povzroči zev, razpoku v pomenu.¹¹ V razpoki pa se zmeraj pokaže želja:

V tem presledku, ki se zareže med označevalce, presledku, ki pripada sami strukturi označevalca, je to, kar sem v drugih registrih razvijanja svoje teorije imenoval metonomija. To je kraj, kjer se plazi, kjer beži kot kaka podlasica to, čemur pravimo želja. Subjekt zaznava željo drugega v tem kar se ne ujema, v mankih diskurza Drugega, in vsi otrokovi zakaj? ne izpričujejo toliko težnje, da bi prodrli do razloga

---

¹¹ Na tem mestu je začel prav tako Freud. Njegovo raziskovanje zevi v govoru pacienta je postopoma privedlo do koncept podzavesti: "Spotikljaj, okvara, razpoka. V izrečenem, zapisanem stavku se nekaj zamaje. Freuda te prikazni privlačijo, in tu bo iskal nezavedno. [...] Prav v tej obliki je freudovsko raziskovanje najprej naletelo na tisto, kar se dogaja v nezavednem." (Lacan 1996, 28)

stvari, kolikor se predvsem preizkušnja odraslega, neki zakaj mi to govoriš?, ki vselej znova privede iz svojega temelja, iz uganke želje odraslega (Lacan 1996, 200).

Želja je po načelu ugodja hitro zapolnjena z metodo metafore in metonimija z novimi označevalcem in se tako zapre. Lacan je v tem razpoznal naslednjo ključno značilnost nezavednega: nezavedno je nerealizirano.

4.1.1 Trije registri

Da bi bolje razumeli navedene koncepte moramo razčleniti ključen Lacanovski koncept, gordijski vozle treh registrov: register realnega, register imaginarnega in register simbolnega. Trije registri predstavljajo trojno strukturo, ki oblikuje jaz in njegovo interakcijo z svetom.

Ključna lastnost registra realnega je v tem, da je realno nemogoče. Lacan s tem želi definirati realno kot tisto, kar je za človeško zaznavo in jezikovno obravnavo. Lacanova razlaga je precej ambivalentna, posledično so tudi interpretacije in razlage tega koncepta različne. Realno se na eni strani lahko razume podobno kot koncept Kantovske stvari same na sebi, ki je nedojemljiva v svoji neposrednosti, vendar pa realno na posreden način pomembno vpliva na naše delovanje. (Žižek, 2007).

Vendar pa Lacan realnega ne omeji zgolj na zunanjo nedojemljivo stvarnost katera kontekstualizira naš subjektivni svet, ampak ima za njega realno predvsem važno funkcija v sami simbolni družbeni realnosti. To ponazori s primerom sanj: dejansko trkanje na vrata se lahko odraža v trkanju v sanjah človeka, ki spi. Trkanje je tisto realno, ki vdira v naš svet podob in besed, s to razliko, da se iz tega sveta nikoli ne moremo zbuditi v realnost (Lacan 2003). O tej funkciji realnega bomo več govorili v poglavju o umoru.

Register imaginarnega se izoblikuje v zgodni mladosti. V prvih mesecih svojega življenja je otrok zaprt v narcisoidno zagledanost vase. V tej fazi jaz še ni izoblikovan, in vse kar sestavlja otrokovo psiho so zaporedne nejasne zaznave, pri katerih ni razlike med jazom in drugim. Šele s sedmimi meseci se začne postopek oblikovanja jaza. To je ključno obdobje, ko otrok po Lacanu preide čez zrcalni stadij (Lacan, 2002).

Ta stadij je Lacan opisal na osnovi opazovanja otrokovega obnašanja pred ogledalom. Podoba, katero otrok vidi kot *gestalt* – obliko, v svoji imaginarni celovitosti in enovitosti presega otrokovo dožemanje sebe, kar ima skozi postopek identifikacije in asimilacije podobe dve posledice. Kot prvo identifikacija z imaginarno podobo vzpostavi otrokov jaz, kot imaginarno formo (Lacan, 2002). Iz tega izhaja že omenjena ključna lastnost Lacanovskega jaza – slednji ni nekaj notranjega in že prisotnega, ampak nekaj, kar se vzpostavi v interakciji z zunanostjo in je posledično nekaj zunanjega.

Druga posledica zrcalnega stadija je izoblikovanje ideala jaza. Ta izhaja iz otrokove omejene motorike in iz perspektive, kjer se otrok razpozna kot skupek nepovezanih delov, kar deluje inferiorno v primerjavi s celovitostjo imaginarne podobe v ogledalu. Pod vplivom te razlike se v postopku radikalne alienacije vzpostavi ločena distanca, idealni jaz, kar Lacan algebraično imenuje mali *a*, *petit a*. Otrok teži k identifikaciji z idealnim jazom celo življenje, vendar ga nikoli ne doseže. Idealni jaz je predkulturni (otrok ga vzpostavi še preden vstopi v interakcijo z drugimi na osnovi jezika), tako da determinira vsako njegovo kasnejšo izkušnjo. Idealni jaz je prav tako tisti notranji normativ, ki določa smiselnost vsakega spoznanja. Po zrcalni fazi register imaginarnega deluje kot osnova za identifikacijo s podobami drugega na osnovi idealnega ega, popolne, enovite podobe sebe v zrcalu (Lacan, 2002).

S prehodom čez zrcalni stadij otrok vzpostavi register imaginarnega kot načina dožemanja sveta in vzpostavljanje interakcije z njim. Pri tem je konstitutivna alienacija skozi imaginarno podobo sebe (prototip drugega). Na osnovi te alienacije se vzpostavi percepcija jaza kot drugega, kar je osnova za fantazmo in identiteto: "Tako lahko sklenemo funkcijo zrcalnega stadija kot določeno funkcijo imaginarnega [*imago*], katera je vzpostavitev odnosa organizma s realnostjo – ali, kakor pravijo, [odnosa] *Innenwelt* z *Umwelt*." (Lacan 2002, 6) V zrcalni fazi je prav tako osnovana shiza subjekta v iskanju svoje popolnosti, vseživljenjski težnji, po kateri se želimo na osnovi identifikacije z različnimi zunanjimi podobami približati s prvotno podobo v ogledalu. Imaginarno je polje neskončnega iskanja lastne popolnosti, kar temeljno determinira naš način delovanja (Lacan 2002). Na tej osnovi Lacan kasneje gradi svojo teorijo želje kot zmeraj želje drugega. Naša težnja k popolnosti je ravno zaradi strukture našega ega kot zunanje entitete osnovana na iskanju popolnosti v drugih. Tako naše hotenje postane to, kar drugi vidi hoteno v nas.

4.2 Raskolnikov – vpis v simbolno

Tretji, simbolni register je svet označevalcev, svet kjer se smisel ne vrti okoli imaginarne podobe, ampak v zmeraj spreminjajoči se akumulaciji označevalcev. Odnos med označevalcem in označencem je arbitrarno določeno – označenec (imaginarno) v svoji nedosegljivosti (podoba, osnovana na nemogočem realnem) ne določa označevalca, slednji ima smisel zgolj v arbitrarno postavljenih odnosih z drugimi označevalci. Smisel je tako arbitrarno določen ter se v stalnem spreminjanju relacij označevalcev zmeraj na novo oblikuje. Ko *jaz* vstopi v polje označevalca, slednji postane dominanten register pravil in resnice (Bowie 1993, 44–87).

Vstop v simbolni register je neposredno povezan z zrcalnim stadijem. Otrok skozi zrcalni stadij izoblikuje dihotomijo jaz-drugi na osnovi imaginarne podobe, kar predstavlja osnovo za vstop v simbolni register. Prehod iz dominacije imaginarnega v simbolni register Lacan razloži na sledečem primer: "Sledi tega prvega označevalca sem vam pokazal na primeru kosti, na katero naredi lovec zarezo in nato šteje, kolikokrat zadene cilj. [...] Bistveno območje delovanja ideala jaza je ravno mesto križanja, prek katerega deluje unarni označevalec tu v polju *Lust*, se pravi v polju prve narcisistične identifikacije" (Lacan 1994, 239).

Simbolno je dominanten register. Vstop v simbolni red je trenuten in absoluten – njegova vzpostavitev je trenutna, univerzalna, prav tako na novo strukturira imaginarno in realno, ne kot nekaj originalnega in enovitega, ampak kot določen razdrobljen ostanek, nekaj minimalnega¹², kar podpira univerzalni simbolni red. Otrok vse od trenutka vstopa v simbolno, v svet besed, slednje razume kot univerzalni svet, kateri strukturira njegovo znanje, spoznanja, resnico, določa pravičnost, daje smisel, itd. (Bowie 1993, 88–110).

Lacan dalje razloži prehod v simbolni register skozi predelavo Ojdipovskega kompleksa. V prvotni odvisnosti od matere otrok zadovoljevanje svojih potreb s strani matere razume kot zakonitost sveta. Vendar pa to prvotno simbiozo postopoma razbije oče kot tisti, kateri ima določen privilegij pri pozornosti matere. Gre za moment, ko oče v svojem privilegiranem

---

¹² Ta minimalni ostanek je posledica lastnosti simbolnega, kateri ne more nikoli do konca asimilirati drugih dveh registrov, katerih lastnosti se vztrajno izmikata simbolizaciji.

odnosu do mame postavi otroka pred *ne*, s čimer mu odvzame dozdevno absolutno predanost matere, ter ga sooči z simbolnim redom. Razrešitev kompleksa je v simbolni kastraciji – otrokovem sprejetju simbolnega reda. Oče s svojim privilegijem postane predstavnik simbolnega reda, kulturno lingvistične strukture, v katero vpelje svojega sina (Bowie 1993, 88–121). Ta družbeno-lingvistični red je na eni strani ključna struktura, ki omogoča vzpostavitev reda in družbenega življenja, na drugi strani pa je popolnoma nesustavna, popolnoma virtualna. Njen obstoj je zgolj v tem, da subjekt, konstrukt simbolnega, predpostavlja v svojem delovanju njegov obstoj (Žižek 2007).

Prehod v simbolni register je travmatičen moment, ko je celovitost in harmoničnost imaginarnega registra presekana z označevalsko strukturo, katera totalitarizira njegov način dojemanja realnosti. Težnja po idealnem jazu, *petit a*, izhajajoča iz zrcalnega stadija, postane ujeta v simbolni red, kar povzroči nikoli zapolnjen manko: "Lacanova poanta je enostavno v tem, da se ti dve ravni [imaginarno in simbolno] nikoli v celoti ne skladata: vrzel med njima je konstitutivna; subjekt po definiciji ne more obvladati učinkov lastnega govora, ker je za krmilom veliki Drugi" (Žižek 2010, 51). Želja, katera je bila v imaginarni identifikaciji fiksirana na mater, postane v simbolnem registru regulirana skozi razmerja označevalcev.

Otrokov vstop v simbolni register slednjega vzpostavi kot subjekta. Lacan pojem subjekta ne razume v romantičnem smislu kot nekakšno notranje jedro človeka, posebjeno esenco. Za Lacana je subjekt zgolj označevalec na katerega je bil zreduciran posameznik, kateri ga sedaj predstavlja v označevalski verigi in se vzpostavlja izključno v odnosu z drugimi označevalci. Subjekt je tako po Lacanu nekaj zunanjega, odtujenega. To Lacan imenuje kastracija. Subjekt, zgolj še eden izmed označevalcev, omogoča posamezniku delovanje v družbeni realnosti, vendar zgolj skozi ta označevalec. Kastracija je ravno v tej drugačnosti med posameznikom in subjektom, v tem, da mi moja vpetost v družbeno realnost skozi označevalec nikoli ne omogoča popolne samopredstavitve: "Kastracija je razlika med tem kar sem jaz neposredno in simbolnim nazivom, kateri mi podeli določen status in avtoriteto" (Žižek 2007).

Simbolni register v svoji drugačnosti nikoli ne more zadovoljiti naše želje. Posledično je subjekt ujet v nenehno drsenje skozi verigo označevalcev, v neskončnem (in v naprej spodletelem) teženju po zapolnitvi prvotnega manjka (manko ki izhaja iz nikoli dosežene

pozicije idealnega jaza). Simbolni red nam kot nadomestek za nikoli izpolnjeno željo konstantno ponuja nove označevalce, kot tisto, kar obeta končno zadovoljitev naše želje.

Ta struktura deluje po principu prisilnega ponavljanja (repetition compulsion), ki ga je Freud prepoznal v analizi simptomatičnega ponavljanja kot načinu podoživljanja določenega travmatičnega momenta iz preteklosti. Funkcija ponavljanja je v kompenzaciji, s čimer travmatiziran posameznik konstantno zapira vrzel, ki jo je travma pustila – v ponavljanju ne gre za to, da bi subjekt podoživel travmatičen moment, ampak da bi se čim bolj oddaljil od njega (Freud 2010). Za razliko od Freuda pa Lacan ne vidi ponavljanja zgolj kot določeno patološko stanje psihe. Zanj je ponavljanje konstitutivno dejanje subjekta, ko se jaz vpiše v register simbolnega in postane subjekt. In obratno, travma ni nek določen dogodek, ampak je neka temeljna značilnost subjekta vpisanega v simbolni register (Lacan 1996).

Željo, strukturirano v simbolnem registru, lahko razberemo tudi v delovanju Raskolnikova. Osrednja želja iz začetka romana je želja po umoru. Pri tem ne gre za krvoločno željo po uničevanju, ampak za racionalno utemeljeno željo, ki bi naj povrnila določen moralni red v vse bolj razpadajoči družbi. Slednjo Raskolnikov prevzame iz pogovora, kateremu prisluhne v neki gostilni med študentom in mladim častnikom:¹³

'Dovoli, resno bi te nekaj vprašal,' se je razvnel študent. 'To sem seveda rekel bolj v šali a poglej: na eni strani neumna, bedasta malovredna, hudobna, bolna staruha, ki ni nikomur potrebna, ampak narobe, vsem škoduje, in ki še sama ne ve, za kaj živi, in ki lahko v kratkem umre sama od sebe. [...] Na drugi strani pa nove, mlade moči, ki zastonj propadajo brez podpore, in to v tisočih, vsepovsod! Sto, tisoč dobrih del in načrtov, ki bi jih bilo mogoče izpeljati in izboljšati s starkinim denarjem, zapisanim samostanu! [...] Če bi jo ubil, in vzel njen denar, da bi se z njegovo pomočjo posvetil

---

¹³ Zanimiva je avtorefleksija, ki jo občuti Raskolnikov ob prihodu v gostilno. Še preden je prišel do bara je bil namreč prvič pri Ivanovi, kjer je zastavil nekaj predmetov. Za trenutek Raskolnikov sam zazna določeno vračanje, kakor da bi se mu v naključju situacije za trenutek pokazalo latentno ozadje njegovega delovanja: "Nenadoma je zaslišal, da pripoveduje študent častniku o oderuhinji Aljoni Ivanovni, vdovi po kolegijskem tajniku, in mu daje njen naslov. Že samo to se je zazdelo Raskolnikovu nekam čudno: pravkar je prišel od tam, tu pa je bil kakor nalašč govor o njej. Seveda, bilo je naključje, vendar se ravno takrat ni mogel znebiti nekega nenavadnega vtisa, tedaj pa mu je kakor nalašč nekdo priskočil na pomoč." (Dostojevski 2005, 67) To, kar Raskolnikov označi kot pomoč, je veliki Drugi, ki ga Raskolnikov zazna skozi pogovor in ki mu insinuirna, da je njegova misel pravilna.

potem delovanju za vso človeštvo in za skupno stvar: kako misliš, se tak majcen zločin ne bi izbrisal s tisoči dobrih del? (Dostojevski 2005, 68).

Skozi te besede Raskolnikov razvije označevalsko verigo, ki ga vleče skozi prvi del knjige vse do umora. Lacan ta moment označi za *Point de Capiton*, točka prešitja. Določena družbena realnost, ki je videti nesmiselna, polna notranje nekonsistence (za kar gre pri Raskolnikovi interpretaciji sveta Sankt Peterburga v katerem živi) dobi svoj smisel s uvedbo novega označevalca, ki prešije razdrobljene označevalce v enovito razlago (Bowie 1993, 74).

Raskolnikov seveda ni prišel na specifično moralno misel v sami gostilni, ampak je že predhodno razmišljal v tej smeri. Kot izvemo kasneje v romanu, je v članku, ki ga je napisal in objavil v neki reviji, razvil sledečo teorijo: "Kratko in malo sem namignil, da ima 'nenavadni' človek pravico... se pravi, ne uradno pravico, temveč si sam dodeli pravico, da dovoli svoji vesti prestopiti... take ali drugačne ovire, in to zgolj v primeru, če to zahteva uresničitev njegove ideje (včasih mogoče odrešilne za vso človeštvo)" (Dostojevski 2005, 261).

4.2.1 Fantazma

Vendar pa samo razmišljanje in pretehtavanje ideje še ni zadoščalo, da bi spremenilo Raskolnikov simbolni red. Manjkal je ključen element užitka, ki omogoča prešitje označevalske verige v smiselno celoto. Žižek ta mehanizem razloži na primeru Židov v Hitlerjevi Nemčiji: "Kako lahko rezultat povsem formalnega obrata zadobi zadostno mero substancialnosti, da v njem vidimo osebo iz mesa in krvi? [...] Presežek, na katerega se ta mehanizem [prešitja] upira, je v tem, da 'Židu' pripisujemo nemožni, nezapopadljivi užitek, ki nam je bil domnevno ukraden" (Žižek 2010, 59).

Pogovor v gostilni vzpostavi fantazmo, katera v Raskolnikovo misel vključi element želje. Fantazma je v Lacanovski psihoanalizi imaginarna shematizacija, ki daje koordinate želji, pri tem pa je: "[...] treba opozoriti, da pri fantazmi ne gre enostavno za halucinatorno realizacijo želje: njena funkcija je prej podobna funkciji Kantovskega 'transcendentalnega shematizma' – fantazma konstituira našo željo, priskrbi njene koordinate, tj. nas dobesedno 'nauči, kako želeli'" (Žižek 2003, 15).

Kar lahko razberemo iz pogovora v romanu je fantazmatska podoba, ki se zariše Raskolniku: slika odurne skope starke, katera odvzema sredstva preživetja tisočim nedolžnim žrtvam. Kaj nam ta fantazma pove o Rasklonikovi želji? Pri slednji ne gre za željo po nekakšni Robin Hoodovski logiki redistribucije sredstev preživetja, denarja, ki ga starka kopiči in kot tak ne daje nobene koristi. Raskolnikova zavist je sama starka. Kar vleče Raskolnikova k umoru je užitek, ki ga vidi v delovanju starke, kot tiste, ki na osnovi premoženja manipulira in vlada nad življenji drugih. Ona je tisti veliki drugi iz njegovega eseja, ki si lahko privoščiči preskok čez (močno v Raskolnikovu zakoreninjena) moralna pravila in s tem doživlja nepopisen užitek.

S tem se poenoti Raskolnikov notranji konflikt, ki izhaja iz presežnega, konservativnega moralizmana na eni strani in obsedenosti z idejo nadčloveka, na drugi. Njegova racionalizacija, ki jo zapiše v članku, ne preseže nekonsistenc – njegov miselni konstrukt, preskok za uveljavljen moralno-politične red za dosego višjih moralnih ciljev, ne poenoti dvojnega moralnega ozadja (Kaj je tisto, kar naredi dejanje bolj moralno, od družbeno sprejete morale?). Ta nekonsistenca se razreši šele skozi fantazmo, katera zagotovi element užitka, kar povzroči že omenjeno prešitje označevalske verige (vse ima kar naenkrat smisel) ter sproži celoten mehanizem, ki privede do umora.

Po pogovoru v gostilni Raskolnikov izoblikuje dodelan načrt, kako bo izvedel umor. Istočasno, ko razpreda različne tehnične aspekte zločina, konstanto premišljuje o moralni utemeljitvi dejanja, ter konstantno dvomi v svoje namere. Njegovo delovanje je neskončno ponavljanje, vračanju k manku ki ga konstanto poskuša prekriti z uvedbo novih označevalcev. S tem Dostojevski skozi Raskolnikova pokaže na to, kar Lacan imenuje *razklani subjekt*, $\$$: "Že v predhodnih poglavjih nam je postalo transparentno, kako v rekanju nikoli ne pride do sovpadanja pomenske intence in dejansko izrečenega, torej med tem, kar subjekt hoče reči in onim, kar dejansko reče – subjekt vedno reče nekaj več, nekaj manj, nekaj drugega od hotene intence" (Balažic 2007, 336). V tem leži Raskolnikova dilema. V trenutku ko spregovori, oziroma ubesedi svoj načrt in moralno utemeljitev, nekaj v njem izpade kot nesmiselno, nek manko izpodrine celovitost polja, kar privede do ponovitve. Ta proces se nadaljuje vse do samega umora, pri katerem pride do vdora realnega, kar pretrese celotno označevalsko strukturo.

Toda tu kaže vpeljati dobro staro lacanovsko razlikovanje med realnostjo in Realnim: Realno se v nasprotju med realnostjo in spektralno iluzijo kaže natanko kot 'irealno', kot spektralna iluzija, za katero ni prostora v naši (simbolno konstruirani) realnosti. Trik je natanko v tej simbolni konstrukciji realnosti (ali tistega, kar percipiramo kot našo družbeno realnost): iz realnosti (kot jo percipiramo) izključeni inertni preostanek se vrača natanko v Realnem spektralnih prikazni (Žižek 2010, 78–79).

Umor, ki ga zagreši Raskolnikov, je natančno to vračanje realnega v realnost v obliki irealne, spektralne prikazni. Neposrednost realnega, s katero je Raskolnikov soočen ob pogledu na truplo, se v njegovi družbeni realnosti zdi kot prikazen. Ko se fantazmatskemu scenariju preveč približa, se njegova želja spremeni v nekaj nemogočega in nagnusnega; za trenutek je soočen z nemogočim realnim.

4.2.2 Želja in gnus

"Prav o tem pravim, da je interes, ki ga ima subjekt za svojo lastno shizo, povezan s tistim, kar jo opredeljuje, – se pravi s privilegiranim objektom, vzniklim iz neke prvotne ločitve, iz neke samo-pohabe, ki jo vpelje sam stik z realnim, z objektom, ki mu v naši algebri pravimo *objet a*" (Lacan 1996, 80–81). To kar posameznika žene v smeri zapolnitve shize je vir njenega nastanka – *objet a*. Posledično, bližje kot je posameznik zadostitvi svoje želje, bližje je shizi. V zadnji instanci, ko posameznik doseže svoj fantazmatjski scenarij, se želja spremeni v gnus.

To razumevanje želje in fantazme nam razkrije zanimivo psihološko strukturo, ki je gnala Raskolnikova do umora. Raskolnikov precej mirno uresniči lasten načrt: "Kri se je ulila kakor iz prevrnjenega kozarca in telo je omahnilo vznak. Umaknil se je, počakal, da je padla, in se brž sklonil k njenemu obrazu; bila je že mrtva. Oči so bile izbuljene, kakor da hočejo izskočiti, čelo in ves obraz pa naguban in izmaličen od krča" (Dostojevski 2005, 80). Iz teksta sledi, da umor Ivanove ne povzroči preplaha v Raskolniku, prej nasprotno, Raskolnikov se skoncentrira in začne razmišljati bolj trezno. Umor Ivanove se izkaže za moralno znosno dejanje, katerega izvedba Raskolnikova ne vrže iz tira. Po Lacanovski psihoanalizi lahko sklepamo, da pri tem ni šlo za izvedbo fantazmatskega scenarija.

Sledijo trenutki nervoznega zbiranja denarja in dragocenosti. Po nekoliko nerodnem in precej neuspešnem plenjenju pride do nepričakovanega zapleta, ki popolnoma spodnese Raskolnikovo misel. V stanovanje vstopi Ivanjina sestra Lizaveta. V tem trenutku je Raskolnikov podvržen testu, ki bo odgovoril na njegovo vprašanje nadčloveka. Kot namreč zapiše v svoji teoriji, je dolžnost takega nadčloveka, da presega splošne norme za dosego višjega cilja, ter da (kakor Napoleon) povzroči tudi nedolžne žrtve za dosego večjega dobrega. Lizaveta je kolateralna škoda na poti do njegovega cilja:

Strah se ga je pollaščal čedalje bolj, še zlasti pri tem drugem, popolnoma nepričakovanem umoru. Hotel je čimprej zbežati. In ko bi bil mogel v tem trenutku pravilneje videti in preudarjati, ko bi bil le mogel doumeti vso težavnost svojega položaja, vso njegovo obupnost in nesmiselnost ter pri tem sprevideti, koliko ovir in morda tudi zločinov bo še moral premagati in izvršiti, da se reši od tod in pride domov, je zelo mogoče, da bi bil vse pustil tu ter se nemudoma šel sam naznanit, vendar nikakor ne iz strahu zase, marveč samo iz groze in gnusa nad tem, kar je storil (Dostojevski 2005, 82).

Lizaveta je tisti Lacanovski petit a, objekt želje, v manipulaciji katerega je, po Raskolnikovem fantazmatskem scenariju, uživala Ivanova. Ona konstruira njegovo željo. Njen umor postane izpolnitev fantazmatskega scenarija, soočenje z realnostjo fantazme pa povzroči gnus. Realnost nadčloveka, ki v imenu ideje odstranjuje tudi nedolžne, se spremeni iz objekta želje v objekt gnusa:

Gre za razpoko, katera zmeraj loči fantazmatsko jedro subjekta od bolj površinskih načinov njegove simbolne ali imaginarne identifikacije. Jaz nikoli ne more do konca dojeti svoje (v smislu simbolne integracije) fantazmatsko jedro. Kadar se ji preveč približam, sledi to, kar Lacan imenuje aphansis (samo-izginotje, [self-obliteration]) subjekta: subjekt izgubi svojo simbolno konsistenco, se desintegrira (Žižek 2007).

4.3 Veliki drugi in simbolna kastracija

Vrnimo se k konceptu velikega Drugega. Pri tem konceptne ne gre za določeno konkretno osebo, prav tako ne gre za neka konkretna, zapisana pravila. Veliki Drugi je sistem pravil,

pravno – lingvistična struktura, katero subjekt prevzame z vpisom v simbolni register: "Za Lacana je jezik takšno nevarno darilo: ponuja se nam v uporabo zastonj, vendar ko ga sprejmemo, nas kolonizira" (Žižek 2007). Veliki Drugi nas ima v kontroli, nadzira naša dejanja in način našega govora. Je kakor rigiden oklep, ki določa naše gibe, postavlja meje, usmerja ravnanje. Njegovo delovanje ni mogoče razbrat iz samega govorenega, ampak iz pravil, ki določajo naš govor, ter iz simbolne vrednosti, ki jo posedata sam akt govora (Žižek 2007). Njegova pogosta posebitev je bog, ki bdi nad nami, določa pravila, ter nam daje normativno vrednost. Veliki Drugi se prav tako kaže v ideologiji, na primer v ideologiji nacionalne pripadnosti.

Kljub temu, da se zdi veliki Drugi izredno močna lingvistična struktura, pa nima nikakršne substancionalnosti – njegov obstoj ni nekaj pozitivnega, ampak je izključno v subjektovi predpostavki, da veliki Drugi obstaja. Z drugimi besedami, veliki Drugi je zgolj naša predpostavka njega in naše delovanje na osnovi te predpostavke. Kadar govorimo, ne govorimo zgolj z mislijo na to, kar želimo povedati, ampak govorimo, kakor da bi bil prisoten tudi veliki Drugi (zaprisežen komunist tudi v najbolj intimnem pogovoru govori, kakor da bi bila navzoča partija). Kot razloži Žižek, komunikacija ni zgolj prenos sporočila od govorce do prejemnika, ampak je zmeraj tudi potrditev simbolnega razmerja med dvema govorcema (Žižek 2007).

Mehanizem ki stoji za tem je premestitev. V primeru zapriseženega komuniste slednji s svojo rigidno retoriko istočasno potrjuje to, o čem govori. Ne kot racionalni argument, ampak kot premestitev, s tem, da z načinom govora zmeraj predpostavlja partijo kot tistega velikega Drugega, kateri ve resnico. Oziroma, kakor Lacan to imenuje, *subject suppose savoir* (SSS), subjekt, za katerega se predpostavlja da ve. Gre za ključno lastnost velikega Drugega, na katerega s pomočjo premestitve prenašamo tako znanje, kakor tudi vero, čustva, smeh, itd. (Žižek 2007).

Premestitev je prav tako ključna pri delovanju Raskolnikova po umoru. Njegovo mišljenje je polno dvomov o tem, kakšne napake je naredil. Pogosto zapade v paranojo, da so mu že na sledi, da ga bodo v kratkem dobili. Njegovo psihično nihanje se vse bolj nagiba k prepričanju o veliki zaroti, katero mora razkriti, če se želi izogniti aretaciji. Vse do trenutka srečanja s popolnim neznancem, katerega besede zarežejo v sredo Raskolnikove shize:

Meščan je tokrat vzdignil oči ter uprl v Raskolnikova zlovešč in mrk pogled. 'Ubijalec!' je nenadoma spregovoril s tihim, a jasnim in razločnim glasom... Raskolnikov je stopil poleg njega. Noge so mu nenadoma strašno oslabele, po hrbtu ga je zmrazilo in srce kakor da se mu je za trenutek ustavilo; potem je spet začelo biti, kakor da se je strgalo s kaveljčka (Dostojevski 2005, 274).

Imaginarna podoba drugega intervenira v Raskolnikovo realnost z novim označevalcem—*ubijalec*. Teža, ki jo ta beseda nosi v označevalskem polju oslabi celo Raskolnikove noge. Raskolnikovu ta trenutek spremeni simbolno polje. Do sedaj je nihal v dvojni interpretaciji svojega dejanja, v dvojnem odnosu do velikega Drugega. Na eni strani si je vse od umora prizadeval poenotiti polje s pomočjo svoje teorije izbranega nadčloveka. Na drugi strani ga je najedala krivda. Čeprav je Raskolnikov verjel v svojo teorijo, je vendarle spadal v kulturno lingvistično družbo, kjer se je po krščanski tradicijo umor razumel kot nesprejemljivo dejanje. Označevalec *ubijalec* je celotno nihanje prevesilo na stran splošne morale. Raskolnikov ni imel več kaj dvomiti, veliki Drugi ga je postavil na 'svoje mesto', med morilce. Gre za funkcijo diskurzivnega polja, o čem piše Foucault (2007, 7–38): določanje pozicij in pravil kdo in kdaj zasede kakšno pozicijo. Raskolnikov z besedo morilec zasede novo družbeno pozicijo, kar posledično vpliva tudi na njegovo individualno dožemanje družbene realnosti.

'Kdo je to? Kdo je ta človek, ki je zrastel iz tal? Kje je bil in kaj je videl? Videl je vse, o tem ni dvoma. Kje neki je takrat stal in gledal? Zakaj se je pokazal na dan šele zdaj? In kako je mogel videt – je mar mogoče? Hm...' [...] Nenadoma je z gnusom začutil, kako je oslabel, telesno oslabel. 'To bi moral vedeti,' je premišljeval z grenkim nasmeškom. 'In kako sem si upal vzeti sekiro in se okrvaviti, čeprav se poznam in sem slutil, da nisem zmožen? Moral bi bil v naprej vedeti... E, seveda sem vedel že v naprej' (Dostojevski 2005, 276).

S temi besedami Raskolnikov precej analitično razjasni novo narativizacijo dogodkov. Gre za značilnost fantazme, katero Žižek označi za *nemogoči pogled* (Žižek 2003, 26–29). Raskolnikova fantazma prikazuje drugega, kako iz neznanega, skritega mesta opazuje njegovo dejanje. Ta fantazma postane podpora novemu narativu, pripovedi o SSS, subjektu, za katerega predpostavlja, da ve. Če je bila njegova osnovna dilema po umoru upravičenost, je

po tem dejanju prišlo do premika na polju označevalcev – dilema o upravičenosti je postala obstransko vprašanje, v ospredje je stopila igra mačke z mišjo.

Igra mačke z mišjo je prisotna v Raskolnikovi misli že pred samim dogodkom na ulici. Takoj po umoru je pozvan na policijo, kar ga napolni z strahom, vendar se izkaže za lažen preplah. Sledi več pogovorov in srečanj, skozi katere Raskolnikov postane vse bolj ujet v preiskavo načelnika Petroviča. Dostojevski na tak način skozi lik Petroviča posredno pokaže na koncept velikega Drugega, subjekta, za katerega se predpostavlja da ve. Kot policijski uradnik je glasnik *faličnega reda*, pravno lingvistične strukture ki vzpostavlja prepoved, uravnava užitek in daje smisel. Povedano drugače, Petrovič je nosilec *falusa*, označevalca-gospodarja. Skozi roman postopoma postane poosebljen veliki Drugi za Raskolnikova.

4.3.1 Histeričarka

"Subjekt naleti v Drugem na neki manko v samem pozivu, ki Drugega naredi skozi njegov diskurza Drugega. V presledkih diskurza Drugega vznikne v otrokovem izkustvu nekaj, kar je mogoče v njem radikalno zakoličiti – "Govori mi to, toda kaj hočeš?" (Lacan 1996, 200). V tem manku, tej zevi ki nastane med označevalci, se po Lacanu skriva užitek Drugega.

Da bi razumeli, kako soočenje z oblastjo, v obliki preiskave, vpliva na Raskolnikova, in kako se slednji s tem sooči, bomo nadaljevali našo analizo z uvedbo Lacanovih štirih diskurzov. Kot smo že govorili, manko v diskurzu velikega Drugega subjekt razpozna kot skriti užitek Drugega. Ta funkcija je ključna za razumevanje diskurza histeričarke, enega izmed štirih diskurzov, ki jih Lacan uvede v svojem seminarju *Hrbtna stran psihoanalize* (2003), in kateri predstavljajo štiri temeljne odnose subjekta do realnosti. Histeričarka s svojim vprašanjem do Drugega, *'to mi govoriš, vendar kaj resnično misliš?'*, cilja natančno na ta prikriti, odvzeti užitek, ki bi se naj skrival za zevom v diskurzu.

Shema 4.1: Diskurza histeričarke

$$\underline{\$} \rightarrow S_1$$

$$a \quad S_2$$

Vir: Lacan (2008, 29).

Schema ki nam jo daje Lacan, razkriva delovanje diskurza histeričarke. Dejavnik tega diskurza je razklani subjekt. Cilj njegovega diskurza je označevalec-gospodar, nosilec polja označevalcev. Gre za preobrnjen diskurz gospodarja: "Sam histerični subjekt se odtuji od označevalca-gospodarja kot tisti, ki ga ta označevalec razcepi – tisti v moškem spolu predstavlja subjekt – , kot tisti, ki se odreka temu, da bi ga utelešal" (Lacan 2008, 105). Povedano drugače, histeričarka postavi pod vprašaj pozicijo gospodarja, prevzame na sebe svojo razklanost in začne v nasprotni smeri vrtat v zev, ki se konstantno odpira in zapira v polju gospodarja, kot nekaj, kar ji je bilo odvzeto, nek užitek, ki naj bi zapolnil njen manko: "Diskurz histerika se umešča in organizira okoli simptoma" (Lacan 2008, 46). Ta je objekt njenega delovanja. Histeričarka je tako zaprta v nenehno ponavljanje, kjer skozi izpraševanje polja Drugega poskuša doseči željo, ki se skriva v zevi, in katera je konstitutivna za delovanje njenega diskurza. Produkt tega cikličnega delovanja je znanje, ki ga histeričarka nevede proizvaja.

Histerični diskurz nam bo služil pri razumevanju delovanja Raskolnikova vse od njegovega prvega soočenja z uradnimi oblastmi. Analogija Ras-kolnikov – razklani subjekt izredno precizno pokaže na njegovo mesto v diskurzu. Kot smo pokazali v prejšnjem poglavju, je njegov razcep osnovan na razliki med racionalno utemeljitvijo umora in splošno moralo. In čeprav se na eni strani boji preiskave in posledic, pa njegov odnos do polja Drugega, kateri se postopoma razvija čez roman, razkriva drugačno stanje psihe.

Raskolnikov skozi večji del romana provocira, izziva vse ostale literarne osebe, katere so povezane z preiskavo. Ko v neki gostilni po naključju sreča Zamjotova (pomočnik na policijski postaji) začne z njim intenzivno diskusijo o umoru:

'Nori ste,' je kdove zakaj izgovoril Zamjotov prav tako skoraj šepetaje in se kdove zakaj nenadoma odmaknil od Raskolnika. Temu so se zaiskrile oči; grozno je prebledel; zgornja ustnica se mu je skrčila in začela poskakovati. Sklonil se je k Zamjotovu, kolikor je mogel bliže, in začel premikati ustnice, ne da bi kaj spravil iz sebe; tako je bilo kake pol minute; vedel je, kaj dela, vendar se ni mogel obvladati. Strašna beseda mu je, kakor takrat kavelj na vratih, kar poskakovala na ustnicah; zdaj zdaj mu uide, zdaj zdaj jo izusti, zdaj zdaj jo izpravi iz sebe! 'Kaj pa če sem jaz ubil staro in Lizaveto?' je nenadoma spregovoril – in se ovedel (Dostojevski 2005, 168).

Še v istem poglavju se Raskolnikov vrne na kraj zločina. V stanovanju najprej nadleguje delavca, ki obnavljata stanovanje, kasneje pa začne spor s skupino stanovalcev na dvorišču bloka. Ponovno izzove reakcijo pri svojih sogovornikih, katera ga približa preiskavi: "Ga ne bi prijeli in odpeljali na postajo?" se je nenadoma vmešal meščan in utihnil. Raskolnikov se je čez rame postrani ozrl proti njemu, ga pozorno pogledal ter rekel enako tiho in lenobno: "Pojdimo!" (Dostojevski 2005, 177).

Njegov odnos do družbene realnosti je očitno histerični – skozi konstantno drezanje v polje gospodarja išče užitek gospodarja. Osnovni zaplet romana, umor, se je izkazal za polom, v njem ni našel svoje prevlade (in skritega užitka) na katerega je računal v svoji teoriji o nadčloveku. Vendar pa se kljub neuspehu ne odpove izzivanju dominirajočega diskurza, tokrat v obliki preiskavi. In tako kot se je umor končal z gnusno realizacijo fantazme, tako ga drezanje v preiskavo ne privede do užitka ampak do predaje. V vseh teh dogodkih Raskolnikov zapade v dvome, vendar nikoli ne zavrne svoje prvotne razlage. Kljub vsem pretresom se njegova družbena realnost ostane konsistentna. Do deintegracije realnosti in vzpostavitve novega reda, do sprejetja splošne morale, ga prisili šele Sonja Marmeladova.

Osredotočimo se še na preiskavo Petroviča. Slednji s svojim ambivalentnim odnosu pokaže veliko spretnost pri delovanju v polju označevalcev. Na eni strani se drži ustaljenih družbenih norm in pravil lastne družbene vloge. Skozi pogovor nikoli ne prestopi meja uveljavljenega diskurza. Njegova metoda preiskave je besedna igra, skozi katero zmeraj nakazuje na določen manko v govoru svojih sogovornikov, na neko neartikulirano težnjo. Kar Petrovič spretno izvaja je iskanje dvoma v drugih – skozi pogovore izprašuje njihovo zavezanost polju Drugega oziroma njihov odnos do zevi v tem polju. V vlogi načelnika tako upravlja odlično funkcijo obrambe dominantnega gospodarja-označevalca, države oziroma kralja. Na drugi strani prav tako pokaže svoj lasten dvom, svojo lastno distanco. Raskolnikovo delovanje označi sledeče:

'Ne, dragi Rodion Romanič, ni bil Mikolka! Tu gre za fantastično, mračno, sodobno zadevo, za primer našega časa, ko se je človeškemu srcu zmešalo, ko se navaja puhlica, da kri 'poživlja', ko se pridiga, da mora biti vse življenje eno samo udobje. Tu gre za knjižne sanjarije, za teoretično razdraženo srce; tu se čuti odločenost za prvi korak, toda odločenost posebne vrste – odločil se je, kakor da bi omahnil z gore, ali padel z

zvonika, in tudi na kraj zločina kakor da ni prišel po svojih nogah. Vrata ni mogel zapreti za seboj, ubil pa je kar dve, in sicer po teoriji. [...] 'Kako, kdo je ubijal?' je rekel z zvišanim glasom, kakor da ne verjame svojim ušesom. 'Vi ste bili tisti, Rodio Romanovič. Vi ste ubili...' (Dostojevski 2005, 460).

4.4 Transfer

Eno izmed ključnih orodji v Freudovski psihoanalizi je interpretacija (sanj kot tudi drugih pripovedi), s katero smo se že ukvarjali v prejšnjem poglavju. Lacan nadaljuje s tradicijo interpretacije, s tem da predela njen namen. Podobno kot Freud razume interpretacijo kot iskanje latentne vsebine v manifestni pripovedi, pri čemer pa je latentna vsebina za Lacana ne-konsistenca v polju Drugega. "V naši formuli preide interpretacija na mesto (s) in obrne razmerje, ki povzroči, da je učinek označevalca v govorici označenec" (Lacan 1996, 233). Namen tega je po Lacanu približevanje iredukabilnemu, prvotnemu označevalcu, praznemu, nesmiselnemu. Z drugimi besedami, gre za to, da analizant sprevidi nekonsistenco v lastnem diskurzu, ki se kakor latentna vsebina razodeva v postopku interpretacije. Namen interpretacije je torej v osamitvi jedra ne-smiselnega. Vendar pa vsebine do interpretacije analitik ne dobi enostavno od govorečega pacienta. Predpogoj analize je vzpostavitev transferja:

To nas pripelje do funkcije transfera. Neopredeljena narava čiste biti, ki nikakor ne more doseči opredelitve, ta prvotni položaj nezavednega, ki se artikulira kot nekaj, kar je vzpostavljeno s subjektovo neopredeljenostjo – to je tisto, do česar lahko na enigmatični način pridemo preko transferja. To je gordijski voz, ki nas popelje do tegale – subjekt išče svojo gotovost (Lacan 1996, 120).

S temi besedami Lacan opiše transfer – osnovni analitični okvir, kateri daje material do interpretacije (Freud 1990a). Še preden lahko analitik pokaže na mesto nesmisla v analizantovem diskurzu mora biti vzpostavljeno razmerje transferja. Freud je transfer razlagal kot ponovitev travmatične relacije, kjer je analitik v vlogi drugega, kateri povzroči ponovitev travme v analizantu. Skozi celoten proces terapije se oba poskušata približati tistemu travmatičnemu momentu, ki leži v centru analizantove nevrose (Freud 2000, 49–60). Lacan, na drugi strani, vidi ponovitev preteklega dogodka zgolj kot formo transferja,

katero zapolni nova vsebina: "Učinek transferja je ponovitev nečesa podobnega, kar se je že dogajalo, zgolj po tem, da ima isto obliko. Ta učinek ni ektopija, ni senca starih ljubezenskih prevar, marveč je v sedanjosti osamitev čistega delovanja ljubezni kot prevare" (Lacan 1996, 237).

Ljubezen kot prevara, o kateri govori Lacan, se vzpostavi v odnosu med analitikom in analizantom. Temelj tega odnosa je analizantova predpostavka, da je analitik *subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve*, da ve pomen. Seveda, analitik ne ve, prav tako ni analizantova predpostavka utemeljena na znanju, ampak na analitiku kot objektu želje. Analitična vrednost te konstelacije je analitikova absolutna točka opore, ki poveže željo analizanta s tem, kar mora biti razkrito. Tako se vzpostavi učinek transferja, kateri je po Lacan pravzaprav ljubezen (Balažic 2007, 350–352).

Transfer med analitikom in analizantom nam pomaga pri razumevanju nejasnega odnosa med Sonjo Marmeladovo in Raskolnikovim. Pri njunem prvem diskretnem srečanju, v Sonjini sobi, smo priča napadalnemu odnosu Raskolnikova do Sonje. Slednji poskuša na vse pretege dokazat absurdnost njene pozicije. Sonja se mora prostituirat za dobrobit njene mačehe (Katarine Ivanove) in njenih otrok. Celotna družina brede v vse večje dolgove, medtem ko so dohodkovno vezani izključno na dejavnost Sonje. Poleg tega Ivanova boleha za hudo jetiko, ki je bo prej kot slej pokončala. Sonja neprestano zavrača Rakonikove očitke o izkoriščevalskem odnosu in o nevzdržnosti situacije. S tem Raskolnikov izzove agresiven odziv: "Oh, ne, ne, ne!" In Sonja ga je nehote zgrabila za obe roki, kakor bi ga milo prosila, da nikar" (Dostojevski 2005, 323).

Pogovor med Sonjo in Raskolnikovim ima učinek transferja. Raskolnikov s svojimi vprašanji in komentarji izpostavlja različne simptome, ki kažejo na jedro Sonjine notranje razklanosti: nesimetričnost odnosa, nizkotno izkoriščanje Sonje za zaslužek, vprašljivost družinskih odnosov, itd. Ko jo Raskolnikov sooči z rešitvijo, ki bi jo potegnila iz neznosne situacije, Sonja reagira kakor nevrotik ob soočenju s svojo potlačeno željo: "Saj je še boljše da umre.' 'Ne, ni boljše, ni boljše, sploh ni boljše!' je prestrašeno in nezavedno ponavljala Sonja. 'Kaj pa otroci? Kam boste z njimi, če jih vzamete vi?' ' Oh, kaj pa vem!' je vzkliknila Sonja skoraj v obupu in se prijela za glavo. Videlo se je, da ji je to velikokrat prišlo na um in je samo vnovič preplašil to misel" (Dostojevski 2005, 323).

Stanje Sonje lahko razumemo tudi metaforično, kot problem družbe izkoriščanja. Gre za družbeni antagonizem, katerega je v svojih delih obravnaval Marx (2009). Njegova misel je po mnenju Lacana prvo odkritje (družbenega) simptoma v zgodovini (Žižek 2010). Tako kot v psihologiji posameznika obstaja določeno nezavedno ozadje našega delovanja, enako lahko skozi družbene simptome odkrijemo nezavedno ozadje družbene ureditve. Na primer, problem družbenih razmerji produkcije v kapitalizmu je v tem, da se posamezniki sodelujoči v kapitalistični produkciji in blagovni menjavi "ne zavedajo njene prave logike" (Žižek 2010, 11). In tako kot je Freud izpostavil nezavedno v človeku na osnovi simptomov, je Marx odkril nezavedno logiko kapitalizma s pomočjo družbenega simptoma, določenega manjka, neravnovesja, ki zmeraj polzi nekje na robu družbene realnosti (Žižek 2010, 11) (na primer ekstremno neravnovesje v lastnini med različnimi družbenimi razredi, ki ga ustvarja kapitalizem).

Odkrivanje družbenega simptoma in posledično nezavednega ozadja družbe je v samem bistvu delovanja Raskolnikova. Kar izpostavi na primeru Sonje ni zgolj omejeno na njen konkreten primer, ampak je družbena metafora – različne družbene skupine in razredi živijo na račun drugih razredov brez legitimne utemeljitve. Kar Raskolnikov s svojim blebetanjem izpostavi, je ravno nezavednost teh odnosov. Dalje, njegova utemeljitev umora starke temelji na istem družbenem simptomu izkoriščanja. V dveh primerih imamo opravka z enakim simptomom (izkoriščanje), ki pa je osnovan na dveh različnih principih nezavednega družbenega ozadja: V primeru Sonje gre za moralno in Božjo dolžnost, kar je ozadje fevdalne družbene ureditve. V primeru oderuhinje pa imamo opravka s pravili trgovanja in lastninsko pravico, ki je ozadje kapitalistične ureditve. Raskolnikov z vso brezbriznostjo zareže v osrednjo praznino Sonjine dolžnosti: "Ampak Boga mogoče sploh ni" (Dostojevski 2005, 325).

4.4.1 Od transferja do novega označevalca gospodarja

Odnos analizanta in analitika, ki se pojavi v navedenih vrsticah knjige se hitro obrne. V sledečem pogovoru, kjer Sonja in Raskolnikov načeta teme odnosov in boga, na koncu privede do obrnitve odnosa:

Na predalniku je ležala neka knjiga. Opazil jo je vsakič, ko je hodil sem ter tja; zdaj jo je vzel in pogledal. Bila je Nova zaveza v ruskem prevodu. Knjiga je bila stara, oguljena in v usnjeni vezavi. 'Od kot je to?' ji je zavpil čez sobo. Še zmerom je stala na istem mestu, kake tri korake od mize. 'Prinesli so mi jo,' je odgovorila kakor nehote in ne da bi ga pogledala. 'Kdo jo je prinesel?' 'Lizaveta, prosila sem jo.' 'Lizaveta! Čudno!' je pomislil. Zdelo se mu je, da postaja vse na Sonji z vsako minuto čudno in čudovito (Dostojevski 2005, 327–328).

Njena brezkompromisna drža do religije pritegne Raskolnika. K njeni privlačnosti še dodatno prispeva ravnokar odkriti prijateljski odnos z Lizaveto, kolateralno škodo Raskolnikovega eksperimenta. Slednja je tisti objekt petit a, kateri je gonilo za sanjarjenji Raskolnikova. Z umorom je sicer prišlo do določenega razpada označevalske strukture, katera je vezala užitek na Lizaveto, vendar pa to ne pomeni da je s tem užitek tudi izgubljen. Raskolnikov ta objekt petit a ponovno najde v Sonji, katera postane subjekt, za katerega se predpostavlja da ve. S tem se vzpostavi struktura transferja, vendar tokrat obrnjena. Vse od tega trenutka naprej sta Sonja in Raskolnikov vpeta v diskurz analize, oziroma, kakor Lacan to imenuje, diskurz analitika.

Pri diskurzu analitika gre za že omenjeno iskanje neskladja, manka v redu gospodarja, reinterpretacijo tega manka in končnega prešitja:

'Narobna stran' diskurza Analitika glede na diskurz Gospodarja, pa je prav v tem, da mora analitik vključiti, izpostaviti in poudariti točko 'luknje v Drugem', aktivirati in razbiti iluzijo 'Drugega ki ve', ki 'ima' objekt/razlog želje, da objekt izpade in se izkaže, da tudi Drugi 'ne ve'. [...] dejstvo, da je v matemu analitikovega diskurza na mestu produkcije S1 pomeni, da je analitikov posel v poizvedbi točke prešitja, 'točki, ki zadeva katerikoli tekst in ga naredi berljivega' (Lacan). Drugače povedano: ko se analitik znajde pred nesmiselno in 'neberljivo' verigo 'prostih asociacij' brez zakona, je njegovo delo v tem, da ta lawless pretvori v lawlike, kar doseže s tem, ko najprej 'neberljivo' verigo skozi interpretacijo naredi za berljivo s poizvedbo novega 'označevalca' (S1)... (Balažic 2007, 351).

Raskolnikova potreba po ponovni vzpostavitvi diskurzivne koherence dobi svojo simbolno ponazoritev v njegovi potrebi po branju svetega pisma. Sonjo prisili, da prebere del evangelija, ki govori o Jezusovi obuditvi Lazarja od mrtvih. Dostojevski nam ponovno na nivoju metafore kaže Raskolnikovo stanje: kakor Lazar želi ponovno vstati v konsistentno družbeno realnost.

Pri njunem naslednjem srečanju ta potreba postaja vse bolj očitna in Raskolnikov vse bolj neposredno izraža svojo shizo. Sonjo sooči s svojo dilemo pravice do umora na primeru Lužina, mladega aristokrata, ki neuspešno snubi Raskolnikovo sestro. Slednji v romanu poskuša (neuspešno) prizadeti Raskolnikova tako, da kompromitira Sonjo. Raskolnikov na tem primeru sooči Sonjo s svojo dilemo:

Zamislite si, Sonja, da ste že vnaprej poznali vse Lužinove namere in potemtakem vedeli (to zagotovo), da bi to pomenilo konec za Katarino Ivanovo in za otroke; [...] če bi zdaj vse to nenadoma dali v odločanje vam, se pravi, kdo naj naprej živi na svetu, ta ali oni, ali naj živi Lužin in počne grdobije ali naj umre Katarina Ivanova? Kako bi vi odločili: Kateri od njiju mora umreti? Odgovorite mi? (Dostojevski 2005, 411).

Sonja mu nasproti postavi božjo previdnost – odločitev ni v roki posameznika, ampak je vprašanje boga in njegove rabsodbe. Umreti ali živeti nista kategoriji označevalske verige, katera se da prosto predstavljati in iskati njuno pravilno mesto, ampak sta neposredno povezani s prvotnim, ničelnim označevalcem. Tako Sonja skozi svojo interpretacijo Raskolnikove dileme ustvari nov označevalec, kateri lahko naredi Raskolnikovo realnost ponovno konsistentno. Raskolnikov se tega ves čas brani in poskuša prepričati Sonjo, da je njegova moralna utemeljitev umora pravilna in pravična. Svojo tezo poskuša argumentirati iz različnih strani, s različnimi prisposodobami, ter se na tak način počasi bliža do svojega osrednjega problema. Sonja na drugi strani intuitivno usmerja pogovor k problemu, kateri se razkriva: "Rajši mi govori naravnost... brez primerov" (Dostojevski 2005, 419).

Na naslednjih straneh roman preide do Raskolnikovega dokončnega soočenja s svojo dilemo: "Moral sem zvedeti nekaj drugega, nekaj drugega me je napeljalo k temu: takrat sem moral ugotoviti, in to čim prej, ali sem uš kakor vsi ali sem človek. Bom zmozel prestopiti mejo ali

ne bom zmoget? Si bom upal skloniti se in pobrati ali ne? Ali sem trepetajoče bitje ali pa imam pravico..." (Dostojevski 2005, 422).

Sonja pri tem odigra ključno vlogo, saj v njegovem blebetanju izpostavi manko: "Ubijati? Ubijati da imate pravico?" (Dostojevski 2005, 422). Sledi Raskolnikovo priznanje umora, ter obsodba Raskolnikova na 8 letno zaporno kazen v Sibiriji. Tja ga spremlja Sonja, katera mu ves čas stoji ob strani. Raskolnikov prvotno ne sprejema njenega ljubeznivega odnosa in se šele s časoma, ko Sonja začasno zboli, sooči z ljubezenskim odnosom do nje in ga sprejme. Tako končno prevzame nov označevalec gospodar (Boga), kateri prešije označevalko verigo, zapolni manko in vzpostavi novo konsistentno družbeno realnost.

4.5 Zaključek – od podzavesti do politike

V poglavju, katerega zaključujemo, smo prišli do ključnega momenta stika med psihološkim stanjem posameznika ter družbeno-političnem ustrojem. Ta stik poteka na posredni in neposredni način. Neposredni način je utemeljen na konceptu simbolnega reda in velikega Drugega. Simbolni red, kot zbor pravil, norm, tradicij, smislov, itd. na eni strani predstavlja substanco družbenega ter na drugi strani substanco psihičnega. V tem enačenju družbenega s psihičnim je ključna Lacanovska predpostavka, da je subjekt zgolj eden izmed označevalcev in da je naša identiteta zunanji produkt, seštevka različnih označevalcev, katere želi posameznik prišit v nikoli dokonča koherentno in zaključeno pripoved o tem, kdo sem jaz.

Diskurzivno polje, katero postavlja norme in določa smisel ter resnico (o čemer govori Lacan), je torej ključno za izgradnjo posameznika. To, kar Foucault razloži s strani družbenih in političnih struktur, nam Lacan razlaga s strani psihologije posameznika. Dve polji sta ne samo povezani, ampak predstavljata isto dinamiko. Diskurz je istočasno družben in individualen. To nas privede do začetne definicije oblasti in njenega odnosa do posameznika: "Individuum ne stoji nasproti oblasti; mislim, da je eden njenih primarnih učinkov. Individuum je učinek oblasti in istočasno, ali natanko, kolikor je ta učinek, element njene artikulacije. Individuum, ki ga oblast konstituira, je hkrati njen nosilec" (Foucault 1991, 33 v Lukšič, Pikalo 2007,137).

Posredni nivo stika med stanjem posameznika ter družbeno-političnem ustroju je metaforičen. Psihoanaliza in iz nje izhajajoča spoznanja ter metode imajo svojo aplikabilnost na nivoju družbe. Nezavedno in simptom, dva izmed ključnih pojmov psihoanalize, imata prav tako analitično družbeno vrednost. Potlačitev ni zgolj individualni proces odstranitve nezaželenega iz zavesti posameznika, ampak je istočasno tudi proces izločitve nezaželenega iz družbenega. Iz tega lahko dalje impliciramo spoznanja psihopatologije na družbeno. Nevroza, katero smo analizirali pri Raskolnikovu, je istočasno njegov individualen problem, kot problem družbe. Konstantno vdiranje nezaželenega (fašizem, rasizem itd.) iz družbenih margin v družbeni mainstream je simptom določene potlačitve. Na osnovi tega simptoma lahko razberemo tako kaj je potlačeno ozadje družbe kot tudi zakaj je potlačitev neuspešna.

V takšnem družbenem stanju je zmeraj prisoten potencial družbenih sprememb. Situacija ima svojo metaforo v psihozi, katero smo analizirali pri Katerini Marmeladovi. Pri njej je šlo za umik jaza iz družbene realnosti kar je privedlo do dominacije Ida nad jazem. Na nivoju družbe lahko podobno situacijo razberemo na primeru nacističnega prevzema oblasti v Weimarski Nemčiji. Tarvatična družbena realnost je odprla pod do dominacije potlačenih tendenc družbe, antisemitizma in fašizma.

5 Zaključek

V nalogi smo prešli skozi tri faze analize romana. V uvodu smo začeli z razpravo o tem, kaj je to politično. Kot temeljno enoto preučevanja političnega smo označili posameznika. Pri tem smo se naslonili na Foucaultovo razumevanje odnosa med političnim in posameznikom.

Naša analiza se je nadaljevala v smeri Foucaulta, predvsem skozi različne načine governmentaizma. V tem delu smo primerjali Foucaultove opise z motivi prisotnimi v romanu. Skozi modifikacijo Foucaultove teze o prehodnosti različnih zgodovinskih faz smo prišli do spoznanja, da roman predstavlja specifičen zgodovinski moment, kjer so trije načini governmentaizma prisotni skozi različne aspekte življenja posameznika. Sledila je podrobnejša analiza sodobne politične moči skozi študije primerov panoptikona, družbe izpovedi in nadzorovanja. Na koncu smo posebno pozornost posvetili preiskavi načelnika Petroviča. Kot predstavnik uradnih oblasti predstavlja nosilca moči, ki določa družbeno delovanje. Njegovo

preiskavo smo označili kot Foucaultovsko. V tem kontekstu bomo prav tako analizirali njegovo sodno obravnavo, ki poteka na presečišču dveh specifičnih tehnik oblasti: kazenskega ter medicinskega. Enako kot pri governmentaizmu smo ponovno pokazali, kako lahko polifono pripoved uporabimo za razjasnitev delovanja sodobne politične moči.

V naslednjem poglavju smo želeli pokazati na drugo stran odnosa posameznika in političnega. Sledili smo Freudovi tradiciji in iskali vzroke za različne družbeno-politične situacije v psihičnem ustroju posameznika. Preučevali smo tri junake iz romana, Raskolnikova, Katarino Ivanovo in Pulharijo Raskolnikovo. Pri njih smo odkrivali različne oblike patoloških stanj. Večji del poglavja smo se osredotočili na psihično stanje glavnega junaka Rodija Raskolnikova in na vzrok za to stanje: neznosno realno stanje (nevzdržno življenjsko okolje, stalno pomanjkanje sredstev, strah pred rubežem) zahteva ogromno energije za potlačitev frustracij. Posebno pozornost smo namenil njegovim sanjam o dogodkih iz otroštva. Pokazali smo, kako je psihološko stanje Raskolnikova vplivalo na razvoj njegove ideje o nadčloveku, ki je ključna za razumevanje njegovih dejanj in tudi glavni vzrok za sam zaplet romana, umor. Na primeru Katarine Ivanove in Pulharije Raskolnikove smo prav tako pokazali, kako nevroza in psihoza vplivata na delovanje človeka, predvsem v njegovem družbeno-političnem življenju.

V zadnjem poglavju smo želeli pokazati, kako nam roman prikazuje skupno dinamiko dveh aspektov, političnega in psihološkega. Za prikaz tega, kako dva aspekta delujeta v skupaj, smo uporabili psihoanalizo Lacana in Žižkovo družbeno interpretacijo slednje. Kot pri prvem branju, smo tudi v tretjem začeli od posameznika v njegovem oblikovanju ideje jaza, v izgradnji subjekta. Skozi koncept treh registrov smo pokazali, kako je identifikacija zmeraj politično dejanje prilaščanja označevalcev. Osrednji del tega poglavja smo namenili razložitvi umora Aljone Ivanove na osnovi koncepta želje. Lacan razloži željo kot željo Drugega. Takšna je tudi Raskolnikova želja po umoru – prevzeta. V Romanu se Raskolnikov spominja, kako je po naključju prisluhnil pogovoru v gostilni o smotrnosti umora in postopoma prevzel idejo. Ivanova v Raskolnikovem simbolnem registru postane nosilka objet petit a. Razpad njegovega simbolnega reda se začne s samim umorom in ukradenim premoženjem. Slednje se izkaže za nedoločljivo realno, ki ga je nemogoče integrirati v simbolni red. Skozi ta in druge primere v romanu smo želeli pokazati, da simbolni register predstavlja temelj tako političnega kot tudi subjekta. Zaključili smo z idejo transferja. Na

primeru Raskolnika smo pokazali, kako je osnovna psihoanalitična dejavnost terapije dejansko politična, saj omogoča posamezniku skozi transfer uravnati svojo psiho k večji družbeno-politični integraciji.

Skozi trojno branje smo potrdili osnovno tezo naloge: Polifonija je svojevrsten politološki koncept oziroma model, ki razlaga politično dinamiko na osnov posameznika, njegovega psihološkega stanja ter njegovega razumevanja družbeno-politične realnosti. Na političnost polifonije smo pokazali na dveh nivojih. Na prvem nivoju smo sledili analizi Bahtina, kateri je pokazal na radikalno individualnost polifone pripovedi (svet je zgolj tak, kako ga posamezniki vidijo) in pluralnost (družbeno-politično je dinamika, katera nastane pri soočenju individualnih pogledov). Ta dva principa sta bila osnova za našo analizo, v kateri smo skozi različne politično-psihološke teorije dokazovali, kako politika izhaja iz posameznika ter ga istočasno ustvarja kot subjekta.

Drugi nivo političnosti polifonije pa je v sami pripovedi (v našem primeru romanu *Zločin in kazen*), kjer se v mislih in govorih posameznikov odkrivajo različna razumevanja družbeno-političnega ustroja sveta. S tem smo potrdili tudi drugi del teze: Skozi roman *Zločin in kazen* nam Dostojevski ne pripoveduje zgolj zgodbe, ampak nam na osnovi polifone pripovedi predstavlja različne poglede na politično dinamiko. V našem konkretnem romanu je predstavljenih mnogo pogledov, vendar pa osrednjo dinamiko predstavlja Raskolnikova ideja nadčloveka ter njemu nasprotni pogled policijskega načelnika Petroviča ter delno prijatelja Razumihina. Raskolnikov razume družben razvoj in politične spremembe skozi preseganje ustaljenega reda. To lahko izvede zgolj izjemen posameznik, kateri je za dosego svojih višjih ciljev pripravljen iti za ustaljen moralni red, ter za skupno dobro včasih narediti tudi kaj nemoralnega. Na drugi strani Petrovič in Razumihin zagovarjata potrebo po družbeni integraciji, kjer lahko pride do družbenih sprememb zgolj v določenih moralnih okvirjih. Ta dva pogleda in dinamika med njima, je zgolj eden izmed mnogih vsebinskih političnih aspektov, kateri v polifoni pripovedi zaživijo v dinamiki svojega razvoja in soočenj.

6 Literatura

1. *Medical Encyclopedia*. 2012. Psychosis. Dostopno prek: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmedhealth/PMH0002520/> (12. december 2012).
2. Adler, Alfred. 1998. *Understanding Human Nature*. Hazelden: Hazelden Foundation.
3. Althusser, Luis. 1980. Ideologija in ideološki aparati države. V *Ideologija in estetski učinek*, ur. Skušek-Močnik, 35 – 101. Ljubljana: Cankarjeva založba.
4. Ansbacher, Heinz in Rowena R Ansbacher. 1964. *Individual Psychology of Alfred Adler*. New York: Harper Perennial.
5. Bahtin, Mihail Mihajlovič. 1982. Discourse in the Novel. V *The dialogic imagination: four essays*, ur. Michael Holquist, 259–430. Austin: University of Texas Press.
6. --- 2007. *Problemi poetike Dostojevskega*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
7. Balažic, Milan. 2007. *Psihoanaliza politike*. Ljubljana: Založba Sophia.
8. Bowie, Malcom. 1993. *Lacan*. Boston: Harvard University Press.
9. Clausewitz, Carl von. 1872. *On War*. Dostopno
10. prek: <http://www.clausewitz.com/readings/OnWar1873/TOC.htm> (10. marec 2013).
11. Dolar, Malden. 2009. *Kralju odsekati glavo*. Foucaultova dediščina. Ljubljana: Krtina.
12. Dostojevski, Fjodor Mihajlovič. 2005. *Zločin in kazen*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
13. Engelstein, Laura. 1993. Combined Underdevelopment: Discipline and the Law in Imperial and Soviet Russia. *The American Historical Review*, 98(2), 338-353. Oxford: Oxford University Press.
14. Fairbairn, W. R. D. 1994. *Psychoanalytic Studies of the Personality*. Abingdon: Routledge.
15. Feist, Jess in Gregory J. Feist. 2009. *Theories of Personality*. New York: McGraw-Hill.

16. Foucault, Michel. The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777-795. Chicago: The University of Chicago Press.
17. --- 2001. *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Krtina.
18. --- 2004. *The Birth of Biopolitics. Lectures At The Collège De France, 1978/79*. Paris: E'ditions du Seuil/Gallimard.
19. ---2007 *Security, Territory, Population*. Basingstoke: Palgrave macmillan.
20. --- 2008. *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.
21. --- 2010. *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
22. Fraser, Nancy. 1981. Foucault on Modern Power: Empirical Insights and Normative Confusions. V *Critical Inquiry*, 8(4) str. Chicago: The University of Chicago Press.
23. Freud, Sigmund. 1920. *Dream Psychology*. New York: The James A. Mccann Company. Dostopno prek: www.gutenberg.org. (22. januar 2013).
24. --- 1990a. *Five Lectures on Psycho-Analysis*. London: W. W. Norton and Company.
25. --- 1990b. *The Ego and The Id*. London: W. W. Norton and Company.
26. --- 2000. *Očrt psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
27. --- 2001. Neurosis and Psychosis. *The Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud*, 19. Ur. James Strachey, 149-156. London: Vintage Classics.
28. --- 2007. *Spisi o družbi in religiji*. Ljubljana: Analecta.
29. --- 2010. *Beyond the Pleasure Principle*. Dostopno prek: <http://www.bartleby.com/276/> (13. januar 2013).
30. Greenberg, Jay R. in Stephen A Mitchell. 1983. *Object relations in psychoanalytic theory*. Boston: Harward University Press.
31. Kelly , Mark G. E. 2009. *The Political Philosophy of Michel Foucault*. London: Routledge.
32. Lacan, Jacques. 1996. *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Analecta.
33. --- 2002. *Ecrits*. New York: Norton.
34. --- 2008. *Hrbtna stran psihoanalize*. Ljubljana: Analecta.
35. Marx, Karl in Friderich Engels. 2009. *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.

36. Lukšič, Igor. 2006. *Politična kultura*. Ljubljana: Založba FDV.
37. Lukšič, Igor in Andrej Kurnik. 2000. *Hegemonija in oblast, Gramsci in Foucault*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
38. Lukšič, Igor in Jernej Pikalo. 2007. *Uvod v zgodovino političnih idej*. Sophia: Ljubljana.
39. Schmitt, Carl. 1994. *Tri razprave*. Ljubljana: Krtina.
40. Sloterdijk, Peter. 2003. *Kritika ciničnega uma*. Ljubljana: Študentska založba.
41. Summers, Frank. 1994. *Object relations theories and psychopathology: a comprehensive text*. London: The Analytic Press.
42. Žižek, Slavoj. 1992. *Looking Awry*. Cambridge: The MIT Press.
43. --- 2003. *Kuga fantazem*. Ljubljana: Analecta.
44. --- 2009. *The Sublime Object of Ideology*. Colchester: New Yourk: Verso.
45. --- 2007. *How to Read Lacan*. Dostopno prek: <http://www.lacan.com/zizhowto.html> (20. februar 2013).
46. --- 2010. *Začeti od začetka*. Ljubljana: Cankarjeva založba.